ISSN 2220-8089 (print)
ISSN 2523-4005 (on-line)

Міністерство освіти і науки України

В І С Н И К

ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В.Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»

Випуск 43

Заснована 1993 року

Харків

2023

,

У Віснику розглядаються актуальні проблеми теорії та практики політичних процесів в умовах глобалізації.

Для викладачів, наукових працівників та всіх, хто цікавиться проблематикою політичної науки.

Вісник є фаховим виданням України категорії «Б» у галузі політичних наук зі спеціальності 052 (Наказ МОН України наказу Міністерства освіти і науки України № 627 від 14.05.2020).

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 10 от 26.06.2023 р.)

Індексується: DOAJ https://doaj.org/toc/2523-4005?source

Редакційна колегія Вісника ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»:

***Головний редактор*:**

Журженко Т.Ю. – професор Інституту політичних наук Віденського університету (Австрія);

***Заступник головного редактора*:**

Фісун О.А. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

***Відповідальний секретар*:**

Комарова Т.Г. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Ганс-Морзе Дж. – доцент кафедри політології Університету Нортвестерн (США);

Гейл Г.Е. – професор кафедри політології Університету Джорджа Вашингтона (США);

Дерлугьян Г. – професор Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі (США-ОАЕ);

Джуліано Е. - доцент кафедри політології Колумбійського університету (США);

Карпенко І.В. – докт. філос. наук, професор, декан філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна**;**

Качмарський М. - доцент Школи соціальних та політичних наук Університету Глазго (Велика Британія);

Круглашов А.М. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича;

Люстін Л. - співдиректор з наукових досліджень відділу політики та міжнародних відносин Астонського університету (Велика Британія);

Панченко Т.В. – докт. політ. наук, доцент;

Півнева Л.М. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна;

Радніц С. – директор Центру російських, східноєвропейських та центральноазійських досліджень імені Елісона Вашингтонського університету (США);

Розумний М.М. – докт. політ. наук, професор;

Романюк А.С. – докт. політ. наук, професор, зав. кафедри політології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рубанов В.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Шаповаленко М.В. – докт. політ. наук, професор кафедри політології філософського факультету ХНУ імені В.Н. Каразіна.

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, кафедра політології, тел. 707-51-63.

E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua

Адреса сайту Вісника: http://periodicals.karazin.ua/politology/

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21570 – 11470Р від 21.08.2015

© Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, оформлення, 2023

ISSN 2220-8089
ISSN 2523-4005

Ministry of Education and Science of Ukraine

THE JOURNAL OF V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY

Series «Issues of Political Science»

Issue 43

Established in 1993

Kharkiv

2023

The Journal addresses the current problems of theory and practice of political processes in the context of globalization.

For university teaching and research faculty members, academic researchers, political experts, and anyone interested in political science.

The Journal is a professional edition of Ukraine of the "B" category in the field of political science in the speciality 052 (The Decree of MES of Ukraine No. 627 from 14.05.2020)

Approved for publication by the decision of the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University (protocol number № 10 от dated 26.06.2023).

Indexed: DOAJ https://doaj.org/toc/2523-4005?source

Editorial board of the Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University «Issues of Political Science».

Tatiana Zhurzhenko – Ph.D., Visiting Professor in the Political Science Department at the University of Vienna (Austria) ***(Editor-in-Chief)***;
Oleksandr Fisun – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, V.N. Karazin Kharkiv National University ***(Deputy Editor)***;
Tetyana Komarova – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University ***(Executive Secretary)***;
George Derlugyan – Ph.D., Professor of Social Research and Public Policy at the New York University - Abu Dhabi (United States-OAE);
Jordan Gans-Morse – Ph.D., Associate Professor, Department of Political Science at Northwestern University (United States);
Elise Giuliano – Ph.D., Lecturer in the Political Science Department at Columbia University (United States);
Henry E. Hale – Ph.D., Professor of Political Science and International Affairs, Department of Political Science at the George Washington University (United States);
Marcin Kaczmarski – Ph.D., Lecturer in Security Studies, School of Social and Political Sciences at the University of Glasgow (United Kingdom);
Ivan Karpenko – Dr.Sc. in Philosophy, Professor and Dean of the School of Philosophy, V.N. Karazin Kharkiv National University;
Anatoliy Kruglashov – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science and Public Administration, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University;
Lucian Leustean - Ph.D., Research Co-Director for Politics and International Relations, Aston University (United Kingdom);
Tetyana Panchenko – Dr.Sc. in Political Science, Associate professor
Lyubov Pivneva – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;
Scott Radnitz – Ph.D., Director of the Ellison Center for Russian, East European, and Central Asian Studies at the University of Washington (United States);
Anatoliy Romaniuk – Dr.Sc. in Political Science, Professor and Head of Department of Political Science, Ivan Franko National University of Lviv;
Maxim Rozumny – Dr.Sc. in Political Science, Professor;
Victor Rubanov – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University;
Maryna Shapovalenko – Dr.Sc. in Political Science, Professor in the Political Science Department, V.N. Karazin Kharkiv National University.

The address of editorial board: 61022, Kharkiv, Svobody sq., 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, Department of Political Science, tel. 707-51-63.
E-mail – vp.kh@ukr.net, politj@karazin.ua
Web-site: http://periodicals.karazin.ua/politology/
The articles were reviewed internally and externally.
Certificate of state registration КВ № 21570 – 11470Р dated 21.08.2015
© V. N. Karazin Kharkiv National University, 2023

ЗМІСТ

Шаповаленко М.В. Криза легітимності з точки зору лійки причинності 7

Малкіна Г.М., Пастухов А.В. Вчення про державу і право в ідейно-політичній доктрині класичного консерватизму 13

Кононенко В.П., Здоровко С.С. Міжнародний політичний діалог як основа інтеграції України до ЄС 22

Дроздюк Я.О. Основні етапи розгортання гібридної агресії Російської Федерації проти України 29

Чорненький О. О. Роль агентного моделювання та комп'ютерних симуляцій у політології 37

Гончаренко М.М. Політична агітація та пропаганда на телебаченні: особливості використання 47

Пефтиц В.М. Ірано-іракський конфлікт, або Перша війна в Перській затоці: причини, перебіг подій та геополітичні наслідки регіонального та світового рівнів 51

CONTENT

Shapovalenko M. The Crisis of Legitimacy from the Point of View of the Funnel of Causality 7

Malkina A., Pastukhov A. The Doctrine of State and Law in the Ideological and Political Doctrine of Classical Conservatism 13

Kononenko V., Zdorovko S. International Political Dialogue as the Basis of Ukraine's Integration Into the EU 22

Drozdyuk Ya. The Main stages of Deployment of Hybrid Aggression by the Russian Federation Against Ukraine 29

Chornenkyi O. The Role of Agent-Based Modeling and Computer Simulations in Political Science. 37

Honcharenko M. Political Campaigning and Propaganda on Television: Features of Use 47

Peftits V. The Iran-Iraq Conflict, or the First Persian Gulf War: Causes, Course of Events and Geopolitical Consequences at the Regional and Global Levels 51

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-01
УДК 327.7/327.5

Марина Володимирівна Шаповаленко
професор, д. політ.н., Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
shapoval20marina@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-9128-8008

КРИЗА ЛЕГІТИМНОСТІ З ТОЧКИ ЗОРУ ЛІЙКИ ПРИЧИННОСТІ

Розглядається проблема легітимності політичних інститутів та інститутів державної влади. Аналізуються різні підходи до визначення легітимності влади, але головний акцент – це рівень довіри і що саме зменшує рівень довіри до інститутів влади. Акцент робиться на чинники, що впливають на падіння довіри й призводить до кризових явищ в політичному середовищі та дестабілізує суспільство загалом. Порівнюються точки зору М. Вебера, Р. Дворкіна та А. Бучана на легітимність, що породжують різні погляди на політичні зобов'язання, нормативні умови. Криза легітимності – ситуація, в якій правомірність існуючого соціального порядку піддається сумніву та відкрито висловлюється недовіра до існуючої влади, яка демонструє нездатність запевнити суспільство у необхідності та оптимальному функціонуванні чинних державних інститутів. Визначаються причини делегітимації влади (відсутність у політичній системі представленості в належній формі інтересів соціальних груп та достатньої вертикальної мобільності в поєднанні із соціальною нерівністю), які зрештою і призводять до радикалізації настроїв у суспільстві, посилення опозиції і загалом – недовіри до державних інститутів. Методологія лійки причинності дозволяє поєднати різні рівні суспільства та враховувати впливи навколишнього середовища. В першу чергу, макрорівень (економічний розвиток, вплив геополітичних акторів, історичні традиції тощо), радикальні економічні зміни, розвиток громадянського суспільства, політична активність різних соціальних груп наростання кризових явищ, як наслідок трансформації. У зв'язку з хвильовим характером політичного розвитку країни протягом років незалежності складалися революційні ситуації, а сама легітимність влади, навіть на макрорівні, ставилась під сумнів.

Ключові слова*: легітимність, криза легітимності, методологія лійки причинності, революційні ситуації*

Як цитувати: Шаповаленко, М.В. 2023. Криза легітимності з точки зору лійки причинності. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 43: 7-12. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-01

In cites: Shapovalenko, Maryna. 2023. The Crisis of Legitimacy from the Point of View of the Funnel of Causality. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43: 7-12. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-01 (in Ukrainian)

Проблеми легітимності, легітимації політичної влади, кризи легітимності постійно знаходиться у фокусі наукових досліджень. Одним із першочергових завдань влади є забезпечення легітимності інститутів політичної влади, а саме державних інститутів, визнання чинної влади суспільством. Але легітимність конкретної влади не вічна, вона змінюється залежно від нових умов або певних особливостей поведінки владних структур і може як зростати, так і зменшуватись. Зменшення легітимності влади призводить до кризових явищ в країні, які можуть мати різні наслідки: від падіння авторитету влади до кардинальної зміни режиму. Метою статті є спроба проаналізувати кризу легітимності за допомогою структурного і процедурного підходів, а саме лійки причинності. Історія свідчить, що будь-яка передреволюційна чи революційна ситуація є наслідком кризи легітимності влади. В основі таких ситуацій, як правило, є байдужість та нечутливість влади до назрілих потреб суспільства у структурних

© Шаповаленко М.В., 2023.

змінах, або вона не відгукується на вимоги певних соціальних груп, які наполягають на перетвореннях. На думку політолога Р.Мерельмана (США), під кризою легітнимності слід розуміти не здатність режиму забезпечити собі підтримку громадської думки, а саму якість «моральної або доцільної правоти режиму», що приписується йому населенням (Merelman, 1966: 550). Інший американський політолог С.Ліпсет вважає, що легітимність означає здатність системи породжувати і підтримувати віру народу в те, що її політичні інститути найбільшою мірою відповідають інтересам даного суспільства» (Lipset 1999: 321). С. Ліпсет запропонував визначати легітимність як здатність системи перебувати в русі й підтримувати у людей впевненість у тому, що існуючі політичні інститути є найбільш прийнятними для суспільства

Деякі науковці пов'язують легітимність з виправданням примусової влади та створенням політичної влади. Інші пов'язують легітимність з виправданням або принаймні санкціонуванням існуючої політичної влади. Влада означає право керувати, право віддавати накази і, можливо, примушувати до виконання цих наказів за допомогою сили примусу. Додаткове питання полягає в тому, чи законна політична влада, чи передбачає вона політичні зобов'язання. Більшість людей, мабуть, так і вважає. Але дехто вважає, що моральний обов'язок підкорятися політичній владі можна відокремити від урахування законної влади або, принаймні, що такі зобов'язання виникають лише за наявності додаткових умов (Pete 2010).

Історично легітимність пов'язувалася з державою, інституціями та рішеннями всередині держави. Проте сучасна політологічна література схильна оцінювати це визначення як занадто вузьке. Це піднімає питання про те, як концепція легітимності може бути застосована – за межами національної держави та рішень, прийнятих у ній – до міжнародного та глобального контексту. Якщо легітимність тлумачиться описово, вона стосується переконань людей щодо політичної влади та іноді – політичних зобов'язань. У своїй соціології Макс Вебер висунув дуже впливову думку про легітнимність, яка виключає будь-яке звернення до нормативних критеріїв. Відповідно до думки М. Вебера, легітимність політичного режиму означає, що його учасники мають певні переконання або віру щодо нього: «основою будь-якої системи влади і, відповідно, будь-якого виду готовності коритися є віра, віра, завдяки якій особам, які здійснюють владу, надається престиж» (Weber 1964: 382). Як відомо, М.Вебер розрізняє три основні джерела легітимності, що розуміється як прийняття влади і потреби підкорятися її наказам. Люди можуть вірити в певний політичний чи соціальний порядок, тому що він існує протягом тривалого часу (традиція), тому що вони вірять у правителів (харизма), або тому, що вони вірять у законність влади, зокрема, раціональність верховенства права (Weber 1964: 382). Вебер визначає легітимність як важливу пояснювальну категорію для соціальної науки, оскільки віра в певний соціальний порядок породжує соціальні закономірності, які є більш стабільними, ніж ті, що є результатом переслідування власних інтересів або звичного дотримання правил (Weber 1964: 124).

Згідно з широко поширеною альтернативною точкою зору, легітимність пов'язана з виправданням політичної влади. Інакше кажучи, такі політичні органи, як держави, можуть бути ефективними або де-факто органами влади, не будучи легітимними. Вони заявляють про право керувати та створювати зобов'язання, яким необхідно підкорятися, і до тих пір, поки ці вимоги сприймаються з достатньою згодою, вони є авторитетними. Згідно з цією точкою зору, легітимна влада відрізняється від просто ефективної або де-факто влади тим, що вона фактично має право керувати та створювати політичні зобов'язання, адже люди підтримують владу, коли змістом та мистецтвом її політики є «поступове покращення» (Raz 1986 : с.427) Згідно з деякими поглядами, навіть легітимної влади недостатньо для створення політичних зобов'язань. Існує думка, що політичній владі (такій, як держава) може бути дозволено видавати накази, яким громадяни не зобов'язані підкорятися (Dworkin 1986: 191).

Ґрунтуючись на такому погляді, приміром, А. Бьюкенен, стверджував, що легітимна політична влада породжує політичні зобов'язання, лише якщо задовольняються додаткові нормативні умови (Buchanan 2002: 700).

Метаморфози легітимності влади мають циклічний характер та іноді виглядають як лійка причинності, тобто у вигляді конусу. Лійка причинності як метод аналізу знайшов застосування в електоральних дослідженнях, та, подекуди, в інших політологічних дослідженнях. Розробниками моделі воронки причинності у сфері електоральної

поведінки стала група американських політологів, очолювана А. Кемпбеллом (Campbell, Stanley 1963). У цієї моделі в широкій частині лійки знаходились більш загальні, світоглядні фактори та передумови електоральної поведінки виборця, наприклад: економічна структура, історичні традиції. Але для дослідження легітимності інститутів влади певної держави варто враховувати міжнародну ситуацію, вплив геополітичних акторів.

Наступні фактори взаємопов'язані з попередніми та доповнювали їх, наприклад: економічна структура та історичні традиції впливають на виборця через ціннісні орієнтації або його групову лояльність. Ці фактори, відповідно, визначають партійні вподобання виборця, так само як визначають ряд інших взаємопов'язаних факторів, останнім із яких є, згідно з широко поширеною альтернативною точкою зору, легітимність як виправдання політичної влади. Представники чинної влади, правлячі еліти та партії згадують свою роль у розбудові держави з метою легітимізації свого правління. Особливо сильні зв'язки солідарності та претензії на легітимність формуються в періоди жорстокої боротьби, такі як війни, революції та визволення від тиску з боку інших держав (Levitsky, Way 2013:15). Згідно з висловленням А. Саймонса, виправдання держави залежить від її моральної захищеності. Можна успішно продемонструвати, що мати державу морально краще, ніж не мати держави, держава виправдана (Simmons 2001: 125). Легітимність конкретної держави, що розуміється як здатність породжувати та примусово виконувати обов'язок підкорятися, залежить від фактичної згоди громадян. Хоча немає загального морального обов'язку підкорятися певній державі, в якій ми живемо, у нас може бути політичне зобов'язання підкорятися, якщо ми дали свою попередню згоду на цю державу. Таким чином, відсутність загального морального обов'язку підкорятися державі не означає, що всі держави обов'язково є нелегітимними (Simmons 2001: 137). Як відомо з багатьох досліджень, держави зі слабкими інститутами демократії завжди вразливі перед авторитарними викликами, тому фактично таке становище призводить до кризи легітимності та делегітимації режиму (Шаповаленко, 2021:11).

Методологію лійки причинності можна застосувати до аналізу процесу демократизації в Україні, проте цей процес є дуже тривалим і масштабним, тому умовно у такому аналізі можна описати лише взаємопов'язані фактори, що вплинули на цей процес (Багінський 2015: 22). Використовуючи цю методологію, можна виокремити такі рівні:

Рівень **1** (найширша частина лійки причинності)

- Історичні передумови. У процесі перебудови почалося формування демократично орієнтованих організацій та груп (очолюваних Рухом за Перебудову), що у подальшому стануть першими акторами у проголошенні Незалежності та демократизації у перші її роки. Подібні процеси відбувалися фактично по всій території СРСР. А приклад республік Балтії став взірцем для інших республік.
- До історичних передумов теоретично можна віднести й історично більш віддалені фактори, наприклад, історичний досвід нетривалого існування УНР, або ж події, що могли виступати ідеологічним аргументом можливості та виправданості проголошення Незалежності.
- Проголошення Незалежності. А в часовому просторі - з 1985 р. по 1991р.

Рівень **2**

- Перехід на ринкову економіку. Попри численні проблеми та недосконаліть, наприклад, в організації процесу приватизації, перехід на ринкову економіку став основою подальшої демократизації. Економічна нестабільність та криза сприяли виробленню економічних реформ та демократизації, хоча й не так успішно як, наприклад, у процесі «шокової терапії» у Польщі. Повільність реформування сприяла також зростанню інфляції. І на тлі економічної кризи, слабкості політичних інститутів була прийнята Конституція України.
- Прийняття Конституції України 1996 року.

Рівень **3**

- Активний розвиток громадянського суспільства, активізму, створення чисельних політичних партій та громадських об'єднань.
- Помаранчева Революція, яка відіграла значну роль як сама по собі, так і стала взірцем успішного впливу народних протестів та інших демократичних інструментів на розвиток країни.
- Роль Віктора Ющенко у демократизації та виборі європейського вектору розвитку України, зокрема й у вимірі демокра-

тії. Зважаючи на чисельні політичні пертурбації, важке отруєння та слабкість фактичної політичної влади цей демокра-тичний вибір мав найбільший вплив не у формальному та законодавчому полі, а в ідеологічному полі та громадянському суспільстві.

- Вплив ЄС, Канади та США у вимірі стимулювання та підтримки демократизації через численні програми фінансування та підтримки, зокрема й підтримки громадянського суспільства через грантові програми (наприклад, довготривала канадсько-українська програма «Розвиток демократії в Україні» та «Демократична освіта в Україні». Ці програми найчастіше впроваджувалися у сферах боротьби з корупцією, прозорості та підзвітності державних і правоохоронних органів, поширення демократичних цінностей та базової політичної освіти громадян, стимулювання прозорих та відкритих демократичних процедур – насамперед виборів.
- Поступова адаптація українського законодавства до стандартів ЄС у процесі підготовки до угоди про асоціацію з ЄС. Значна частина цієї формальної та легальної роботи відбувалася, як не дивно, за каденції Януковича. Можливо, це здійснювалось у рамках політики «багатовекторності» та отримання стратегічної позиції для подальших «торгів» на геополітичній арені та відповідного отримання вигідніших умов співпраці від ЄС або РФ. Попри таку можливу мотивацію ці законодавчі зміни все одно сприяли демократизації.
- Утворення чисельних ЗМІ в Інтернеті або соціальних мережах, поява відносно незалежних ЗМІ та поширення журналістики антикорупційного спрямування. Крім того, було впроваджено багато грантових програм для журналістів.

Рівень **4** (найвужча частина лійки причинності)

- Революція Гідності мала значний вплив на остаточний вибір геополітичного вектору та демократизації суспільства. Також важливим є і формування ідеологічного підґрунтя як основи подальшого розвитку демократії. Події 2014 року і були спрямовані на остаточний вибір Україні та припинення політики «багатовекторності».
- Значне прискорення розвитку громадянського суспільства, у томи числі й за рахунок поширення волонтерства та утворення значних благодійних фондів та громадських організацій.
- Російська гібридна агресія та повномасштабне вторгнення насамперед ускладнює процеси демократизації, однак прискорила остаточний вибір українського суспільства прозахідного та продемократичного шляху розвитку.

Хвилеподібна історія незалежної України (отримання незалежності – підйом авторитету нової влади та нових лідерів – розчарування – криза легітимності) багато в чому нагадує історію СРСР (від революції у 1917, коли повсталий народ скинув спочатку царську владу, а потім – владу Тимчасового уряду, який не вирішив гострі соціальні проблеми, до розпаду Радянського Союзу, політичне керівництво якого також втратило довіру населення, а відтак і фундамент свого існування та ідеологічне виправдання). Згадаймо Помаранчеву Революцію 2004 року (причиною якої була та сама криза легітимності тодішньої влади), наслідком її знову став прихід нової влади.

Динаміка довіри/недовіри до державних інститутів, зафіксована моніторинговим дослідженням Інституту соціології НАН України, свідчить про те, що політична підтримка має мінливий характер (Резнік, Козловський, 2021: 267). На питання причини хронічної кризи легітимності українська дослідниця відповідає, що це «втрата владою контролю над процесами, що відбуваються; втрата підтримки сил, що мають необхідний політичний та/або фінансовий впливо; знецінення старих концепцій, ідей, ідеалів, принципів політичного розвитку і брак нових конструктивних орієнтирів, що могли б мобілізувати соціально активні суспільні сили; негнучкість влади, її некомпетентність, аморальність, постійне відставання реакції влади на дії інших суб'єктів політики; брак необхідної інформації про плани інших учасників політичного процесу, а також дезінформація (Кононенко 2022:85).

Кризи будь-якого роду викликають недовіру населення до влади, а зрештою і нестабільність у державі. При цьому слід пам'ятати, що політична влада – одна з найважливіших форм влади, у якій комунікація стає своєрідним соціально-інформаційним полем політики (Комарова 2018: 19). А саме інформаційні впливи здатні розхитати політичну систему, дестабілізовану різними чинниками. Отже, для врівноваження політичної системи держави дуже важливо, знаходити дієві шляхи подолання та уникнення криз легітимності.

Криза легітимності влади в транзитній українській демократії мала своїм політичним наслідком слабкість держави із «подвійними» інститутами та астенічний стан українського суспільства з дуальною національною ідентичністю. Повномасштабна російсько-українська війна не зруйнувала політичні інститути, а, навпаки, уможливила подолання кризи довіри та зміцніла легітимність влади, довіри до неї. Водночас відбувається еволюція ціннісних настанов українців, формування національної та громадянської ідентичностей, об'єднання суспільства, формування справжнього громадянського суспільства. Це зрештою дає надію на імплементацію відповідних механізмів подолання криз і, відповідно ефективного просування української демократії до консолідації, тобто створення режиму консолідованої демократії. За наслідками завершення війни зміни відбудуться на всіх рівнях від макро- до мікрорівнів за моделлю лійки причинності.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Merelman, R. 1966. Learning and Legitimacy, *American Political Science Review*. 1966. Vol. 60. № 3: 547–559.
2. Lipset, S. M. 1999. *Political Man: The Social Bases of Politics*. N.Y.: Doubleday. 432 p
3. Weber, M. 1964. *The Theory of Social and Economic Organization* / Talcott Parsons (ed.), New York: Free Press.
4. Raz, Joseph, 1986. *The Morality of Freedom*, Oxford: Oxford University Press. URL.: file:///C:/Users/intel/Downloads/The_morality_of_freedom.pdf
5. Dworkin, Ronald, 1986. *Law's Empire*. Cambridge: Harvard University Press.
6. Buchanan, Allen, 2002. Political Legitimacy and Democracy, *Ethics*, 112(4): 689–719.
7. Campbell, D. T., Stanley, J. C. 1963. *Experimental and quasi-experimental designs for research*. Houghton, Mifflin and Company. URL.: https://www.jameslindlibrary.org/campbell-dt-stanley-jc-1963/
8. Pete, F. 2010. *Political Legitimacy* URL.: https://plato.stanford.edu/entries/legitimacy/
9. Levitsky, S., Way L. A. 2013. The Durability of Revolutionary Regimes, *Journal of Democracy* 24(3) : 5–17. URL.: https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-durability-of-revolutionary-regimes/
10. Simmons, A. 2001. *Justification and Legitimacy: Essays on Rights and Obligations*, Cambridge: Cambridge University Press URL.: https://assets.cambridge.org/97805217/90161/frontmatter/9780521790161_frontmatter.pdf
11. Шаповаленко, М.В. 2021. Перверсії політичних режимів в умовах гальмування глобалізації і дедемократизації, *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 40 : 8-13
12. Багінський, А.В. 2015. Україна у «вирві причинності» : час якісних змін. *Вісник НТТУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* 1/2 (25/26): 19-24.
13. Резнік, О., Козловський О. 2021. Уявлення про державні інститути України в масовій свідомості населення Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. *30 років незалежності.* / Гол. редактори В.М.Ворона, М.О.Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України 8 (22): 259-267
14. Кононенко, Н. 2022. Криза легітимності в Україні або чому українці хронічно не довіряють державі. *Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання* : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України: 85-119.
15. Комарова, Т.Г. 2018. Влада та політична стабільність в умовах змін інформаційної епохи, *Вісник Їарківського національного університету, серія «Питання політології»* 34: 16-22.

Стаття надійшла до редакції 28.03.2023
Стаття рекомендована до друку 05.05.2023

Maryna Shapovalenko
Professor, Dr.Sc. in Political Science,
V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
m.shapovalenko@karazin.ua, https://orcid.org/0000-0002-9128-8008

THE CRISIS OF LEGITIMACY FROM THE POINT OF VIEW OF THE FUNNEL OF CAUSALITY

The problem of legitimacy of political institutions and institutions of state power is considered. Various approaches to determining the legitimacy of government are analyzed, but the main emphasis is on the level of trust and what exactly reduces the level of trust in government institutions Emphasis is

placed on the factors that affect the fall of trust and lead to crisis phenomena in the political environment and destabilize society in general. The points of view of M. Weber, R. Dworkin and A. Buchann on legitimacy are compared, which give rise to different views on political obligations and normative conditions. A crisis of legitimacy is a situation in which the legality of the existing social order is questioned and distrust of the existing government is openly expressed, which demonstrates the inability of the government to assure society of the necessity and optimal functioning of existing state institutions. The reasons for the delegitimization of power are determined (the lack of proper representation of the interests of social groups and sufficient vertical mobility in the political system in combination with social inequality), which ultimately lead to the radicalization of attitudes in society, the strengthening of the opposition and, in general, distrust of state institutions The methodology of the "Funnel of Causality allows to combine different levels of society and take into account the effects of the environment. First of all, the macro level (economic development, the influence of geopolitical actors, historical traditions,national mewntality etc.), radical economic changes, the development of civil society, the political activity of various social groups, the growth of crisis phenomena, as a result of radical transformation. Due to the fluctuating nature of the country's political development during the years of independence, revolutionary situations arose, and the very legitimacy of the government, even at the macro level, was called into question.

Keywords*: legitimacy, crisis of legitimacy, methodology of causation, revolutionary situations*

REFERENCES

1. Merelman, R. 1966. Learning and Legitimacy, *American Political Science Review*. 1966. Vol. 60. № 3. P. 547–559.
2. Lipset, S. M. 1999. Political Man: The Social Bases of PoliticsN.Y.: Doubleday.. 432 p
3. Weber, M. 1964. *The Theory of Social and Economic Organization* / Talcott Parsons (ed.), New York: Free Press.
4. Raz, Joseph, 1986. *The Morality of Freedom*, Oxford: Oxford University Press. URL.: file:///C:/Users/intel/Downloads/The_morality_of_freedom.pdf
5. Dworkin, Ronald, 1986. *Law's Empire*, Cambridge: Harvard University Press.
6. Buchanan, Allen, 2002. Political Legitimacy and Democracy, *Ethics*, 112(4): 689–719.
7. Campbell, D. T., Stanley, J. C., & Gage, N. L. (1963). *Experimental and quasi-experimental designs for research.* Houghton, Mifflin and Company
8. Pete, F. 2010. *Political Legitimacy* URL.: https://plato.stanford.edu/entries/legitimacy/
9. Levitsky, S., Way L. A. 2013 'The Durability of Revolutionary Regimes', *Journal of Democracy* 24(3), 5–17.URL.: https://www.journalofdemocracy.org/articles/the-durability-of-revolutionary-regimes/
10. Simmons, A. 2001. *Justification and Legitimacy: Essays on Rights and Obligations*, Cambridge: Cambridge University Press
11. Shapovalenko M. 2021. Perversions of Political Regimes in the Conditions of Inhibition of Globalization and Dedemocratization, *The journal of National Khrarkiv Karazin University. Series «Issues of Political Science»* 40 : 8-13 (in Ukrainian).
12. Baginsky A.V. Ukraine in the «chasm of causality»: a time of qualitative changes, *Bulletin of NTTU "KPI". Politology. Sociology.* Right 1/2 (25/26) 2015 : 19-24 (in Ukrainian).
13. Reznik O., Kozlovskyi O. 2021. Perception of the state institutions of Ukraine in the mass consciousness of the population Ukrainian society: monitoring of social changes, *30 YEARS OF INDEPENDENCE*. / Editor-in-Chief, Doctor of Economics V.M. Vorona, Doctor of Sociology M.O. Shulga. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine 8 (22): 259-267 (in Ukrainian).
14. Kononenko N. 2022 The crisis of legitimacy in Ukraine, or why Ukrainians chronically do not trust the state . Crises of political development in Ukraine: causes, content and methods of leveling.: monograph / authors' coll.: G. I. Zelenko (head of authors' coll., scientific editor), R. V. Balaban, S. G. Brekharya, L. L. Kiyanitsa, O. Yu. Kondratenko, N. V. Kononenko, T. M. Lyashenko. Kyiv : KIP&EtS of the NAS of Ukraine, P.85-119 (in Ukrainian).
15. Komarova T. Power and Political Stability During the Information Epoch's Transformations2018 The journal of National Khrarkiv Karazin University. Series «Issues of Political Science» 34 :16-22 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 28.03.2023.
The article is recommended for printing 05.05.2023

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-02
УДК 32-027.21

Anna Malkina
Professor, Doctor of Political Science, Taras Shevchenko National University of Kyiv,
60 Volodymyrska St., 01033, Kyiv, Ukraine
G.m.malkina@knu.ua, https://orcid.org/0000-0002-2307-4702

Anton Pastukhov
Master's student, Taras Shevchenko Kyiv National University, Faculty of Philosophy,
St. Volodymyrska, 60, 01033, Kyiv, Ukraine,
antonipastukhov@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-7256-521X

THE DOCTRINE OF STATE AND LAW IN THE IDEOLOGICAL AND POLITICAL DOCTRINE OF CLASSICAL CONSERVATISM

This research paper explicates the basic doctrines of the State and law of classical conservatism, as well as the peculiarities of understanding and existence of the idea of the State, which follows from the conservative definition of the State. The characteristic components of this political institution are the categories of law, legal consciousness, political integrity, etc. The perception of understanding the conservative theory of the origin of the state, based on the social contract theory, as a logical continuation of the organic association of people to maintain social order and political stability, is crystallising. The latter principles are also the fundamental axiological determinants of the conservative ideological and political doctrine, whose manifestor and defender is the state. The author characterises the concepts of law and law, the conceptual basis of which is reduced to the moral sphere of existence. The main objective of the existence of laws is to protect rights and freedoms, as well as their institutional representation. At the same time, the author defines the peculiarities of understanding legal consciousness and political consciousness as fundamental elements of state-building processes. In turn, their fundamental features are historical and geographical locality, identity and conceptual authenticity, which are the basis for the constitution of heterogeneous forms of political systems. The tasks and structural elements of the theory of state in the ideological and political doctrine of conservatism are analysed. The author also identifies the institutional elements of social limitation of state power in the context of conservative doctrine, which include the church and civil society.

Keywords: *state, law, political ideology, ideological and political doctrine, classical conservatism*.

In cites: Malkina, Anna, Pastukhov, Anton. 2023. The Doctrine of State and Law in the Ideological and Political Doctrine of Classical Conservatism. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43: 13-21. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-02 (in Ukrainian)

One of the classical and orthodox ideologies of the modern world, along with liberalism, socialism and nationalism, is conservatism. The ideological and conceptual dynamics of its changes, the variability of its forms in the modern world and the existence of conservative political forces in almost every country today are indisputable facts. However, we are convinced that an important basis for the modern existence of various forms and types of conservatism is an understanding of its classical variation and the principles and political foundations that make up its ideological, political and conceptual core. It is the study of the latter that can provide theoretical and heuristic potential for the development and deepening of conservative ideological knowledge and the formation of various types

© Malkina A., Pastukhov A. 2023.

of political activity and state-building on this basis.

Another important practical component of the modern articulation of the scientific study of the ideological and political foundations of the State and law of classical conservatism is that Ukraine is currently in a state of ideological vacuum, as evidenced by the absence of specific subject-oriented ideological parties and movements in modern Ukraine. We believe that the study and clarification of the conceptual features of the ideology of classical conservatism can help to form this type of ideology in Ukraine, which will be a condition for the elimination of this situation, especially in the post-war era.

Foreign and domestic scholars have studied this issue, in particular: S. Tonsor, V. Slobodian, R. Scruton, A. Romaniuk, D. Schwarzmental, V. Yermolenko, M. Yakubovsky, A. Shahai, Y. Panchenko, V. Lisovyi, F. Kyryliuk, M. Evans, P. Shlyakhtun, S. Grabovsky, etc.

The purpose of the article is to explicate the doctrine of the State and law in the ideological and political doctrine of classical conservatism.

Starting with the consideration of this issue, it should be noted that the State, in the context of conservative thought, can be characterised as an organic unity of many people who are bound by a common spiritual destiny and social traditions, which have integrated into political unity on the basis of spiritual culture and a special type of legal consciousness. According to S. Grabowski, «such a state should be moral, provide individuals with the necessary living conditions based on strict adherence to the law, while at the same time requiring them to participate in national life and create public wealth» (Грабовський 2015: 19). To understand the essence of the phenomenon of the state in conservatism, we must start from fundamental axiological determinants: order, integrity, organism, etc., as they serve as a metaphysical and ontological springboard for intellectual and scientific comprehension of state reality in conservative ideologies. Here are some examples of this relationship. J. Maritain, for example, considered the state to be the main institution derived from the value category of the political whole, representing and preserving it: «the state is a part - the most important part - of this whole» (Марітен 1998: 463). On the other hand, based on the conservative conception of anthropological pessimism (according to which a person is considered in an a priori negative status), the state has a characteristic feature of constructive regulation of socio-political life, which should eliminate any potential for the growth of social entropy and chaos: «the state is an ontological force that connects, orders, and organises what is broken in darkness and sin» (Berdyaev 2015) – therefore, the state should exist not to turn earthly life into a paradise, but to prevent its transformation into hell.

It should also be positively noted that it is the state that is called upon to implement the most important political value of conservatism – order –- without which no political development is possible, and therefore it is seen here as an existential springboard for future harmonious legal and social existence. It is through the introduction of order and discipline in society that the state constitutes the conditions for the development of other spheres of human activity. A fundamental characteristic of the state is the formation of immanent stability and internal peace: «the activity of a normal state is, first of all, to bring about complete pacification within the state and on its territory, to establish 'peace, security and order' and thereby create a normal situation as a factor in which legal norms can be meaningful at all, since any legal norm presupposes a normal situation, and no norm can be meaningful in a situation that is completely abnormal in relation to it» (Шмітт 2021a: 333) – states K. Schmitt. Thus, the state ensures not only order, but also normativity of its functioning, which is preserved in the context of legal norms as the main elements of state existence. G. Wills summarises this as follows: «just as a physical routine maintains the life of an individual, so there must be a certain order, discipline and system in society. This order is the state» (Вільз 1998: 317).

On this basis, only a state political entity is capable of establishing order and, as a result, the rule of law in a particular society and forming stable legal relations. Any legal norm requires a homogeneous and stable political environment, and since only the state can construct such conditions, it is characterised by the presence of a «constitutive element and a form of its own» (Шмітт 2021b: 23), which, in our opinion, form all the necessary factors for the political and legal organisation of social life. Law, in turn, in the conservative doctrine is closely related to morality, ethics, and social life, which leads to the conclusion that law and legal relations cannot exist in the pre-state state. The idea of natural rights is appropriate theoretically, in metaphysical mental constructions, but is unacceptable in reality in relation to politics and morality. Conservative thinkers, for example, E. Burke and D. Cortez,

warned against observance of abstract rights that are not anchored in reality and are not supported by life realities, preferring historical rights formed during the formation of statehood. Society should be historically prepared to accept rights and freedoms that are inherently linked to obligations, and they should be based on a specific situation of space and time «a person has only specific historical rights, acquired as a result of certain obligations» (Беббіт 1998: 169).

Laws in the political doctrine of conservatism are seen as a formalised moral category of regulation of social and political relations, which has the imperative character of a rule: «the law itself is a virtue that acts as a rule. People have the right to live by this rule; they have the right to behave properly, for example, among their fellow citizens, whether their fellow citizens are performing public functions or are engaged in private affairs» (Берк 1998a: 282). As we can see, laws emerge from the moral field in order to organise the life of a particular people. Therefore, the basis of law is ethics, not metaphysics. Moreover, it is in ethics that the authentic basis for legality is found: «for as early as a hundred and fifty years ago, social critics warned us that bourgeois society was exhausting the accumulated moral capital of traditional religion and traditional moral philosophy and that when this capital was exhausted, bourgeois society would find its legitimacy increasingly problematic» (Крістол 1998: 220) – which characterises morality as the semantic and symbolic basis for the construction of legal norms. The main objective of the existence of laws is to protect rights and freedoms, and since they are always under threat from external conditions, the law is their representative and at the same time their defender. Another important aspect of the existence of laws is their social and disciplinary function, which is an important component of maintaining order in society, allowing it to develop and not to go into uncontrol, so «law is mainly a social system, and at the same time the only socially disciplining system» (Кістяківський : 2004), B. Kistyakivskyi is convinced. Thus, social discipline is formed only by law, and since the legal sphere is constructed by the state, it is from it that the ideas of discipline of social life sprout. Therefore, we can come to the syllogism that since discipline is formed and achieved only through the existence of legal norms, a disciplined society and a society with a developed legal order are identical concepts for conservatism.

The fundamental purpose of the state's existence is to meet the real needs of citizens, and this is why it was created, since only in a society organised by law, law and morality can a person realise his or her natural destiny for self-development: «the purpose of the state, therefore, is to introduce order and discipline into society in order to create the necessary basis for human activity» (Вільз 1998: 319) - thus, the state was created to overcome the natural state, in which there is no room for creativity and development, and emerged as an institution of order for these activities. Another important purpose of the state is to organise and protect the territory of residence of the people, who can designate this territory as their homeland, on the basis of local systems of law, justice and political governance based on a certain type of legal consciousness. From this follows its task, which is reflected in lobbying for the ideals of community and integrity as a purposeful vector of development that this political entity gives it. Thus, every individual, as a citizen, has a common and shared civic goal that raises his or her consciousness from the level of an individual to a social or national spiritual association. A citizen, in this context, is closely related to the concept of citizenship, the essence of which is defined in the establishment and protection of the spheres of general, solidarity and common in the content of the state's functioning, and its non-mixing with the individual and particular interest of an individual. Thus, the state does not represent the class interests or political aspirations of social groups or individuals, but has a direct connection with the national interests, which allows us to interpret the state as an organism of spiritual solidarity. Here, we should refer to the category of organismism, according to which the main subject of political activity is the people. Thus, the state intensifies the existence of the people in a specific form of temporal and spatial existence and has a universal, timeless character: «it limits the interests of every generation living now and subordinates them to the great past and the great future. Not only those who live now, but also those deceased ancestors and unborn descendants act in it» (Berdyaev 2015).

Since the state is an organism, and «not a mechanism that can be freely unwound and rewound» (Шахай, Якубовський 2011: 73), which over time «acquires agency, will and identity» (Scruton 1980: 67), this gave G.-W.-F. Hegel the reason to use Kant's moral imperative in relation to the state, which meant the idea of treating the state as an end in itself, rather than

as an instrument for realising its own interests. Such a state is the embodiment of the ethical idea as «the moral spirit as an obvious, self-evident, substantial will that thinks and knows itself and does what it knows and because it knows» (Hegel 2001). Thus, according to this thinker, the state is the main manifestor of the moral idea as a factor of organic coexistence of people, which is a characteristic feature of the understanding of the state in the political doctrine of conservatism. For this reason, the state, as a moral organism, in performing its functions, should rely on the concept of justice as its own objectively justified inequality, which focuses on human individuality, but in no way imposes it. That is why many political thinkers and intellectuals have called for treating the state with the right amount of respect: «the state must be treated with far greater respect, since this partnership is not merely a matter of secondary concern, subordinated to the carnal existence of a perishable, transitory nature» (Берк 1998b: 150), but is an interaction in the realm of spiritual and value-based understanding of one's own as well as public interests.

It should be noted that the generally recognised stigma of the static nature of conservatism is also represented in the understanding of the phenomenon of the state. Thus, it is believed that the state is a static institution of society that should not change over time, but only imitate or repeat the forms that have already been created, but this is only a partial truth. Referring to E. Burke, it should be noted that for this political ideology, the state is a dynamic system that must have constitutional and substantive conditions for the potential for internal transformations, in the absence of which it loses the ability to self-preserve and improve itself: «a state deprived of the means to implement certain changes has no means of self-preservation» (Берк 1998c: 481). Therefore, two dialectical conditions should be permanently present in state processes: preservation and correction. The first is based on the understanding of imperishable political principles and reflects the traditions and wisdom of the ages in state institutions; and the second, based on the fluctuating political situation, adjusts the forms of principles to it, provided that their essence is preserved. The state system must reflect the universal law of nature, according to which improvement is not the creation of something completely new, and the preservation of valuable models is conditioned by the impossibility of their absolute obsolescence. Since those fundamental principles or the core of state-building, which should exist as an unshakable engine of the entire political system, «are not just some conditions that have managed to establish themselves over a few years or decades, but the consensus of its civilisation, its country, achieved by centuries of reflection on the truth, the source of which is the very structure of being» (Майєр 1998: 347) - that is why the conservative doctrine emphasises the preservation of not historical precedents of the state's functioning, but its substantive principles of being and existence.

Conservative thought is based on the theory of the social contract in its organic form – «society is indeed a contract» (Берк 1998b: 149) – so the state already presupposes certain acquired rational virtues in people, which led to the intention of building a state entity. That is why the state in the ideology of conservatism should rely on them in its essence, as a self-organising and creative principle, and not guillotine manifestations of human consciousness or agency. That is why an important condition for its functioning is the existence of a state-political mindset in society, which gives it an accretion of organicity and unity, under which the state is characterised not as a sum of atomistic and disparate wills, but as a natural unity of people with a common political goal and purpose. Here, this political institution is a special state of people's consciousness, and is also «the political status of a people organised in territorial isolation» (Шмітт 2021a: 308), which, through a special self-awareness, forms an institutional and normative system. It is as part of this system that a person should be aware of the state as a living legal unity and participate in it through the development of general legal awareness. The structural elements of this awareness are the spiritual features of human compatibility in the social sphere, such as: the most important of all – solidarity, which is realised in the formation and achievement of a common goal and is the real basis for the existence of the State; correlation, which is closely related to the previous category and is a condition for the correlation of human activity and consciousness; mutuality, which is understood in the context of mutual recognition of the other as a citizen, one's friend, not an enemy, if we use the categorical apparatus of K. Schmitt. That is why it is the state that synthesises the above elements that helps to build the sphere of the political, since without it all other social relations remain at the level of the social.

And since this concept of political mindset and legal consciousness is local, or in other words, each nation has its own essentially separate one and manifests itself at different times, the actualisation of retrospective conditions of state formation is a very important factor demonstrating organic traditions of state-building, which were laid down at the time of the beginning of the construction of the state organism and form the ideological political and legal constitution of the people. Each nation has a certain deterministic set of beliefs, customs, traditions, convictions and prejudices that show tendencies towards different forms of state government, structure, etc: «it is more than a law, it is the embodiment of peculiar ideas that have been held by a people for centuries... it is these that raise peoples to the level of states and endow states with constitutions» (Newman 2007). This perception is based on the rejection of general and abstract ideas for all, as well as the value factor of ontological diversity of conservatism. The conservative doctrine emphasises this fundamental factor because it reflects the reason for the heterogeneity of political systems in different nations, which is based on political archetypes and historical events. In other words, it is legal consciousness that constitutes a particular form of political system.

As we have seen, an important component of the ideal existence of the state system is the presence of a special type of political and legal consciousness, so a logical continuation would be to consider this aspect of the ideology of political conservatism. G.-W.-F. Hegel wrote that «the state as a reality of substantial will, as it has itself in its universality by a special *self-consciousness*, is in itself and for itself reasonable» (Hegel 2001) – which states the importance of the state's self-awareness, which, in our opinion, is based on a special type of legal consciousness of citizens as an essential characteristic of the state's existence. It is a matrix of political and legal ideas of a particular nation which tries to systematise and organise political life according to a certain ideal legal principle. Moreover, like the state, it reflects the specific features of a particular nation: «all legal ideas in the minds of each individual nation receive colour and their own shade» (Кістяківський 2004). It is this category that forms ideally understood concepts of justice, freedom, property, etc. and formalises them based on the traditional foundations of a particular nation's existence, its temporal and geographical variables. In other words, legal consciousness constitutes a particular form of political system, since the tradition of law must be convergent with the tradition of popular sentiment. Legal norms, as we have pointed out, are a product of social consciousness, but they are more than moral principles related to the external component of regulation of social life, since being expressed in articles of laws or applied in life, they acquire features of external existence. This is the main feature of the difference between law and morality in the ideological and political doctrine of conservatism.

As we have indicated above, an important aspect is that a person, as a rational being, forms the state by himself, by reasoning to himself that its existence is imperative. The excesses of the French Revolution taught conservatives to treat the claims of state power with great caution, as they believe that a state that ignores the role of primary social groups - family, church, corporation, etc. - turns into an unbridled tyrant that aspires to become an absolute hegemon not only of the political, but also of the social and personal spheres. This is due to the decline of the internal regulating moral and religious essence of man, i.e. internal self-regulation; thus, when the religious barometer rises, the barometer of state control falls, and vice versa, when the religious barometer falls, the political barometer, i.e. state control and tyranny, rises. In other words, the state, since it is called upon to implement an omnipresent internal order, begins to extrapolate its stabilising and calming functions to the personal life of people, and turns into a total political institution of coercion, provided that moral or religious internal constraints erode. This, in turn, leads us to the conclusion that the concept of centralism or totalitarianism tendencies should be negatively perceived, since the state has an explicit ontological dimension that undoubtedly affects a person, but its influence should be limited and not extend to the spiritual and individual sphere of a person, since «centralisation causes apoplexy in the centre and on the periphery» (Нісбет 1998: 401). If the state emerges through the social spiritual instinct of man (the imperative of understanding man as a social animal striving for organic unification is a fundamental component of conservatism), then by not allowing for the development of other spiritual spheres of human life, it undermines its own foundations. Therefore, a directive plan for a model of existence imposed from above is not desirable for conservative ideology: «we conservatives want the dominance of the future to be first and foremost in the individual home

and family» (Черчіль 1998: 546), states Winston Churchill. As a result, a logical question arises about the factor of quantisation of state influence, provided that there is a normal role of internal self-regulation in society, and the answer to it is the functioning of the civil society institution as a self-disciplining principle. In order to prevent such tragic abuses of power by the state, there must be an internal disciplining institution of society based on the division of functions between the state and this institution, in our case, civil society, when: the state maintains general order and stability, but does not try to suggestively implement ideas of justice or virtue in society.

G.-W.-F. Hegel identified the importance of separating civil society from the state and creating conditions that eliminate any possibility of their interpenetration and integration: «the history of totalitarianism aptly confirms two main concepts of Hegel's political philosophy: the theory that the state and civil society can flourish only when they do not mix; and the theory that the state in its proper form is identical to the legal person and has the corresponding authority» (Скрутон 2022: 68). However, it should be noted that the institutions of the state and civil society should not be opposed to each other, but should coexist harmoniously as two structural elements of the political whole, in the context of which the state is a representative of the national whole and represents an exogenous interest, and civil society emanates this interest from itself, which characterises it as an immanent aggregate unit of the political system. In general, the understanding of the features, as well as the role and place of civil society in the political system, according to the political doctrine of classical conservatism, is based on the axiological landscape of this ideology, in particular, the value parameters: freedom, order, integrity, etc. Thus, we can distinguish three characteristic features of the civil society phenomenon in this context, namely: functional autonomy, decentralisation and traditions. The first one eliminates the omnipresent influence and control of a single political entity (state, government, etc.) and postulates «the ability of each important part of the social order to operate with the greatest possible freedom and to perform its intended function» (Нісбет 1998: 403); the second, in turn, is closely related to the first, and aims to formalise the conditions for the optimal implementation of the principles of functional autonomy, based on the principles of plurality of authorities and federalism, as those that oppose political dictatorship and state absolutism. Tradition, as the third feature of the phenomenon of civil society functioning, is manifested in the fact that it partially delegates certain informal regulatory functions from the central government vertical, which results in a decrease in state control and an increase in self-regulation of society. F. Hayek wrote that «for the functioning of an individualistic society, traditions and customs that develop in a free society and establish flexible regulatory principles that are generally followed and make possible a high degree of predictability of human behaviour play an important role...» (Гаєк 1998: 396). Thus, it is stated that in a society where these customary and traditional norms contribute to a high level of predictability of human behaviour, state coercion is gradually minimised, social order remains at the proper level, and individual freedom, on the contrary, increases, while maintaining moral imperatives for each member of society. Thus, traditions also play a fundamental role in the existence of the civil society institution.

The conservative view is that every large organisation, including the state, is formed on the basis of a network of informal and voluntary small organisational structures. The sum of individually small components constitutes the larger structure of the whole. It is the latter social institutions that have the ability to form a free social initiative that will not give the state the right to monopolise all spheres of human existence: «it comes from groups, neighbourhood associations, local committees and voluntary associations, whose interests people want to live by and do live by, at least as far as the acquisitiveness of modern society allows them» (Нісбет 1998: 407). That is why, for example, Nisbet called for the revival of the category of the social, which will balance another important category - the political. These two concepts should form the socio-political ideal of calocalcitania, which will be manifested in the harmonious coexistence of the political (or state) and social (or civil society) spheres. This idea further intensifies the principles of organicity and integrity in the doctrine of conservatism. That is why dialectical reconciliation and integration of contradictions is a measure of a healthy socio-political organism, and the formation of a multitude of mutually incompatible and warring social structures that exist but are unable to stimulate development is an aberration.

Thus, conservative ideology pays attention to and emphasises the functionality of

intermediate social institutions or agencies that link individuals to the state and help society and the state to coexist as interrelated factors. In this way, it helps to reduce the alienation of civil society from the state and encourages these two institutions to cooperate to achieve the general welfare of the people, thus maintaining the stability of the political system: «the natural institutions of an organic society (churches, trade unions, universities, newspapers, bar associations, farmers' associations, businessmen's clubs) play a special role in mediating between the citizen and the state. By increasing the strength of these institutions, they also increase the stability of the state» (Шуттінґер 1998: 24). By playing this mediating role, these institutions not only stimulate the constructive dispersion of central power, but also increase the authority of the state as an institution that helps the free development of citizens' personal interests.

Another balancing factor for conservative ideology is the religious and church sphere of society. E. Burke considered religion to be the foundation of civil society and the source of all that is good and consoling as something that helps to form and maintain state institutions and sanctify them morally and spiritually. That is why the church is an important social institution, whose power partially balances and neutralises the power of the state - this is how the essence of religious attribution in the socio-political system is postulated. However, an important condition for the church's activity is its actual independence from the state, but with the obligation to obey the general rules of internal order and stability, since the church-state conflict is the most tragic for the ideology of conservatism, since the state then loses the spiritual legitimation of its power. Therefore, S. Tonsor believes that «without a strong religion that is outside the power structures and independent of them, civil liberty is unimaginable» (Тонсор 1998: 194). Thus, religion plays an important role in political life, performing a unifying and integrative function, maintaining discipline and morality in society. While agreeing with the need to establish secular government, for the ideology of classical conservatism, the inseparable connection of the church with the state and society is obvious. While the social is based on the rational, the political on the wise and traditional, the church on the spiritual, and all these interconnected social spheres are imperative for the existence and activity of an ideal society.

This article has updated the conservative doctrine of the State and law, which has its own semantic framework of understanding based on the value determinants of this ideology. The state emerges as a result of rational intentions of people through a social contract and is an institution that implements the fundamental goals of maintaining order, forming the rule of law and the legal framework of society. An important aspect of the emergence of the state is a special type of political and legal consciousness of the people. In the political doctrine of conservatism, laws are viewed as a formalised moral category of regulation of social and political relations, which has the imperative character of a rule. The fundamental purpose of the state and law is to regulate social relations. Since all political phenomena in the political doctrine of conservatism are imbued with the idea of morality, the phenomena analysed here also have their roots in this area. The authors have shown that for the classical ideology of conservatism, the deification of the state and the general ethatisation of social and political life is an aberration. Therefore, they also identified two main counterbalancing institutions of state power: the church and civil society.

REFERENCES

1. Grabovsky, S. 2015. Parade of Ideologies: the choice for Ukraine. *Almanac: Young Nation*. Kyiv: Smoloskyp 53: 6-24 (in Ukrainian).
2. Maritain, J. 1998. Nation, political society, state. *Conservatism: an anthology*. Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
3. Berdyaev, N. 2015. The philosophy of inequality: Letters to my Contemners, *Concerning Social Philosophy*. London: frsj Publication. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Philosophy_of_Inequality.html?id=9sfosgEACAAJ&redir_esc=y
4. Schmitt, K. 2021a. *The concept of the political*. Kyiv: KNT (in Ukrainian).
5. Wills, G. 1998. The Convenient State. *Conservatism: an anthology* / Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
6. Schmitt, K. 2021b. Political theology. *The concept of the political*. Kyiv: KNT (in Ukrainian).
7. Babbitt, I. 1998. Moral Imagination: Burke and Rousseau. *Conservatism: an anthology* / Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
8. Burke, E. 1998a. Human rights, *Conservatism: an anthology* / Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
9. Kristol, I. 1998. Capitalism, socialism, nihilism. *Conservatism: an anthology* / Compiled by

O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
10. Kistyakivskyi, B. 2004. In defence of the right. URL: https://www.vehi.net/vehi/kistyak.html. (in Ukrainian).
11. Shahai, A., Yakubovsky M. 2011. *Philosophy of politics.* Kharkiv: Humanitarian Centre (in Ukrainian).
12. Scruton, R. 1980. *The Meaning of Conservatism*. New York: Penguin books.
13. Hegel, G.W.F. 2001. *Philosophy of Right*. Ontario: Kitchener.
14. Burke, E. 1998b. Religion and Civil Society, *Conservatism: an anthology* / Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
15. Burke, E. 1998 c. The Duration of the State, *Conservatism: an anthology* /Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
16. Mayer, G. 1998. The emergence and foundations of Christian democracy. *Conservatism: an anthology*. /Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
17. Newman, H. 2007. *Who's to Blame?* URL: https://www.newmanreader.org/works/arguments/blame/letter1.html .
18. Nisbet, R. 1998. Pluralistic understanding of society, *Conservatism: an anthology* /Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
19. Churchill, W. 1998. Socialism and the centralisation of power, *Conservatism: an anthology* /Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
20. Scruton, R. 2022. Conservatism: An Invitation to a Great Tradition. Kyiv: Nash Format (in Ukrainian).
21. Hayek, F. A. 1998. Individualism true and false. *Conservatism: an anthology* /Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
22. Schuttinger, R. 1998. The Problem of Conservatism's Identity. *Conservatism: an anthology* / Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).
23. Tonsor, S.J. 1998. The Conservative Search for Identity. *Conservatism: an anthology* / Compiled by O. Protsenko, V. Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp (in Ukrainian).

The article was received by the editors 05.04.2023
The article is recommended for printing 08.05.2023.

Ганна Миколаївна Малкіна
професор, доктор політичних наук,
Київський національний університет імені Тараса Шевченко,
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ
G.m.malkina@knu.ua, https://orcid.org/0000-0002-2307-4702

Антон Володимирович Пастухов
магістрант, Київський національний університет імені Тараса Шевченко,
вул. Володимирська, 60, 01033, м. Київ
antonipastukhov@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-7256-521X

ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО В ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНІЙ ДОКТРИНІ КЛАСИЧНОГО КОНСЕРВАТИЗМУ

У цій науковій роботі есплікуються базові вчення держави і права класичного консерватизму, а також особливості розуміння та існування ідеї держави, що випливає з консервативної дефініції держави. Характерними складовими цієї політичної інституції виступають категорії закону, правосвідомості, політичної цілісності тощо. Кристалізується перцепція розуміння консервативної теорії походження держави, що ґрунтується на теорії суспільного договору як логічним продовженням органічного об'єднання людей для підтримки соціального порядку та політичної стабільності. Останні принципи виступають також фундаментальними аксіологічними детермінантами консервативної ідейно-політичної доктрини, маніфестатором та захисником яких виступає держава. Характеризується поняття права та закону, концептуальна база яких редукується до моральної сфери буття. Головним завданням існування законів є захист прав та свобод, а також їх інституціональна репрезентація. Разом із цим визначаються особливості розуміння правосвідомості та політичної свідомості як фундаментальних елементів державотворчих процесів. У свою чергу їх фундаментальними особливостями виступають

історична та географічна локальність, самобутність та концептуальна автентичність, які є підґрунтям конституювання гетерогенних форм політичних систем. Аналізуються завдання та структурні елементи теорії держави в ідейно-політичній доктрині консерватизму. Також визначаються інституціональні елементи суспільного обмеження державної влади в контексті консервативного вчення, до яких відносяться інститут церкви та громадянського суспільства.

Ключові слова: *держава, право, політична ідеологія, ідейно-політична доктрина, класичний консерватизм.*

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Грабовський, С. 2015. Парад ідеологій: вибір за Україною. *Альманах: Молода нація*. Київ: Смолоскип: 53: 6-24.
2. Марітен, Ж. 1998. Нація, політичне суспільство, держава. *Консерватизм: антологія*. Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
3. Berdyaev, N. 2015. The philosophy of inequality: Letters to my Contemners, *Concerning Social Philosophy*. London: frsj Publication. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Philosophy_of_Inequality.html?id=9sfosgEACAAJ&redir_esc=y
4. Шмітт, К. 2021a. *Поняття політичного*. Київ: КНТ.
5. Вільз, Г. 1998. Зручна держава, *Консерватизм: антологія* /Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
6. Шмітт, К. 2021b. Політична теологія, *Поняття політичного*. Київ: КНТ.
7. Беббіт, І. 1998. Моральна уява: Берк і Руссо, *Консерватизм: антологія* /Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
8. Берк, Е. 1998a. Права людини, *Консерватизм: антологія* / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
9. Крістол, І. 1998. Капіталізм, соціалізм, нігілізм. *Консерватизм: антологія*. Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
10. Кістяківський, Б. 2004. На захист права. 2004. URL: https://www.vehi.net/vehi/kistyak.html.
11. Шахай, А. Якубовський М. 2011. *Філософія політики*. Харків: Гуманітарний центр.
12. Scruton, R. 1980. *The Meaning of Conservatism*. New York: Penguin books.
13. Hegel, G.W.F. 2001. *Philosophy of Right*. Ontario: Kitchener.
14. Берк, Є. 1998 b. Релігія і громадянське суспільство, *Консерватизм: антологія* /Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
15. Берк, Е. 1998 c. Тривалість держави. *Консерватизм: антологія* / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
16. Майєр, Г. 1998. Виникнення та основи християнської демократії / *Консерватизм: антологія*. Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
17. Newman, H. 2007. Who's to Blame? URL: https://www.newmanreader.org/works/arguments/blame/letter1.html .
18. Нісбет, Р. 1998. Плюралістичне розуміння суспільства, *Консерватизм: антологія* / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
19. Черчіль, В. 1998. Соціалізм і централізація влади, *Консерватизм: антологія* / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
20. Скрутон, Р. 2022. Консерватизм: запрошення до ве ликої традиції. Київ: Наш Формат.
21. Гаєк, Ф. А. 1998. Індивідуалізм істинний і хибний. *Консерватизм: антологія* / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
22. Шуттінґер, Р. 1998. Проблема ідентичності консерватизму, *Консерватизм: антологія* / Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.
23. Тонсор С. Дж. 1998. Консервативний пошук ідентичності. *Консерватизм: антологія.* Упорядник О. Проценко, В. Лісовий. Київ: Смолоскип.

Стаття надійшла до редакції 05.04.2023
Стаття рекомендована до друку 08.05.2023

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-03
УДК 327

Валерій Петрович Кононенко
д.ю.н., доцент кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022
v.kononenko@karazin.ua, https://orcid.org/0000-0002-6461-7072

Світлана Сергіївна Здоровко
викладач кафедри міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022
zdorovko@karazin.ua, https://orcid.org/0000-0002-1820-8593.

МІЖНАРОДНИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ДІАЛОГ ЯК ОСНОВА ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Розглянуто категорію «міжнародній політичний діалог», який слід розуміти як політико-психологічний і політико-правовий процес прийняття рішень шляхом узгодження позицій держав із складних проблем та забезпечення процесу їх впровадження. Найважливішими передумовами міждержавного діалогу є рівноправність сторін. Підкреслено обопільний інтерес України та Євросоюзу щодо інтеграційного руху України до ЄС, який є вибором українського народу. Розглянуто основні державні документи, що забезпечують цей рух. Оскільки ЄС є інтеграційним утворенням розвинених свобідних і демократичних держав, він прагне саме до паритетного діалогу.

В умовах глобалізації суспільно-політичного розвитку, політичної кризи, зокрема, війни, без досягнення консенсусу з окремих проблемних питань і реалізації результатів міжнародного політичного діалогу отримати членство в ЄС неможливо. Диктат однієї сторони та/або відсутність бажання домовлятись виключають наявність діалогу, оскільки узгодження позицій сторін підмінюється одностороннім чи багатостороннім (відповідно до ситуації) тиском. Увага приділяється складному процесу забезпечення політичному діалогу низкою спеціальних заходів (від визначення мети, вирішення конфліктних ситуацій до досягнення бажаного консенсусу).

Виявлено, що на перешкоді ефективного політичного діалогу України з ЄС стоять проблеми, на яких наголошує останній: неефективні боротьба з корупцією повільне реформування правоохоронної системи, заангажованість судової влади; недосконалість правової бази; неконкурентоспроможність фінансової системи та банківського сектору; слабкий захист майнових прав потенційного інвестора.

Ключові слова*: міжнародній політичний діалог, верховенство права, глобалізація, інтеграція*.

Як цитувати: Кононенко, В.П., Здоровко, С.С. 2023. Міжнародний політичний діалог як основа інтеграції України до ЄС, *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 43: 22-28. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-03

In cites: Kononenko, Valery, Zdorovko, Svitlana. 2023. International Political Dialogue as the Basis of Ukraine's Integration Into the EU. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43: 22-28. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-03 (in Ukrainian)

© Кононенко В.П., Здоровко С.С. 2023.

Відповідно до положень договору щодо асоціації між Україною та ЄС (далі – Угода про асоціацію), серед її цілей, серед інших, зазначено і створення умов для активного політичного двостороннього діалогу в різних сферах, особливо в тих, що становлять загальний інтерес. І головним інтересом для ЄС є отримання нового повноправного члена, що має легітимні державні інститути, яким довіряє суспільство, розвинуту ринкову економіку, поважає демократичні принципи. Україна, зі свого боку, намагається отримати повноправне членство в Європейському Союзі, але суттєво відстає від країн ЄС за рівнем економічного розвитку, має обмежену конкурентоспроможність та високий рівень корупції. Наявність цих проблем в України свідчить про невід повідність Копенгагенським критеріям, які вимагають поваги до демократичних принципів, верховенства права, захисту прав людини та її основних свобод. Тому учасники Угоди зобов'язались здійснювати діалог та співпрацювати з метою наближення України до виконання зазначених вимог (Порядок денний асоціації 2009).

Цілями роботи є надання дефініції міжнародного політичного діалогу та виокремлення головних умов його здійснення. Щодо інтеграційного руху України до Євросоюзу, різним його аспектам присвячено чимало літератури. Приміром, Х. Машталір, С.Л. Леськів проаналізували процес інтеграції України до Європейського Союзу як основу для розбудови громадянського суспільства; проблему політичного діалогу між Україною та ЄС в рамках Угоди про асоціацію проаналізували О. Я. Красівський та В. М. Пасічник; А.В. Денисюк розглядала полі-тичний діалог в умовах глобалізаційних змін.

XXI століття характеризується глобалізацією суспільно-політичного розвитку і зближенням народів та держав (Проскура 2020). Інтенсивний обмін інформацією, політичними практиками, прикладами реалізації демократичних процедур сприяють взаєморозумінню і комунікації між громадянами, політичними акторами, державами у суспільно-політичній, культурній, правовій сферах.

Йдеться про побудову політичного діалогу як базису відносин України з Європейським Союзом. Проте політичний діалог є комплексним поняттям, що містить багато складових і аспектів. Це й правове забезпечення політико-комунікативного процесу, гарантування безпеки, культурна і психологічна готовність учасників взаємодії разом дотримуватись стратегії розвитку, спільні цінності тощо. Але головними умовами діалогу є рівноправність політичних акторів, які прагнуть домовлятись. Крім того, бажана участь третьої сторони, наприклад, міжнародних організацій (держав), які гарантують дотримання всіх умов ведення діалогу та, за необхідності, впровадження його результатів. А.В. Денисюк вважає, що діалог повинен будуватись також між державами, нерівними за своїми можливостями та за мірою можливості впливати на прийняття рішень на міжнародному рівні (Денисюк 2022: 26). Але диктат однієї сторони та/або відсутність бажання домовлятись виключають наявність діалогу, оскільки узгодження позицій сторін підмінюється одностороннім (за умови двох контактуючих сторін) тиском.

Численні кризові явища і воєнні конфлікти останнім часом у світі, і в Україні, зокрема, вносять хаос у міжнародні відносини, загрожують миру і безпеці (Кононенко 2021: 134). Так, розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, створення інформаційного суспільства призвело до виникнення багатьох загроз в інформаційному середовищі (Кононенко, Здоровко, Корольова 2023:246).

Оскільки дієвим засобом попередження війн в Європі вважалася ліквідація самих умов для їх ведення, було прийнято рішення об'єднати раніше ворогуючі держави в рамках єдиної організації (Яковюк,Трагнюк, Меделяєв 2006: 32). Отже, Європейський Союз є інтеграційним наднаціональним об'єднанням держав (Грицаєнко 2011: 86). І хоча критики говорять, що європейська інституційна інтеграція зайшла занадто далеко (Spolaore 2013: 125), Європейський Союз, насправді, є результатом послідовної та обміркованої інтеграційної політики (Яковюк, Трагнюк, Меделяєв 2006: 32).

Важливим елементом інтеграції в ЄС є визнання та виконання претендентами головних принципів Вашингтонського договору щодо демократичних прав та основних свобод людини, зокрема, верховенства права та захисту прав людини і громадянина (Машталір, Леськів. 2017: 165).

Країни, які хочуть приєднатися до ЄС, повинні мати ефективні та стабільні демократичні інститути (Enlargement policy applying EU standards 2017). Інтеграція країни-претендента до ЄС можлива лише за умови виконання трьох критеріїв вступу, серед яких найважливішими є політичні: стабільні інститути, що гарантують

демократію, верховенство права та права людини (From EU Membership application to Accession Negotiations).

Сама перспектива членства в Союзі спонукає країни до фундаментальних змін, щоб підготуватися до вступу (Schneider 2010), оскільки країна-претендент має забезпечити стабільну демократію (Joining the EU). А сама політика ЄС спрямована на збереження та подальший розвиток Союзу як зони свободи, безпеки та справедливості (Chapters of the acquis).

Європейська інтеграція є вибором українського народу, закріпленим в Конституції України (Європейська та євроатлантична інтеграція). Так, однією з основоположних засад зовнішньої політики України є забезпечення інтеграції в ЄС (Про засади внутрішньої і зовнішньої політики 2010).

Головний напрямок руху України в бік євроінтеграції був зафіксований у відповідній Стратегії (Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу 1998). В Програмі інтеграції України до ЄС, зазначено, що співробітництво України з Європейським Союзом забезпечить політичну стабільність в регіоні (Програма інтеграції України до Європейського Союзу 2015), а отримання нашою державою кандидатського статусу з перспективою вступу в ЄС сприятиме укріпленню миру в Європі (Про Звернення Верховної Ради України 2022).

Інтеграція України у європейський простір здійснюється поступово від моменту набуття нею незалежності, але головний імпульс в цьому напрямі був отриманий внаслідок підписання Угоди про асоціацію (Фурсова, Фадєєва, Гавриш 2021), яка вже є частиною національного законодавства (Кононенко 2004: 97-98).

У п. b) ст. 1 Угоди про асоціацію серед цілей асоціації зазначено створення передумов для акцентованого політичного діалогу в галузях, які мають особливий інтерес для усіх Сторін. А цілями самого політичного діалогу, серед інших, є:

a) поглиблення політичної асоціації та зміцнення політико-безпекової ефективності;

b) сприяння міжнародній стабільності та безпеці;

c) посилення співробітництва з питань міжнародної безпеки;

d) співробітництво з метою підтримання миру та безпеки;

e) зміцнення захисту прав людини та основоположних свобод (Угода про асоціацію 2014).

Взагалі, політичний діалог стосується широкого спектру заходів, від переговорів на високому рівні до посередництва тощо. Ці процеси політичного діалогу доповнюють один одного і зазвичай працюють паралельно. В більшості випадків політичний діалог використовується гнучко, але головне полягає у тому, що діалог має бути політичним за своєю суттю та спрямованим на усунення загроз, які можуть спричинити посилення або рецидив складної ситуації, що повинна бути вирішена.

Метою політичного діалогу є досягнення практичних і мирних рішень проблем. На глибшому рівні його метою є розв'язання конфлікту та сприяння примиренню, побудова більшого національного консенсусу та соціальної згуртованості, а також визначення спільного бачення майбутнього. На національному рівні у багатьох випадках державні установи не функціонують належним чином тому, що вони були скомпрометовані політичною упередженістю, корупцією та неефективністю. Роль політичного діалогу в таких контекстах полягає у зміцненні легітимності інституцій шляхом досягнення консенсусу і віднов-лення довіри в їхнє належне функціону-вання. Як наслідок, політичний діалог у всіх його формах відіграє незамінну роль у зусиллях національних акторів і міжнародної спільноти щодо реагування на проблеми (Odendaal 2011).

Д.Г. Самхарадзе вважає, що норми (договірні) у міжнародному праві створюються внаслідок узгодження суб'єктами своїх воль щодо предмету та правил врегулювання (Кононенко 2013: 10). Натомість, навряд чи можна говорити про узгодження волі держав, оскільки вони майже ніколи не збігаються і не можуть узгоджуватись з волею іншої держави. А от переговорні позиції є більш динамічною категорією, що може змінюватись внаслідок переговорного діалогу.

Професор О.О. Мережко вважає, що фундаментальним завданням міжнародного права є формування мирної психіки (Мережко 2009: 144). Оскільки узгодження позицій держав завжди відбувалося досить важко (Кононенко 2018: 105), цей процес в цьому випадку щодо вироблення спільної договірної норми та подальшого її впровадження, а взагалі – з будь-якого спірного питання потребує політичного діалогу.

Таким чином, міжнародний політичний діалог є політико-психологічним, економічним і політико-правовим процесом прий-

няття рішень шляхом узгодження позицій держав із складних проблем та забезпечення процесу їх впровадження.

25 жовтня 2017 р. Уряд України схвалив Стратегію щодо комунікації в галузі євроінтеграції на 2018-2021 роки. Її головним завданням заявлена підтримка інтеграції та процесу внутрішніх реформ і перетворень (Інтеграція України до ЄС 2023). Як наслідок, бачимо, що політична консолідація та зміцнення демократії, яка передбачає поглиблення політичного діалогу є одним із основних напрямів інтеграційного процесу (Дорогіх 2020: 59).

Зустрічі з метою продовження політичного діалогу на найвищому рівні відбуваються, як правило, щорічно почергово в Україні та ЄС відповідно до ст. 460 Угоди про асоціацію. Під час таких Самітів здійснюється загальний нагляд за виконанням положень Угоди про асоціацію, а також обговорення важливих двосторонніх або міжнародних питань (Політичний діалог на вищому рівні 2020). Разом із офіційними перемовинами керівників України та ЄС під час самітів політичний діалог Україна-ЄС повинен забезпечувати й альтернативні форми діалогу на різних рівнях (Інші форми політичного діалогу, 2020).

На перешкоді ефективного політичного діалогу України з ЄС стоять проблеми, на яких наголошує останній: неефективні боротьба з корупцією повільне реформування правоохоронної системи, заангажованість судової влади; недосконалість правової бази; неконкурентоспроможність фінансової системи та банківського сектору; слабкий захист майнових прав потенційного інвестора (Красівський, Пасічник 2018). Також для ЄС є важливим підтримка економічного зростання та одночасного зменшення тиску на навколишнє середовище з урахуванням соціальних та управлінських аспектів, що розглядається як стале фінансування (глобальна система, яка забезпечує виконання цілей і завдань сталого розвитку) (Кононенко, Тимченко 2022: 60-64).

Тут виникає чимало питань. Чи може Україна побудувати міжнародний політичний діалог з усіма країнами Європи? Чи може бути побудований сьогодні такий діалог між Україною і РФ? Як ми зазначали вище, головними умовами діалогу є бажання сторін домовлятись та їхня рівноправність. ЄС, маючи усі підстави диктувати свої вимоги, прагне до паритетного діалогу, оскільки тільки щире бажання держави-кандидата виконати умови членства можуть бути запорукою подальшої ефективної співпраці. І, навпаки, РФ намагається диктувати свої умови.

Висновки. 1. Міжнародний політичний діалог є політико-психологічним і політико-правовим процесом прийняття рішень шляхом узгодження позицій держав із складних проблем та забезпечення процесу їх впровадження.

2. Міжнародний політичний діалог є як однією з цілей асоціації України з ЄС, так і передумовою її підписання на стадії узгодження головних положень учасниками процесу. В умовах політичної кризи, зокрема, війни, без досягнення консенсусу з окремих проблемних питань і реалізації результатів міжнародного політичного діалогу отримати членство в ЄС неможливо.

3. Головними умовами міжнародного політичного діалогу є рівноправність сторін та бажання домовлятись. А для його реалізації бажана участь третьої сторони, наприклад, міжнародних організацій (держав), які гарантують дотримання всіх умов ведення діалогу та, за необхідності, впровадження його результатів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію. №. 994 990 від 20.11.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990#Text
2. Проскура, О. 2020. Освітня дипломатія: визнання інноваційності педагогічної системи для освіти України XXI століття, *Всеосвіта*. URL: https://vseosvita.ua/library/osvitna-diplomatia-ak-vidpovid-na-vikliki-sucasnosti-199767.html
3. Денисюк, А.В. 2022. Політичний діалог в умовах глобалізаційних змін, *Вісник. Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. серія Питання політології* 41: 23-29.
4. Кононенко, В. 2021. Міжнародна екологічна безпека як стан, *Український часопис міжнародного права* 3: 42-48.
5. Кононенко, В.П., Здоровко, С.С., Корольова, А.Є. 2023. Інформаційна безпека як стан, *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право* 76: 244-250.
6. Яковюк, І.,Трагнюк, Л., Меделяєв, В. 2006. *Азбука європейської інтеграції*, Харків: Апекс+.
7. Грицаєнко, Л. 2011. Європейський Союз як організація sui generis, *Публічне право* 1: 82-87.
8. Spolaore, E. 2013. What Is European Integration Really About? A Political Guide for Economists, *The Journal of Economic Perspectives*. 27: 125-144.
9. Машталір, Х., Леськів, С. 2017. Інтеграція України до Європейського Союзу як основа для розбудови громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і прав* 6: 163-166.

10. Enlargement policy applying EU standards. *An official website of the European Union.* 2017. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/enlargement_policy_applying_eu_standards.pdf
11. From EU Membership application to Accession Negotiations: Frequently asked questions. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). *European Commission.* URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership_en
12. Schneider, M. 2010. Europeanization beyond the EU: The Dynamics of Europeanization in the Southern Mediterranean Partner States. 2010. *Dans L'Europe en Formation* 356: 125-137. URL: https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2010-2-page-125.htm
13. Joining the EU. *Official website of the European Union.* URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu_en
14. Chapters of the acquis. European Neighbourhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). *An official website of the European Union*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en
15. Європейська та євроатлантична інтеграція, О*фіційний сайт Міністерства соціальної політики України*. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/evropeyska-ta-evroatlantichna-integraciya.html
16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики. 2010. Закон України № 2411-VI від 01.07.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text
17. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента України від 11 червня 1998 року N 615/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2F98#Text
18. Програма інтеграції України до Європейського Союзу. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001100-00#Text
19. Про Звернення Верховної Ради України до держав-членів Європейського Союзу та інституцій Європейського Союзу щодо підтримки надання Україні статусу країни-кандидата на вступ до ЄС: Постанова Верховної Ради України від 19.06.2022 № 2298-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2298-20#Text
20. Фурсова, В.А., Фадєєва, І. Г., Гавриш, Г. О. 2021. Вплив євроінтеграційних процесів на реформування банківської системи. *Економіка та суспільство*, 24. https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-5
21. Кононенко, В.П. 2004. Законодавство чи закон? *Право України* 4: 96-98.
22. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони 27.06.2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n204
23. Odendaal, A. 2011. The Role of Political Dialogue in Peacebuilding and Statebuilding – An Interpretation of Current Experience. *Report submitted to the Working Group on Political Dialogue of the International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding*. URL: https://www.pbsbdialogue.org/media/filer_public/bd/c8/bdc8e1a2-65b0-4305-94d8-20d02d05323e/the_role_of_political_dialogue_in_peacebuilding_and_statebuilding_en.pdf
24. Кононенко, В.П. 2013. *Судебный прецедент в международном и национальном праве*: монография. Одеса: Фенікс.
25. Мережко, А.А. 2009. *Наука политики международного права: истоки и перспективы*. К.: Юстиниан.
26. Кононенко, В. П. 2018. *Вирішення територіальних спорів Міжнародним Судом ООН*: *теорія і практика* : монографія. Київ-Одеса, Фенікс.
27. Інтеграція України до ЄС. 2023. *Полтавська обласна військова адміністрація*. URL: http://www.adm-pl.gov.ua/page/integraciya-ukrayini-do-ies
28. Дорогіх, О. М. 2020. Правові засади європейської інтеграції України». *Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві*: зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. Велико-Тирново (Болгарія) : Access Press 54-63.
29. Політичний діалог на вищому рівні. 2020. *Представництво України при Європейському Союзі.* URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/politichnij-dialog/ politichnij-dialog-na-vishchomu-rivni
30.Інші форми політичного діалогу. *Представництво України при Європейському Союзі*. 2020. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/politichnij-dialog/inshi-formi-politichnogo-dialogu
31.Красівський, О. Я., Пасічник, В. М. 2018. Політичний діалог між Україною та ЄС в рамках Угоди про асоціацію. *Ефективність державного управління* 56. URL: https://doi.org/10.33990/2070-4011.56.2018.164084
32. Кононенко, В.П., Тимченко, Л.Д. 2022. Стале фінансування та безпека в контексті політики ЄС, *Ірпінський юридичний часопис: науковий журнал*, 2 (9): 57-66

Стаття надійшла до редакції 27.03.2023

Стаття рекомендована до друку 02.05.2023.

Valery Kononenko
Doctor of Law, Associate Professor of the Department of International Relations,
of International Information and Security of V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
v.kononenko@karazin.ua, https://orcid.org/0000-0002-6461-7072
Svitlana Zdorovko
Assistant lecturer of the Department of International Relations,
of International Information and Security of V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
zdorovko@karazin.ua, https://orcid.org/0000-0002-1820-8593.

INTERNATIONAL POLITICAL DIALOGUE AS THE BASIS OF UKRAINE'S INTEGRATION INTO THE EU

The category "international political dialogue" is considered, which should be understood as a political-psychological and political-legal decision-making process by harmonizing the positions of states on complex problems and ensuring the process of their implementation. The most important prerequisites for interstate dialogue are the equality of the parties. The mutual interest of Ukraine and the European Union regarding the integration movement of Ukraine into the EU, which is the choice of the Ukrainian people, is emphasized. The main state documents that ensure this movement are considered. Since the EU is an integration entity of developed free and democratic states, it strives precisely for parity dialogue.

In the conditions of globalization of socio-political development, political crisis, in particular, war, it is impossible to obtain EU membership without reaching a consensus on certain problematic issues and implementing the results of international political dialogue. The dictation of one party and/or the lack of willingness to negotiate excludes the existence of dialogue, as the agreement of the parties' positions is replaced by unilateral or multilateral (depending on the situation) pressure. Attention is paid to the complex process of ensuring political dialogue with a number of special measures (from defining the goal, resolving conflict situations to reaching the desired consensus).

It was revealed that the obstacles to the effective political dialogue of Ukraine with the EU are the problems that the latter emphasizes: ineffective fight against corruption, slow reform of the law enforcement system, involvement of the judiciary; imperfection of the legal framework; uncompetitiveness of the financial system and the banking sector; weak protection of property rights of a potential investor.

Keywords**:** *international political dialogue, rule of law, globalization, integration*.

REFERENCES

1. The agenda of the Ukraine-EU association for the preparation and promotion of the implementation of the Association Agreement. No. 994_990 dated November 20, 2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990#Text (in Ukrainian)
2. Proskura, O. 2020. Educational diplomacy: recognition of the innovativeness of the pedagogical system for the education of Ukraine in the 21st century, *General education.* URL: https://vseosvita.ua/library/osvitna-diplomatia-ak-vidpovid-na-vikliki-sucasnosti-199767.html (in Ukrainian)
3. Denysyuk, A.V. 2022. Political dialogue in the conditions of globalization changes, *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Issues of Political Science* 41: 23-29 (in Ukrainian)
4. Kononenko, V. 2021. International environmental security as a state, *Ukrainian Journal of International Law* 3: 42-48 (in Ukrainian)
5. Kononenko, V.P., Zdorovko, S.S., Koroleva, A.E. 2023. Information security as a state, *Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University. Series Law*, 76: 244-250 (in Ukrainian).
6. Yakovyuk, I., Tragniuk, L., Medelyaev, V. 2006. The ABC of European Integration, Kharkiv: Apex+.
7. Hrytsaenko, L. 2011. The European Union as a sui generis organization, *Public Law* 1: 82-87 (in Ukrainian). .
8. Spolaore, E. 2013. What Is European Integration Really About? A Political Guide for Economists, *The Journal of Economic Perspectives* 27: 125-144.
9. Mashtalir, H., Leskiv, S. 2017. Integration of Ukraine into the European Union as a basis for building civil society. *Entrepreneurship, Economy and Law* 6: 163-166 (in Ukrainian).
10. Enlargement policy applying EU standards. 2017. *An official website of the European Union*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2017-03/enlargement_policy_applying_eu_ standards.pdf

11. From EU Membership application to Accession Negotiations: Frequently asked questions. European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). *European Commission* URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership_en
12. Schneider, M. 2010. Europeanization beyond the EU: The Dynamics of Europeanization in the Southern Mediterranean Partner States. 2010. *Dans L'Europe en Formation*, 356: 125-137. URL: https://www.cairn.info/revue-l-europe-en-formation-2010-2-page-125.htm
13. Joining the EU, *Official website of the European Union*. URL: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/joining-eu_en
14. Chapters of the acquis. European Neighborhood Policy and Enlargement Negotiations (DG NEAR). *An official website of the European Union*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/enlargement-policy/conditions-membership/chapters-acquis_en
15. European and Euro-Atlantic integration: *Official website of the Ministry of Social Policy of Ukraine*. URL: https://www.msp.gov.ua/timeline/evropeyska-ta-evroatlantichna-integraciya.html (in Ukrainian).
16. About the principles of domestic and foreign policy: Law of Ukraine No. 2411-VI dated July 1, 2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text (in Ukrainian).
17. On approval of the Strategy of Ukraine's integration into the European Union: Decree of the President of Ukraine dated June 11, 1998 N 615/98. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=615%2 F98#Text (in Ukrainian).
18. Program of Ukraine's integration into the European Union. 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001100-00#Text (in Ukrainian).
19. On the Address of the Verkhovna Rada of Ukraine to the member states of the European Union and the institutions of the European Union regarding support for granting Ukraine the status of a candidate country for joining the EU. 2022. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated June 19, 2022 No. 2298-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2298-20#Text (in Ukrainian).
20. Fursova, V.A., Fadeeva, I.G., Gavrish, G.O. 2021. The impact of European integration processes on the reform of the banking system. *Economy and Society*, 24. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-24-5 (in Ukrainian).
21. Kononenko, V.P. 2004. Legislation or law? *Law of Ukraine* 4: 96-98 (in Ukrainian).
22. Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand, 06/27/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#n204(in Ukrainian).
23. Odendaal, A. 2011. The Role of Political Dialogue in Peacebuilding and Statebuilding - An Interpretation of Current Experience, *Report submitted to the Working Group on Political Dialogue of the International Dialogue on Peacebuilding and Statebuilding*. URL: https://www.pbsbdialogue.org/media/filer_public/bd/c8/bdc8e1a2-65b0-4305-94d8-20d02d05323e/the_role_of_political_dialogue_in_peacebuilding_and_statebuilding_en.pdf
24. Kononenko, V.P. 2013. *Judicial precedent in international and national law*: monograph. Odesa: Phoenix (in Ukrainian)..
25. Merezhko, A.A. 2009. *Science of International Law Policy: Origins and Prospects*. K.: Justinian (in Ukrainian).
26. Kononenko, V. P. 2018. *Resolution of territorial disputes by the UN International Court of Justice: theory and practice*: monograph. Kyiv-Odesa, Phoenix (in Ukrainian).
27. Integration of Ukraine into the EU. 2023. *Poltava Regional Military Administration*. URL: http://www.adm-pl.gov.ua/page/integraciya-ukrayini-do-ies (in Ukrainian).
28. Dorogikh, O. M. 2020. Legal foundations of the European integration of Ukraine, *Modern problems of the development of law and economics in an innovative society*: coll. of science papers based on the materials of the International Scientific and Practical Conference. Veliko Tarnovo, Bulgaria: ACCESS PRESS : 54-63. (in Ukrainian).
29. Political dialogue at the highest level. *Representation of Ukraine to the European Union*. 2020. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/politichnij-dialog/politichnij-dialog-na-vishchomu-rivni (in Ukrainian).
30. Other forms of political dialogue. *Representation of Ukraine to the European Union*. 2020. URL: https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/politichnij-dialog/inshi-formi-politichnogo-dialogu (in Ukrainian).
31. Krasivskyi, O. Ya., Pasichnyk, V. M. 2018. Political dialogue between Ukraine and the EU within the framework of the Association Agreement. *Effectiveness of public administration*, 56. URL: https://doi.org/10.33990/2070-4011.56.2018.164084 (in Ukrainian).
32. Kononenko, V.P., Timchenko, L.D. 2022. «Sustainable Financing and Security in the Context of EU Policy», Irpin Law Journal: A Scientific Journal, 2 (9): 57-66 (in Ukrainian).

The article was received by the editors 27.03.2023.
The article is recommended for printing 02.05.2023

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-43-04
УДК 32:355.01(477)

Yaroslav Drozdyuk
Postgraduate student of the Department of Political Sciences of the Educational and Scientific Institute of Law and Political Science Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, str. Pirogov, 9. Kyiv, 01601, Ukraine. drozdiukyaroslav@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-6835-2219

THE MAIN STAGES OF DEPLOYMENT OF HYBRID AGGRESSION BY THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST UKRAINE

A historical analysis of the hybrid aggression of the Russian Federation against Ukraine, which became the most dramatic event in the recent history of Ukraine, at the beginning of the third decade of independence, was conducted. The open armed actions of the Russian Federation against Ukraine caused new challenges not only to the national security of Ukraine, but also to the security of the world in general. Currently, the term "hybrid war" best characterizes the actions of the Russian Federation in relation to Ukraine. It is this type of warfare that combines not only military means, but also informational, economic, political, diplomatic, and humanitarian means. At the same time, the «hybrid wars» of the Russian Federation use many tools, starting from the spread of panic rumors to the mobilization of the potential of the church, agents of influence in the economy, political bodies or the use of so-called soft power.

The article analyzes the step-by-step process of the military conflict between the Russian Federation and Ukraine, starting with the occupation of the Crimean Peninsula, the open Russian-Ukrainian armed confrontation in the east of the Ukrainian state, and ending with a large-scale invasion of Ukraine. Within each of the stages, separate periods are distinguished, the evolution of which determined and changed the motives of the behavior of the Russian Federation and led to the beginning of hostilities. The Russian-Ukrainian war requires a complex scientific understanding, study and generalization of the experience of conducting military operations in the largest armed conflict in Europe since the end of the Second World War. Conclusions were made regarding the need to consolidate the efforts of the EU, the USA and other democratic states as a guarantee of preventing hybrid aggression by states that act from the position of force, rather than the force of law.

Keywords: *war, hybrid war, hybrid conflict, hybridthreat, armed conflict, Russian-Ukrainian war, armed aggression.*

In cites: Drozdyuk, Yaroslav. 2023. The Main Stages of Deployment of Hybrid Aggression by the Russian Federation Against Ukraine. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43:29-36. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-43-04 (in Ukrainian)

The theoretical aspect of the concept of «hybrid war» was found to be redefined the most accurate and almost the most common for determining the nature of Russian aggression against of Ukraine. All spheres of public life were under threat: political, economic, cultural, informational. Each of these aspects is important to investigate both individually and comprehensively, at the same time the political and legal dimension in relation to others, it often has a determining, end-to-end character of influence. By the functioning or inactivity of certain government and civil institutions society's collective ability to resist aggression is revealed. Established political and legal norms restore or, on the contrary, impress foundations of shaky socio-political stability in the conditions of hybrid war. Not only the tactics and strategy of military capture, but also demoralization citizens, the so-called «occupation» of consciousness, the spread of disinformation, and others components of hybrid warfare are also related to existing infrastructure political institutions and the

© Drozdyuk Ya., 2023.

political and legal field that enables such destructive processes.

In the spring of 2014, the Russian Federation (RF) demonstrated a new form of warfare by annexing the territory of the Autonomous Republic of Crimea (ARC) and invading the eastern regions of Ukraine. This resulted in Ukraine losing control over parts of Donetsk and Luhansk. The Russian Federation's actions escalated into open armed aggression and a large-scale invasion of Ukraine. In order to resist and deter the aggressor, Ukraine and its international partners must gain a clear understanding of the nature and character of this conflict. This understanding will enable the development of a comprehensive strategy for the future.

Analysis of current research. The topic of hybrid warfare is highlighted in works of scientists of the National Institute of Strategic Studies (V. Begma, V. Horbulin, O. Yizhak, B. Parakhonsky, O. Reznikova, G. Yavorska and others), Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Curacao National Academy of Sciences (O. Zorych, O. Kalakuri, N. Kochan, O. Rafalsky and others), Institute state and rights named after V.M. Koretsky NASU (V. Horbatenko, I. Kresina, O. Sosnina, Yu. Shemshuchenko etc.). A significant contribution to the study of hybrid warfare made by: T. Andrievsky, M. Antonovych, Yu. Kudryachenko., E. Magda, A. Onofriychuk, T. Obolenska, O. Stoyko, S.Pirozhkov, V. Shemaev and others scientists. This is also an important problem for world science, and interpreting the central concepts associated with hybrid warfare are already traditional we turn to Western researchers (F. Hoffman, Jon Mc. Cuen, M. Bond, Brian J. Donlon, Brian P. Fleming, J. Stowell, R. Killebrew). The mentioned authors devoted themselves to working out the essence, strategy, and threats of hybrid warfare, but each subsequent one an attempt to conduct an objective study of its various aspects, taking into account the fact that the Russian aggression caused unprecedented human, territorial, economic losses, destruction and material damage to Ukraine, is of actual character.

The objective of this article is to conduct a historical analysis of the Russian-Ukrainian conflict in order to outline the key phases of the Russian Federation's hybrid aggression towards Ukraine.

Research methods. The work uses the dialectical method of cognition and methods of the system approach; functional, structural, historical legal and logical methods; the method of political comparativism and comparative legal analysis, forecasting method and others.

The results. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine unfolded within the framework certain stages, among which one can single out: the Russian armed invasion of Crimea with the subsequent occupation of the peninsula; Russian-Ukrainian armed forces confrontation in the east of Ukraine; the large-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine with February 24, 2022, which continues to the present time.

Let's consider in more detail the specifics of the occupation of Crimea peninsula, open Russian-Ukrainian armed confrontation on the east of the Ukrainian state and a large-scale invasion of Ukraine.

Occupation of Crimea. On February 20, 2014, Russia began the military phase. Since that day, there has been an increase in Russian troops in the ARC. The same date indicated on the medal «For the return of Crimea» of the Ministry of Defense of the Russian Federation.

On February 23, 2014, pro-Russian and pro-Ukrainian rallies began (in the latter, led by Mejlis leader Refat Chubarov, had a large participationthe number of Crimean Tatars).

On February 27, unknown armed men, without insignia on their uniforms, seized and blocked the Verkhovna Rada of Crimea and other administrative buildings, airports in Simferopol and Sevastopol, communication institutions, etc. To Some of the deputies who voted for came to the Crimean Parliament holding a referendum on expanding the autonomy of Crimea on May 25, 2014 (ЗМІ: Рада АРК не може розглянути питання про всекримський референдум 2014).

Simultaneously with the political coup in Simferopol, Russian troops began blocking Ukrainian military units and transport routes from mainland Ukraine to ARC.

On February 28, the Crimean State Broadcasting Company was captured, afterwhich caused the disconnection of Ukrainian TV channels.

Ukraine did not recognize the illegitimate change of power in Simferopol and Sevastopol. However, the order to use force against the invaders was not given. This decision was made at a meeting of the National Security Council and Defense of Ukraine on February 28, 2014 (Штогрін 2019).

On March 1, 2014, the Federation Council of the Russian Federation supported the president's appeal of Russia V. Putin on permission to use the Armed Forces of Russia Federations on the territory of Ukraine (Росія

оголосила Україні війну 2014). National Security and Defense Council Ukraine, in connection with aggression from Russia, decided to bring the Armed Forces forces of Ukraine in full combat readiness and developed a «detailed plan of action on a case of direct military aggression by the Russian Federation» (Турчинов доручив привести ЗСУ у повну бойову готовність 2014).

A «referendum» was held on March 16. According to Russian officials according to the data, the annexation was supported: in Crimea – 96.77% (and 2.51% – «for» restoration of the Constitution in 1992), in Sevastopol – 95.6% of the population.

On March 17, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law of Ukraine "On approval Decree of the President of Ukraine «On partial mobilization» (Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» 2014). The same day V. Putin together with the self-proclaimed Chairman of the Council of Ministers of the ARC Serhiy Aksyonov, Speaker of the Verkhovna Rada of ARC Volodymyr Kostantinov and Oleksiy Chaly, head of the Sevastopol City State Administration, signed the Agreement on the Adoption of the Republic Crimea is part of Russia. On March 21, the law on the ratification of the Treaty of March 18 was adopted by the Council of the Russian Federation and the legislation concerning the establishment of additional bodies within the Federation - the Republic of Crimea and the federal city of Sevastopol., confirming the annexation of these regions by Russia (Задорожній 2015: 533).

On March 24, the decree of the executor of duties President of Ukraine O. Turchynov was published on the redeployment of troops. parts, institutions and organizations of the Armed Forces of Ukraine, etc. troops formations and law enforcement agencies from the temporarily occupied territory of AR Crimea and the city of Sevastopol, among others. regions of Ukraine (Про передислокацію військових частин 2014).

In May 2014, there was a representation of the President of Ukraine in Crimea moved to the city of Kherson. In January 2016, a decree of the President of Ukraine was issued, which improved its work, the Service for Issues was formed reintegration and de-occupation of the Autonomous Republic of Crimea. July 17, 2014 Cabinet of Ministers of Ukraine created the State Service of Ukraine on issues of the Autonomous Republic of Crimea, cities of Sevastopol and temporarily displaced persons (Деякі питання Державної служби України 2015). It was merged on April 20, 2016 with the State Agency of Ukraine for Donbas Restoration in within the Ministry of Temporarily Occupied Territories and internally displaced persons of Ukraine (Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій 2016).

During 2017-2021, Ukraine's efforts were directed mainly to ensuring non-recognition of the occupation of Crimea by the international community, continuation of the introduction of sanctions against the Russian Federation and restoration of information impact on the population of the Republic of Crimea.

The conflict in eastern Ukraine commenced with the involvement of Russian special services in Ukraine were focused on destabilizing the situation in Eastern region, including mass creation of non-prescribed by law armed formations, use of weapons and terrorist methods and methods opposition to legitimate authority. The Russian Federation sent mixed forces to the East of Ukraine, which consisted of personnel military «leavers» and «retirees», Russian nationalists, the so-called «soldiers of fortune», veterans of the Caucasus and of the Balkan wars, soldiers from other «hot spots» and just criminals who mixed with recruited local residents (The White Book of the Anti-Terrorist Operation 2017 : 20).

On April 7, controlled by the Russian special services, armed groups announced the creation of the so-called «Donetsk People's Republic» - DPR, as well as the so-called «Declaration on the sovereignty of the DPR»was adopted. April 27 in the same way, the «Luhansk People's Republic» – LPR was created.

The beginning of these actions was a raid by a group of militants led by an officer of the Federal Security Service of Russia by Colonel I. Girkin (pseudonym - Strelkov), who first captured Sloviansk, then Kramatorsk, and then more a number of settlements and established control over the entire region (Левченко 2017: 14).

On April 14, 2014, by decree of the Acting President of Ukraine Oleksandr Turchynov, the decision of the National Security Council was put into effect and Defense of Ukraine on conducting an anti-terrorist operation (ATO) (Про рішення Ради національної безпеки і оборони України 2014). That is, legally, the anti-terrorist operation has started in the east of Ukraine operation that lasted from 2014 to 2018 (У Генштабі пояснили 2017).

In turn, in the format of Ukraine, the USA, the EU, the Russian Federation, April 17, 2014

in Geneva The Russian Federation started a diplomatic game, the purpose of which was not to find ways settlement, and denial of their participation in aggression, destruction of the unity of politics Western countries in the issue of the introduction and expansion of sanctions, legalization yes called «DPR» and «LPR». It was a combination of the Russian Federation as a dictatorship from the beginning of the special services, which allowed them to stabilize the front line in Donbas, freeze the conflict and bring the confrontation with Ukraine to a level, which is more comfortable for them. That is, to transfer it to the political plane war and behind-the-scenes struggle.

The creation of the «Novorossiya» project and the beginning of the armed conflict on the territory of Ukraine, during which active destabilization took place in the 9th Eastern and southern regions of Ukraine by organizing mass anti-government protests («anti-Maidan») protests, clashes with law enforcement agencies and supporters of the unity of Ukraine, as well as the capture of administrative buildings An attempt to implement the «Crimean scenario» on the territory of Donetsk and Luhansk region. Gaining control over certain regions, the formation of «militia units» consisting of members from the Russian special services, criminalized law enforcement factions, and local pro-Russian groups, the holding of «Referendums» and the creation of the Donetsk and Luhansk People's Republics republics All this with Russia's full support of the separatists in financial and military spheres. Furthermore, Russia's imposition of political and economic pressure on Ukraine, along with the escalating presence of the Russian Armed Forces near the Ukrainian border, has undermined the credibility of Ukraine's military operations against Russian-backed extremist organizations and fueled the country's ongoing fragmentation.(Алімпієв, Пєвцов 2017: 21-:22).

September 2016 Russian-Ukrainian confrontation in the east of Ukraine underwent significant changes, mainly in connection with the signing in Minsk on September 21 Decision of the Trilateral Contact Group on the withdrawal of troops in Donbas from 2016 and means of opposing parties. The document provided for the removal of the parties from took positions in both directions, forming districts 2 km wide and 2 km long depth (Марко 2016: 139-140).

The occupying forces in Donbas switched to the tactics of «disturbing» actions, purpose which consisted in the exhaustion and demoralization of the ATO forces. The enemy tried to provoke servicemen of the Armed Forces of Ukraine to an active reaction in response, to accuse Ukraine of violating the Minsk agreements (Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії 2020: 37).

From April 30, 2018 to February 24, 2022, the operation continued in the east of Ukraine of the United Forces. The mission was intended to be executed in compliance with the legislation of Ukraine titled «On the specificities of state policy in ensuring the sovereignty of Ukraine in temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions» (Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України 2018). The operation of the Joint Forces (JOF), in fact, became by reformatting the ATO with the introduction of martial law or a state of emergency, the transfer of control from the SBU, which formally managed the ATO, to the United operational headquarters of the Armed Forces (Рада ухвалила закон про реінтеграцію Донбасу 2018).

On February 24, 2022, after a large-scale invasion of the Russian Federation, the military parts and units participating in the JOF formed groups United forces, which includes operational-tactical groups «East» and «North», parts of direct subordination. OS groups together with other forces directly involved in the current hostilities in the east and south of the country, are subordinated Commander of the Defense Forces of Ukraine. In June 2022, the group rebuilt into several immediate operational and tactical groups submission.

Large-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine from February 24, 2022, which continues to the present time. In the early morning of February 24, 2022, the Russian Federation struck missile strikes on the territory of Ukraine and launched a ground offensive in the South, East and North.

Since February 24, when the Russian Federation attacked Ukraine, at least 8,000 have died civilians, of which 487 are children – such are the data of the office of the U.N.O High Commissioner for human rights.

The U.N.O emphasizes that these figures are only verified and documented confirmed deaths, and that the actual death toll is much higher. The largest number of victims among civilians – more than 3.2 thousand people - occurs for March 2022. For comparison: according to the U.N.O, after the Russian Federation annexed in 2014 Crimea, and a conflict began in Donbas with the participation of those supported by Russia separatist

militants, and by the end of 2021, about 14.4 have died in Ukraine thousands of people, of which about 3.4 thousand are civilians.

Figures regarding losses among the military are regularly cited by both Ukraine and Russia, however, each talks about the enemy's victims, avoiding to name them number of own dead. There is currently no independent confirmation of these figures.

In January 2023, the Minister of Defense of Ukraine Oleksiy Reznikov in an interview The BBC said that Russian military personnel are on the hot spots of the front every day lose «about 500» killed soldiers, and Ukraine – «tenth of of this amount».

The Ukrainian General Staff officially released the figures of casualties in August 2022, when Commander-in-Chief Valery Zaluzhnyi announced the death of approx 9 thousand soldiers.

In September, President Volodymyr Zelenskyi said that we losses of the Armed Forces are five less than the losses of the Russian army. He also talked about 50 dead Ukrainian soldiers every day.

In December 2022, the adviser to the head of the OP Mykhailo Podolyak with reference to data of the General Staff spoke about the number of dead from 10 to 13 thousand, noting that «we have more losses due to injuries» (Рік великої війни Росії проти України 2023).

At the same time, the Armed Forces repulsed the enemy: as of May 16, 2023, 199 980 were destroyed occupiers, thousands of units of military equipment (308planes, 294 helicopters, 3762 tanks, 7348 armored vehicles, 3150 artillery systems and 562 self-propelled guns) (Війна. Зеленський везе пакети допомоги з Європи 2023).

In both 2014 and 2023, the Russian Federation will suffer heavy defeats in the confrontation with the Ukrainian people and the Ukrainian state.

Conclusions. The beginning of the Ukrainian-Russian confrontation, the moment when the Ukrainian people lost their peace, can be considered within the framework of the following stages:

1. Russian armed invasion of Crimea and its aftermath occupation of the Russian peninsula on February 20, 2014.
2. The war in eastern Ukraine since April 2014, which began with creating under the cover of «people's» performances by the special services of the Russian Federation terrorist so-called Donetsk and Luhansk "people's republics" and lasted until the beginning of a large-scale invasion. first period, of the specified stage consisted in overcoming the hybrid aggression of the Russian Federation and active actions in the liberation of the territory of Donetsk and Luhansk regions from the Russians terrorist groups, the beginning of bilateral agreements (beginning April - September 19, 2014). The second period – localization of the conflict, management stabilization operation in the East and South of Ukraine (since September 19, 2014).
3. Large-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine from February 24, 2022, which continues to the present time. If we evaluate the attempts of the Russian Federation to disintegrate and divide Ukraine, which were carried out from 2014 to 2023, you can see how each time the military the component increased: from limited use in 2014, to a full-scale invasion. The military component was auxiliary, although big The authorities of the Russian Federation actively waged and are waging an information war uses chauvinistic propaganda that allows consideration of armed aggression, as a component of the consistent strategy of the Russian Federation aimed at returning Ukraine to spheres of Russian influence.

The aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began with the occupation and illegal annexation Crimea, the Russian-Ukrainian armed conflict in the east of our country,
full-scale invasion, set a dangerous precedent for which contradictions can be resolved not based on justice and law, but based on distorted legal norms and force.

Only in the case of consolidation of the efforts of the states of the European Union, the United States of America and of other democratic states of the world can be a guarantee of non-admission hybrid aggression of states for which the main thing is the right of force, not the force of law.

REFERENCES

1. Media: The ARC Council cannot consider the issue of the All-Crimean referendum – MPs do not have a quorum. URL: https://web.archive.org/web/20140930104203/http://www.unian.ua/politics/890739-zmi-rada-ark-ne-moje-rozglyanuti-pitannya-pro-vsekrimskiy-referendum-u-deputativ-nemae-kvorumu.html
2. Stogrin, Iryna. 2019. Why Crimea was not retained: transcript of the NSDC dated February 28, 2014 year. *Radio Svoboda*.URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29794488.html
3. Russia declared war on Ukraine, *Ukrainian truth*. 1.03.2014. URL:

https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016786/
4. Turchynov instructed to bring the Armed Forces to full combat readiness. 2014. Archived *Ukrainian truth*. 1.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016859/
5. On approval of the Decree of the President of Ukraine «On partial mobilization»: Law of Ukraine dated March 17, 2014 No. 1126-VI. *News of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 2014, No. 15 (11.04.2014), Art. 328.
6. Zadorozhnyi, O. Annexation of Crimea – an international crime: monograph / O.V. Roadside; Ukraine assoc. international law, Kyiv. national University named after T. Shevchenko, Inst international relations. Kyiv: K.I.S, 2015. 576 c.
7. On the redeployment of military units (units), institutions and organizations of the Armed Forces of Ukraine, other military formations and law enforcement agencies of Ukraine from the temporarily occupied territory of the Autonomous Region of the Republic of Crimea and the city of Sevastopol to other regions of Ukraine. NSDC; Decision dated 23.03.2014 No. b/n. put into effect by Presidential Decree No. 339/2014 dated 03/ 24/ 2014. *Government Courier*. 03.26.2014 – No. 55.
8. Some issues questions of the State Service of Ukraine on the Autonomous Republic of Ukraine Crimea and the city of Sevastopol: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 24, 2015 No. 736. *Official Gazette of Ukraine* dated 09.10.2015. — 2015, No. 78, p. 216, article 2616, act code 78757/2015.
9. Some questions of the Ministry on Reintegration of the Temporarily Occupied territory: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 8, 2016 No. 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n175
10. The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. 2017. Brussels: NUOU - DEEP NATO
11. Levchenko, O. 2017. The evolution of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine *Science and defense* 2: 11-16.
12. On decisions for the sake of national security and defense of Ukraine on April 13, 2014 subdue the terrorist threat and protect the territorial integrity Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated April 14, 2014 No. 405/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text
13. At the General Staff they explained why they didn't recognize the war conflict at the gathering of Ukraine – News. *Tyzhden.ua.* 29.01.2017. URL: https://tyzhden.ua/u-henshtabi-poiasnyly-chomu-dosi-ne-vyznaly-vijnoiu-zbrojnyj-konflikt-na-skhodi-ukrainy/2017
14. Alimpiev, A., Pevtsov, G. 2017. Features of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. Experience gained by the Air Force of the Armed Forces of Ukraine *Science and technology of the Air Force of the Armed Forces of Ukraine*. 2: 19-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2017_2_6
15. Marco, Serge. Chronicle of hybrid warfare 2016. TO : Alterpres.
16. Military aspects of countering «hybrid» aggression: evidence of Ukraine: monograph / for zag. ed. A. M. Sirotenka. 2020. K. : NUOU im. Ivan Chernyakhovsky. 176 p.
17. On Peculiarities of the state policy to ensure the state sovereignty of Ukraine on temporarily occupied territories in Donetsk and Luhansk regions: Law of Ukraine dated 18.01.2018 No. 2268-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text
18. The Council adopted the law on the reintegration of Donbas. 2018. *Ukrainian Pravda*. 18.01. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/18/7168749/
19. The Year of the Great War of Russia Against Ukraine in 10 figures. 2023. *BBC News Ukraine* URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5ylk3rj0zo
20. War. Zelensky is carrying aid packages from Europe, a powerful missile attack on Kyiv. 2023. *News League.* 16.05.2023. URL: https://news.liga.net/ua/politics/chronicle/novaya-ugroza-iz-rossii-vse-glavnoe-ob-eskalatsii-voennoy-agressii-rf-protiv-ukrainy-live/page589

The article was received by the editors 20.03.2023.
The article is recommended for printing 28.04.2023

Ярослав Олександрович Дроздюк
Аспірант кафедри політичних наук Навчально-наукового інституту права та політології Українського державного університету імені Михайла Дратоманова., вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601
drozdiukyaroslav@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-6835-2219

ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗГОРТАННЯ ГІБРИДНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Проведено історичний аналіз гібридної агресії російської федерації проти України, яка стала найдраматичнішою подією в новітній історії України, на початку третього десятиліття

незалежності. Відкриті збройні дії російської федерації проти України спричинила нові виклики не лише національній безпеці України, а й безпеці у світі загалом. На часі саме термін «гібридна війна» найкраще характеризує дії російської федерації щодо України. Саме цей тип ведення війни об'єднує в собі не лише військові засоби, а й інформаційні, економічні, політичні, дипломатичні, гуманітарні. При цьому, «гібридні війни» російської федерації використовують багато інструментів, починаючи від поширення панічних чуток до мобілізації потенціалу церкви, агентів впливу в економіці, політичних органах чи застосування так званої м'якої сили.

Здійснено аналіз поетапного проходження воєнного конфлікту між російською федерацією та Україною, починаючи з окупації Кримського півострова, відкритого російсько-українського збройного протистояння на сході української держави до широкомасштабного вторгнення в Україну. У межах кожного з етапів виділено окремі періоди, еволюція яких обумовила та видозмінила мотиви поведінки російської федерації та призвела до початку бойових дій. Російсько-українська війна**,** потребує комплексного наукового осмислення, вивчення й узагальнення досвіду ведення воєнних дій у найбільшому з часу завершення Другої світової війни збройному конфлікті в Європі. Зроблено висновки щодо необхідності консолідації зусиль держав ЄС, США та інших демократичних держав, як запоруки недопущення гібридної агресії держав, які діють з позиції сили, а не сили закону.

Ключові слова**:** *війна, гібридна війна, гібридний конфлікт, гібридна загроза, збройний конфлікт, російсько- українська війна, збройна агресія*.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. ЗМІ: Рада АРК не може розглянути питання про всекримський референдум – у депутатів немає кворуму. УНІАН 27.02.2014. URL: https://web.archive.org/web/20140930104203/http://www.unian.ua/politics/890739-zmi-rada-ark-ne-moje-rozglyanuti-pitannya-pro-vsekrimskiy-referendum-u-deputativ-nemae-kvorumu.html
2. Штогрін, Ірина. 2019. Чому не втримали Крим: стенограма РНБО від 28 лютого 2014 року. *Радіо Свобода*. 27.02.2019. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/29794488.html
3. Росія оголосила Україні війну. *Українська правда*. 1.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016786/
4. Турчинов доручив привести ЗСУ у повну бойову готовність. 2014. *Українська правда*. 1.03.2014. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2014/03/1/7016859/
5. Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» : Закон України від 17.03.2014 № 1126-VI. Відомості Верховної Ради України, 2014, № 15 (11.04.2014), ст. 328. URL: https://ips.ligazakon.net/document/T141126?an=1
6. Задорожній, О. В. 2015. Анексія Криму – міжнародний злочин : монографія /Укр. асоц. міжнар. права, Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин.. Київ: К.І.С. 576 2 с.
7. Про передислокацію військових частин (підрозділів), установ та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань і правоохоронних органів України з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя в інші регіони України. РНБО; Рішення від 23.03.2014 № б/н. введено в дію Указом Президента № 339/2014 від 24.03.2014. *Урядовий кур'єр* від 26.03.2014.№ 55.
8. Деякі питання Державної служби України з питань Автономної Республіки Крим та міста Севастополя: Постанова Кабінет Міністрів України від 24 вересня 2015 р. № 736 *Офіційний вісник України* від 09.10.2015. № 78, с. 216, ст. 2616, код акта 78757/2015.
9. Деякі питання Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2016 р. № 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF#n175
10. The white book of the anti-terrorist operation in the East of Ukraine in 2014–2016. 2017. Brusel: NUOU – DEEP NATO.
11. Левченко О. В. 2017. Еволюція гібридної війни Російської Федерації проти України *Наука і оборона* 2 : 11-16.
12. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щ одо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України: Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text
13. У Генштабі пояснили, чому досі не визнали війною збройний конфлікт на сході України – Новини. *Український тиждень*. 29.01.2017. URL: https://tyzhden.ua/u-henshtabi-poiasnyly-chomu-dosi-ne-vyznaly-vijnoiu-zbrojnyj-konflikt-na-skhodi-ukrainy/2017
14. Алімпієв, А. М., Пєвцов, Г. В. 2017. Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами Збройних Сил України. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*. 2: 19-25. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nitps_2017_2_6
15. Марко, Серж. 2016. Хроніка гібридної війни. К. : Альтерпрес. 236 с.
16. Воєнні аспекти протидії «гібридній» агресії: досвід України : монографія / за заг. ред. А. М. Сиротенка. 2020. К. : НУОУ ім. Івана Черняховського. 176 с.

17. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18.01.2018 № 2268-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text
18. Рада ухвалила закон про реінтеграцію Донбасу. 2018. *Українська правда*. 18.01. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/01/18/7168749/
19. Рік великої війни Росії проти України у 10 цифрах. 2023. *BBC News Україна*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/articles/ck5ylk3rj0zo
20. War. Zelensky is carrying aid packages from Europe, a powerful missile attack on Kyiv. 2023. *News League*. 16.05.2023. URL: https://news.liga.net/ua/politics/chronicle/novaya-ugroza-iz-rossii-vse-glavnoe-ob-eskalatsii-voennoy-agressii-rf-protiv-ukrainy-live/page589

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023
Стаття рекомендована до друку 28.04.2023

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-43-05
УДК 303.519.7:007

Олександр Олександрович Чорненький
аспірант кафедри політології філософського факультету
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022.
chornenkyi.o.o@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-9479-1776

РОЛЬ АГЕНТНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ТА КОМП'ЮТЕРНИХ СИМУЛЯЦІЙ У ПОЛІТОЛОГІЇ

Розглядаються можливості використання комп'ютерного агентного моделювання у дослідженнях, пов'язаних з аналізом політичних процесів. Дається інформація про історичний контекст впровадження комп'ютерних симуляцій на основі агентного моделювання у соціальні науки, і відмічається важливість моделей Т.Шелінга і Р.Аксельрода.

Зазначається корисність використання такого підходу для дослідження складних динамічних систем, учасники яких мають складні взаємозв'язки, а їхня поведінка залежить від обставин. Дається інформація про основні складові агентної моделі, а саме про простір і агентів, та описується відображенням чого вони можуть бути. Звертається увага на важливість розуміння дослідником мети, яку він ставить перед собою використовуючи цей підхід, що в свою чергу впливає та завдання параметрів моделі, від яких залежить буде вона з високим рівнем реалізму, абстракції, або змішаною. Розглядається можливість застосовування комп'ютерного агентного моделювання для прогнозування перебігу соціальних і політичних процесів та думка інших дослідників щодо цього питання.

Наводяться приклади десяти досліджень, пов'язаних з аналізом різних політичних процесів, автори яких використовують даний підхід та власні моделі з різним рівнем реалізму. Розглядається можливість використання комп'ютерних симуляцій для прогнозування результатів майбутніх та відтворення результатів минулих виборів, оцінки стратегій виборчих кампаній, виникнення ідеологічної поляризації, моделювання політичного дискурсу, оцінки ефективності впроваджуваної політики, аналізу ризиків виникнення соціальної нестабільності у державі під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

Робиться висновок, що агентне моделювання може бути корисним інструментом у руках політологів, оскільки значно розширює можливості аналізу складних політичних процесів.

Ключові слова**:** *агентне моделювання, симуляція, агент, соціальні науки, політологія*.

Як цитувати: Чорненький, О. О. 2023. Роль агентного моделювання та комп'ютерних симуляцій у політології. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 43: 37-46. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-43-05

In cites: Chornenkyi, Oleksandr. 2023. The Role of Agent-Based Modeling and Computer Simulations in Political Science. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43: 37-46. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-43-05 (inUkrainian).

Еволюція комп'ютерної техніки у сучасному світі дає нові можливості для проведення досліджень та значно змінює погляди вчених з різних сфер на вже існуючіметоди та підходи. Стрімкий розвиток такої дисципліни, як комп'ютерні науки, і ті можливості, які вона сьогодні пропонує, спонукає все більше науковців з різних інших сфер долучатися для міждисциплінарної співпраці. У нашій попередній статті, яка була присвячена темі перспективи розширення методології політичної науки, вже були коротко розглянуті можливості та тенденції у використанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій для проведення політологічних досліджень. Ми зробили висновок, що використання різних підходів, що базуються на використанні комп'ютерної техніки, може бути цінним доповненням до класичних політологічних методів проведення

© Чорненький О. О., 2023.

досліджень (Чорненький 2022). У цій статті ми зосередимо свою увагу більш детально на конкретному підході, а саме комп'ютерному агентному моделюванні процесів, та розглянемо можливості його використання для вирішення різних завдань у політологічних дослідженнях.

Питаннями можливостей використання агентного моделювання для досліджень у політології та соціології, а також теоретичною розробкою симуляційних моделей та сценаріїв у різні часи займалися такі науковці, як Р. Аксельрод, Т. Шелінг, Р. Акстель, У. Вілінськи, К. Ціоффі-Ревілла, Б.Пірес, Л. Е. Цедерман, В.Б. Артур, Д. Гамільтон, А. Флаш, К.Троост, Н. Гілберт, та інші.

Метою статті є розгляд можливостей використання комп'ютерного агентного моделювання для аналізу різних політичних процесів.

Перш за все, ми зосередимо увагу на тому, як агентне моделювання вплинуло на методологію досліджень у соціальних науках взагалі,опишемо основні характерні риси цього підходу, а потім розглянемо його використання науковцями для політологічних досліджень.. Також зазначимо, що у нашій роботі зібрані не всі випадки використання агентного моделювання у соціальних науках і політології, лише ті, що, на нашу думку, найкраще можуть показати спектр можливостей його використання для аналізу різних явищ, пов'язаних з перебігом політичних процесів

Агентне комп'ютерне моделювання є доволі перспективним інструментом сьогодні, і як зазначають деякі з дослідників, що хоча його використання у соціальних науках все ще недостатньо поширене, але з початку XXI сторіччя зберігається тенденція зростання зацікавленості застосування цього підходу серед науковців у сфері соціальних дисциплін (Klein, Marx, Fischbach 2018; Fischbach, Marx, Weitzel 2021).

Якщо розглядати агентне моделювання з історичного боку, то виявиться, що ідеї, пов'язані з цим підходом, висувалися ще у 60-х роках XX ст. і саме у той час соціологами були проведені перші експерименти із залученням комп'ютерної техніки. Хоча результати експериментів були доволі обнадійливими, але через недостатню потужність, недоступність і високу ціну комп'ютерної техніки у ті роки використання такого підходу не набуло великого поширення. Також велику роль у непоширеності цього підходу стало те, що багато дослідників у ті роки були некомпетентними у роботі зі складною на той час комп'ютерною технікою (Voinea 2016, Johnson 1999). Однак також треба зауважити одну важливу річ, що у середині XX ст. агентне моделювання не завжди було пов'язано з використанням комп'ютерної техніки; під агентними моделями могли розглядатися абстрактні математичні моделі взаємодії агентів у складних системах, але з плином часу, розвитком потужності і доступності комп'ютерної техніки у 1980-х роках, агентне моделювання і симуляційне агентне моделювання стали розглядати як тотожні підходи (Klein, Marx, Fischbach 2018:8).

Як відмічають дослідники, в історичному контексті, важливими для розуміння перспективи використання агентного моделювання у соціальних науках стали праці Т.Шеллінга і Р.Аксельрода.

У своїй праці Р.Аксельрод запропонував розглянути модель турніру «Дилема ув'язненого», і виявив, що у системах, в яких агенти від самого початку не налаштовані на кооперацію для досягнення перемоги; все одно серед них з'являються агенти, які націлені на співпрацю. Також важливим стало те, що для досягнення перемоги у турнірі не було однієї початкової виграшної стратегії, і агенти постійно динамічно реагували й відповідали на хід крок суперників, тобто залежно від ситуації у загальній системі (Axelrod 1980).

Т.Шеллінг запропонував модель сегрегації, в якій він досліджував поведінку агентів, які відрізняються своїми параметрами. Він виявив, що у системах, в яких агенти налаштовані на толерантне сусідство один з одним, все одно виникає явище сегрегації, і агенти намагаються зайняти позиції якомога ближче до агентів з аналогічними параметрами (Shelling 1969).

Ці дві праці, які є класичними сьогодні, у той час показали можливості використання агентного моделювання для дослідження складних динамічних систем. У контексті соціальних наук важливим є саме можливості роботи з системами, що постійно знаходяться у русі і змінюються. Політологи та соціологи доволі часто мають справу саме з дослідженням систем, в яких учасники мають складні взаємозв'язки, що можуть змінюватися залежно від обставин, і для їх аналізу використання класичних методів може бути доволі складним. Застосовуючи симуляційне агентне моделювання можна пов'язати мікро- та макрорівень системи, і дослідити, як дії на мікрорівні змінюють макрорівень системи, і навпаки, як зміни

макрорівня системи впливає на поведінку і взаємозв'язки агентів на макрорівні (Bruch, Atwell 2015; Klein, Marx, Fischbach 2018; Macy, Willer 2002).

Слід зауважити, що симуляційне моделювання потребує значної кількості ресурсів обчислювальної техніки і, згідно з деякими науковцями, лише зі зростанням потужності комп'ютерів у 90-ті роки XX ст, у соціальних науках, і зокрема у політології, почалися справжні широкомасштабні дослідження з використанням агентного моделювання (Voinea 2016: 32, 36).

Розглянувши агентне моделювання в історичному контексті ми перейдемо до його основних характерних рис. Агентна модель являє собою простір, у якому існують штучні агенти згідно з правилами, які задаються дослідником. Агенти існують автономно, маючи свої специфічні цілі, можуть взаємодіяти один з одним, і у процесі взаємодії змінювати стан осередку, в якому вони знаходяться, та адаптуватися під нові умови (Klein, Marx, Fischbach 2018; Voinea 2016; Macy, Willer 2002: 148). У випадку агентного моделювання під простором мається на увазі як матеріальний, або фізичний простір який може відображати реально існуючу територію, так і нематеріальний простір, який може бути полем ідеологій, переконань, тощо. У якості агентів можуть виступати окремі індивіди, групи, райони, країни, інститути, тобто будь-які об'єкти, які відображають одиницю, яка знаходиться у відповідному до специфіки дослідження просторі (Klein, Marx, Fischbach 2018: 11-14).

Важливими питанням для агентного моделювання є присвоєння моделі і агентам параметрів. Вони керують умовами можливості існування агентів у просторі, можуть встановлювати зв'язок між ними, та керувати їхньою поведінкою. Від того як, і які параметри будуть присвоєні, можна говорити про рівень абстракції моделі, тобто іншими словами, буде агентна модель відноситися до моделей з високим рівнем абстракції чи з високим рівнем реалізму. Рівень абстракції або реалізму моделі напряму залежить від цілей, які ставить перед собою дослідник, а також процесів, які він аналізує (Bruch, Atwell 2015: 191-194; Klein, Marx, Fischbach 2018: 15-20).

Ідеалізовані моделі з високим рівнем абстракції можуть не відображати процеси, які виникають у реальності, та не дають точного опису мотивації дій штучних агентів. Такі моделі перш за все корисні для дослідження виникнення у системі непередбачуваних явищ, або для розробки нових теорій (Bruch, Atwell 2015: 192-193). Вони також можуть бути використані у якості лабораторного обладнання, яке допомагає досліднику проводити експерименти для аргументації, або для позначення проблеми (Bruch, Atwell 2015: 193; Bankes 2002: 379).

Моделі з високим рівнем реалізму якомога точніше імітують реальні явища, які можуть бути перевірені емпіричним шляхом. Такі моделі використовують, коли намагаються знайти причино наслідкові зв'язки у реальних процесах. Вони можуть включати агентів, що мають велику кількість характеристик, а середовище може мати власну динаміку. Дані, на основі яких задають параметри системи, можуть збираються емпіричним шляхом, а характеристики агентів можуть включати у себе детальну інформацію про об'єкти, які вони відображають. Наприклад, якщо агент є відображенням індивіда, у його характеристики можуть бути внесені стать, вік, освіта, дохід, взаємозв'язок з іншими агентами, тощо (Bruch, Atwell 2015: 191-198).

Іноді дослідникам можуть бути невідомі деякі необхідні дані для точної побудови системи, або виникають випадки, коли наявні теорії поведінки не можуть точно описати поведінку акторів у реальному світі. В такому випадку агентна модель може бути змішаною, і включати у себе параметри, які намагаються відтворити високий рівень реалізму у поєднанні з параметрами, які доволі абстрактно відтворюють процеси у системі (Bruch, Atwell 2015).

Деякі дослідники називають достовірну комп'ютерну модель «дзеркалом світу» зазирнувши у яке можна побачити відображення реальних процесів. Така модель може бути потужним інструментом у руках дослідників, а всі результати моделювання можуть бути перевірені емпірично у реальному світі (Bankes 2002: 378-379).

Через те, що агентне моделювання дозволяє працювати з динамічними системами та дає дослідникам змогу аналізувати складні явища у яких фігурують багато змінних, часто постає питання можливості використання цього підходу для прогнозування процесів. На початку XXI століття деякі дослідники зазначали, що використання агентного моделювання для прогнозування деяких соціальних і політичних процесів є достатньо складною справою, а більшість існуючих у той час досліджень пов'язаних з прогнозуванням на їх думку не мали

достатньої точності. У той же час вони відмічали, що загалом застосування агентного моделювання є корисним для вирішення багатьох завдань у соціальних науках включаючи політологію, а також розробки рекомендаційних матеріалів щодо проведення політики (Bankes Lempert, Popper 2002: 380-387). На думку сучасних дослідників, використання агентного моделювання для прогнозування цілком можливе, але за умови ретельного калібрування моделі на основі емпіричних даних для впевненості у тому, що вона з достатньою точністю відображає реальні процеси (Bruch, Atwell 2015). Ще одні дослідники, розглядаючи роль агентного моделювання у соціальних науках, відмічають, що даний підхід робить особливий внесок у їх методологію, та може бути корисним інструментом для розробки доволі точних прогнозів (Chattoe-Brown 2023).

Одним із важливих питань для політології завжди була можливість аналізу та прогнозування перебігу виборчого процесу. Як і у попередній нашій роботі зазначимо, що одні з перших спроб використання дослідниками комп'ютерної техніки та методів, пов'язаних з симуляцією індивідуальної поведінки акторів були пов'язані саме зі спробами дослідити дії виборців під час голосування, і тим самим спрогнозувати результати виборів (Чорненький 2022: 39).

В одному з нещодавніх досліджень науковці застосовують агентні моделі для прогнозування результатів виборів 2020 року у Тайвані та США. За агентну одиницю пропонується брати окремого виборця, і як зазначають самі автори, на відміну від аналогічних досліджень, вони широко застосовують апроксимовані емпіричні дані демографічних звітів для присвоєння агентам параметрів, які відбивають характеристики виборця на індивідуальному рівні. Також модель включає в себе параметри, які відбивають вплив на вибір соціальних та економічних факторів, а також шокових потрясінь у суспільстві. Особливістю є те, що агентне моделювання в цій роботі використовується на декількох етапах, як для прогнозування результатів майбутніх виборів, так і для розробки основних робочих агентних моделей. Звернувшись до історичних даних, дослідники сформували загальні правила голосування та скомбінувавши їх з демографічними показниками за минулі роки, побудували перші моделі, в яких сгенеровані агенти мали діапазони вподобань. Після проведення перших комп'ютерних симуляцій були виключені моделі, які недостатньо точно узгоджувалися з реальними результатами виборів за минулі роки. У моделей, які пройшли відбір, були включені вплив соціальних та економічних факторів, а потім вплив атрибутів кандидата та шокових потрясінь у суспільстві. Ітераційним методом, проводячи серії симуляцій, і порівнюючи їх з результатами минулих виборів, дослідники віднайшли міру впливу чинників макрорівня на поведінку агентів. Таким чином, були створені остаточні агентні моделі, які були використані для прогнозування майбутніх виборів на основі актуальних на той час демографічних та економічних даних для кожної країни. Для Тайваню використовували дві групи агентних моделей з різними акцентами, перша група більшою мірою відбивала рід діяльності виборців, а друга – їх релігійні переконання. Щодо США моделювання виконувалося для шести американських штатів; і для кожного з них аналогічно Тайваню були розроблені дві групи моделей, але акценти у другій групі з релігійних переконань змінилися на етнічну приналежність. Результати показали, що для Тайваню, не дивлячись на незначну похибку у розрахунку часток голосів, на які звертають увагу самі автори, різниця між прогнозованим і фактичним результатом не перевищує 1%. Для США похибка прогнозування по різним штатам дещо більша, ніж у попередньому випадку, але все одно передбачена доля голосів достатньо близька до фактичної (Gao, Wang, Liu 2022).

На нашу думку, це дослідження є гарним прикладом використання агентного моделювання для політологічних досліджень і дає змогу зрозуміти, що при ретельній побудові моделі і широкому використані для цього емпіричних даних можна досягти значної точності у прогнозуванні.

У роботі литовського дослідника А. Коноповіціуса, яка також присвячена темі виборів, використовується агентне моделювання для аналізу парламентських виборів у Литві. Це дослідження не пов'язано з прогнозуванням результатів майбутніх виборів, а націлено на розгляд можливості відтворення у віртуальному осередку процесів, які привели до розподілу голосів на минулих виборах. Також порівняно з попереднім дослідженням автор використовують більш просту агентну модель, яка базується на моделі стадності, в якій агенти роблять свій вибір залежно від інших агентів зі

схожими характеристиками. Результати показали, що використання даної агентної моделі загалом дає схожий розподіл з реальними результатами виборів, але в деяких випадках є значні відхилення (Kononovicius 2017).

Під час під проведення виборчої кампанії для кандидатів важливим є вибір оптимальної стратегії взаємодії з електоратом для отримання від останнього якомога більшої частки голосів. Сучасні технології дозволяють збирати велику кількість інформації про людей і створювати їхні індивідуалі профілі. Автори дослідження «Метод оцінки стратегій мікроцільової кампанії з когнітивною інформацією: підтвердження принципу моделі на основі агента» зазначають, що все більшою популярністю серед кандидатів на різних виборах стала користуватися стратегія проведення мікротаргетованних виборчих кампаній (далі МТК). Використовуючи агентне моделювання дослідники аналізують, наскільки проведення кампаній, націлених на окремі групи виборців може бути більш ефективним порівняно з кампаніями, націленими на весь електорат. Модель включає у себе три типи агентів, які імітують виборців, кандидатів з МТК, кандидатів без МТК. Агентам-виборцям присвоюються параметри, котрі відбивають їхній рівень оцінки компетентності кандидата та його надійності, а також динамічні параметри, які показують переконання виборців щодо кандидата, і відповідають за вірогідність голосування. У ході симуляції кожен кандидат виступає з заявою до окремого виборця, а останній, залежно від своїх початкових параметрів, оцінює достовірність заяви і корегує свої переконання. Кандидат без МТК виступає з заявами до обраних випадковим чином виборців, у той час як кандидат з МТК ігнорує виборців, які мають позитивні чи негативні переконання щодо нього, і адресує свої заяви лише тим, хто має нейтральні переконання та високий рівень довіри до його заяв. За один крок симуляції кандидати з МТК можуть зробити заяви до 20 виборців, а максимальну кількість виборців для кандидату без МТК дослідники варіюють для аналізу ефективності стратегії МТК (Madsen, Pilditch 2018).

Хоча питання прогнозування та аналізу перебігу виборчих процесів є доволі актуальним для політичної науки, існує ряд інших питань, для яких агентне моделювання може бути гарним інструментом у руках науковців.

В одній з останніх робіт, співавтором якої є Р.Аксельрод, пропонується використання агентного моделювання для дослідження ідеологічної поляризації. Дослідники пропонують доволі просту модель з великим рівнем абстракції. В ній агенти діють на основі простих правил, які не базуються на пошуку довгострокової вигоди, або складних стратегіях. Замість цього використовують лише два простих правила. Перше з базується на тому, що агенти більш охоче взаємодіють з іншими агентами, якщо вони мають схожі погляди, а друге, що при взаємодії агентів зі схожими характеристиками різниця між ними зменшується, і навпаки, зростає, якщо агенти несхожі. Модель являє собою багатовимірний простір, де кожний вимір відповідає політичному питанню і у ньому розташовані ідеологічні погляди агентів. На кожному кроці симуляції, випадково обраний агент обмінюється інформацією з іншим агентом, і в тому випадку якщо він сприймає його погляди, перший агент наближається до другого, а якщо погляди не сприймаються, тоді перший агент віддаляється. Симуляції проводяться для шести різних параметрів, серед яких є ті, що відповідають за рівень привабливості для агента інших ідеологічних поглядів (толерантність), силу відгуку при взаємодії (контактність), ступінь взаємодії між агентами залежно від їхньої позиції у просторі (експозиція), наявність для агента переважаючих ідеологічних позицій, пов'язаних з економічною вигодою (економічний егоїзм), кількість ідеологічних вимірів (множинність ідеологічних вимірів), вплив на агентів зовнішніх факторів (зовнішній шок). Змінюючи ці параметри можна проаналізувати, як окремо кожен з них впливає на поведінку агентів та на виникнення поляризації у системі. Як зазначають самі автори, дослідження не покликано повністю відтворити реальні процеси, а показує, як використовуючи доволі просту агентну модель можна досліджувати механізми виникнення поляризації у суспільстві (Axelrod, Daymude, Forrest 2021).

Існує дослідження, автори якого використовуючи доволі схожий на попередній підхід до побудови моделі, аналізують динаміку змін індивідуальних переконань під впливом домінуючих поглядів у суспільстві, і розглядають можливі механізми виникнення поляризації. Як і в попередньому дослідженні, модель включає у себе багатовимірний простір, кожен вимір якого відповідає політичному питанню, і у

ньому розташовуються агенти згідно зі своїми початковими переконаннями. В ході симуляції агенти обмінюються інформацією, і якщо переконання узгоджуються, вони наближаються один до одного. Однак, на відміну від попереднього дослідження, взаємодія агентів будуються на основі психологічних теорій, а саме когнітивного дисонансу та структурного балансу, і з точки зору правил обміну інформацією та механізму її узгодження, ця модель може бути більш складною ніж попередня. Також автори звертають увагу на те, що перевагою їх моделі є наявність параметра, який відображає політичну активність агента (Schweighofer, Garcia, Schweitzer 2020).

На нашу думку, цікавою може бути ще одна робота, яка частково пов'язана з поляризацією, але головним у ній є те, що вона показує можливість використання агентного моделювання для аналізу політичного дискурсу.

Автори опублікованого у 2014 році дослідження зауважують, що політичний дискурс є складним явищем, яке має ряд своїх специфічних особливостей, вказуючи на те, що на той час існує обмежена кількість спроб його змоделювати. Вони пропонують агентні моделі, метою яких є штучне відтворення теоретичних умов, у яких політичний дискурс не знаходиться у рівновазі протягом значного проміжку часу. Модель візуально може бути відображена як простір, у якому знаходяться агенти, з'єднані мережевим зв'язком. Агенти діляться на різні типи, одні входять до груп інтересів, інші відображають діючих державних акторів. Вони займають початкові позиції у просторі та встановлюють зв'язок один з одним залежно від своїх параметрів, які відповідають їхнім ідеологічним переконанням. У ході симуляції проводяться раунди, під час яких обраний випадковим чином агент виступає з заявою по одній з політичних концепцій (або генерує нову концепцію), а інші агенти оцінюють його заяву, і залежно від своїх характеристик займають нові позиції у просторі та корегують свої зв'язки. Модель включає механізми впливу на поведінку агента його ідеологічних переконань, пам'яті щодо минулих заяв, популярності концепцій у інших агентів, прагнення до популяризації старих концепцій, оцінки власної корисності, а також позицій агентів, які відображають державних акторів. Крім візуального аналізу змін у мережі, дослідники пропонують використовувати чисельні індекси для оцінки результатів моделювання. У результаті симуляцій з включенням різних механізмів впливу автори на основі індексів будують графіки, за допомогою яких оцінюють, яка з комбінацій механізмів впливу на поведінку найкраще відповідає результатам емпіричних досліджень (Leifeld 2014).

Для політичної науки важливим є те, що комп'ютерні симуляції та агентне моделювання можуть допомогти заздалегідь передбачити ефективність впровадження тієї чи іншої політики. На нашу думку, в цьому відношенні цікавою є робота, в якій Дж. Дозі, А. Ровентіні, Е. Руссо, використовуючи даний підхід, аналізують можливі варіанти проведення промислової політики країнами, які розвиваються, для скорочення їх промислової та економічної дистанції з розвинутими країнами. Модель відбиває дві групи країн, які знаходяться на різних етапах технологічного розвитку, маючи свої власні відкриті економіки, галузі виробництва та фірми. Також для кожної з цих груп задані динамічні параметри, які відбивають їхній економічний стан на кожному проміжку часу. У процесі симуляції, фірми, маючи власні початкові технології, займаються виробництвом товару; конкуруючи на внутрішньому та зовнішньому ринку, намагаються зайняти більшу його частину і прагнуть у різний спосіб розвивати технології. Варіюючи початкові параметри моделі, дослідники аналізують три глобальні політичні сценарії для знаходження сприятливих для країн, що розвиваються, умов, які б через певний час мали б змогу наздогнати розвинуті країни. У першому сценарії імітується ситуація невтручання держави у промисловість. Другий сценарій передбачає проведення державою широкомасштабної промислової політики з втручанням у промисловість, стимулюванням фірм та введенням торгових обмежень групі розвинутих країн. У третьому сценарії політика націлена тільки на введення торгових обмежень для групи розвинутих країн, без стимуляції власних фірм (Dosi, Roventini, Russo 2021).

Застосовуючи агентне моделювання, інші дослідники намагаються проаналізувати ефективність проведення державної політики контролю за відходами. В цьому випадку політика пов'язана з підтриманням настанов у суспільстві, котрі сприятимуть активній участі громадян у сортуванні відходів, і як наслідок – підвищенню використання вторинної сировини. Автори пропонують розглянути модель, в якій

відображає населений район у вигляді квадратного поля, на якому розміщуються три різні типи агентів. Кожний агент залежно від свого типу має власні цілі та правила поведінки. Першим типом є пов'язані між собою домовласники, правила поведінки яких залежать від параметрів, які відбивають їхнє ставлення до вторинної переробки, рівень сприйняття зовнішніх настанов, власні внутрішні соціальні норми. На кожному кроці симуляції агенти першого типу продукують відходи і залежно від власних параметрів та параметрів сусідніх агентів приймають рішення про його сортування для подальшої переробки, або утилізацію у вигляді непереробного сміття. Другий тип агентів подібний до сміттєвозів, поведінка яких залежить від типу та кількості відходів, а їхнім головним завданням є імітація транспортування сміття до третього типу агентів, які є заводами з переробки відходів, або сміттєзвалищами. Модель дозволяє керувати початковим станом навколишнього середовища, що також впливає на поведінку агентів. Через те, що агенти першого типу мають вплив один на одного, варіювання параметрами їх окремих груп дозволяє дослідникам імітувати державну політику, націлену на закріплення у соціальних нормах необхідності сортування відходів. Ефективність впроваджуваної політики пропонується оцінювати, аналізуючи співвідношення перероблених відходів до непереробного сміття. Провівши серії симуляцій для чотирьох можливих сценаріїв з різними початковими параметрами агентів і навколишнього середовища, та порівнявши отримані результати з емпіричними даними інших досліджень, автори дійшли висновку, що використання даного підходу є корисним для аналізу ефективності впроваджуваної політики (Ceshi, Sartori, Dickert, Scalco, Tur, Tommasi, Delfini 2021).

Комп'ютерні симуляції можуть допомогти дослідникам аналізувати ризики виникнення соціальної та політичної нестабільності у масштабі країни. Зазначаючи, що глобальна продовольча безпека все частіше є предметом обговорення на міжнародній політичній арені, автори одного з досліджень пропонують агентну модель, мета якою є імітація того, як державна політична нестабільність, дефіцит продовольства та його ціна на міжнародному ринку можуть вплинути на ризик виникнення продовольчого бунту в країні. У якості агентів у цьому досліджені виступають країни (усього 213), параметри яких задані на основі інформації, взятої з баз даних результатів досліджень проведених Всесвітнім банком та Організацією Об'єднаних Націй. Параметри включають у себе змінні, які відображають виробництво та споживання країною продовольства, початкові запаси, коефіцієнт співвідношення запасів до споживання тощо. Також у модель вводяться параметри, які відповідають за імітацію шокових потрясінь на світовому продовольчому ринку. Початкові ціни на продовольство розраховуються на основі індексу продовольчих цін Продовольчої та сільськогосподарської організації (ФАО), а також на основі аналізу емпіричних даних минулих років. Агенти розподілені на два типи, а саме на імпортерів та експортерів, і знаходяться у мережевому зв'язку один з одним. Під час кожного кроку імітаційного моделювання імпортери намагаються поповнити власні запаси продовольства згідно зі своїми параметрами споживання та необхідного запасу. У тому випадку, якщо експортер не може покрити потреби імпортера, останній намагається знайти нового агента, з яким можна встановити торговий зв'язок. Симуляція проводиться до тих пір, поки всі агенти не задовольнять свої потреби, або на ринку не залишиться продовольства. Для оцінки ризику виникнення продовольчого бунту, дослідники вводять індекс, який розраховується згідно з параметрами політичної стабільності кожного агента, його продовольчої ситуації та ситуації на світовому продовольчому ринку. Порівнявши результати симуляцій з реальними історичними даними щодо продовольчих бунтів у різних країнах світу, автори дійшли висновку, що агентне моделювання може бути доволі корисним інструментом для оцінки ризиків виникнення соціальної нестабільності (Natalin, Bravo, Jones 2019).

З точки зору тематики нашої статті, цікавою може бути робота дослідників, які також пропонують застосування комп'ютерних симуляцій для моделювання нестабільності та протестних настроїв у державі. Ми зазначаємо, що хоча ця робота опублікована у 2010 році, на нашу думку вона все одно заслуговує на увагу через, те, що під час наших розвідок ми не знайшли жодної більш сучасної роботи з аналогічним підходом та рівнем побудови моделі.

Дослідники пропонують власну агентну модель Rebe Land, яка є абстрактним відображенням держави з функціонуючими у ній соціальними та політичними про-

цесами. Головною метою дослідження є імітація в умовах штучної країни складних соціальних факторів, які можуть привести до громадських заворушень, і як наслідок до краху країни. Простір для агентів представлено у вигляді острівної держави з власним кліматом та рельєфом, яка поділена на провінції, у яких розташовуються з'єднані дорогами міста та зони з природними ресурсами. Модель є мультиагентною, включає у себе первинних та вторинних агентів, які також підрозділяються на різні типи. Первині агенти є відображенням окремих громадян, міст та державної політики. Громадяни концентруються у містах, згідно з їхньою привабливістю, котра залежить від цінності найближчого ресурсу, і виконують умовні повсякденні завдання. Агент-місто розробляє політику для вирішення проблем агентів-громадян, та стягує з них податки. Агент, котрий відповідає за державну політику, розподіляє загальні ресурси між агентами-містами залежно від їхніх потреб. Вторинні агенти генеруються з загальної кількості громадян під час симуляції, і позначаються як повстанці або військові. Під час симуляції для агентів-громадян імітується виникнення проблем (які можуть мати різний характер та масштаб), і залежно від ефективності впровадженої політики, вони підвищують, чи знижують індекс стресу. У тому випадку, коли індекс стресу перевищує критичне значення, агенти-громадяни перетворюються на агентів-повстанців, а на противагу їм агент-місто, згідно зі своїми ресурсними можливостями, генерує агентів-військових. Модель дозволяє імітувати збройні конфлікти між цими двома типами агентів, результат якого розраховується на основі співвідношення сил та особливостей рельєфу. Також залежно від ефективності політики та поведінки агентів-повстанців, інші агенти-громадяни можуть підтримати ту, чи іншу сторону конфлікту. Варіюючи початковими параметрами моделі, можна розглядати різні типи країн та державного устрою, і аналізувати, які чинники можуть призвести до виникнення протестних настроїв у суспільстві. (Cioffi-Revilla, Rouleau 2010)

Ми навели десять прикладів використання дослідниками комп'ютерного агентного моделювання для аналізу процесів пов'язаних з політикою. Можна зробити висновок, що комп'ютерне агентне моделювання може бути доволі потужним інструментом у руках політологів, а його використання дозволяє аналізувати складні політичні процеси в системах з багатьма змінними.Також важливим є те, що воно дозволяє у доволі короткий час розглянути розмаїття різних можливих сценаріїв розвитку подій. Ми підкреслюємо, що у цій статті зібрані далеко не всі дослідження з використанням агентного моделювання, але ті, що на нашу думку є цікавими з точки зору побудови моделі і мети, яку ставили перед собою автори. Також ми хочемо зазначити, що автори деяких досліджень не є представниками гуманітарних дисциплін, а більшою мірою пов'язані з науковими сферами, близькими до комп'ютерних наук, і виходячи з цього, ми вважаємо, що сьогодні для політології важливим є розширення міждисциплінарної співпраці. У наших майбутніх дослідженнях ми плануємо детально розглянути питання корисності для політологів використання технології автоматичного збору даних.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Чорненький, О. О. 2022. Використання засобів інформаційно-комунікаційних технологій в політологічних дослідженнях, *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 42: 38-44. https://doi.org/10.26565
2. Klein, D., Marx, J., &Fischbach, K. 2018. Agent-based modeling in social science, history, and philosophy. An introduction. Historical Social Research, *Historische Sozial for schung* 43(1): 7-27. https://doi.org/10.12759/hsr.43.2018.1.7-27
3. Fischbach, K., Marx, J. &Weitzel, T. 2021. Agent-based modeling in social sciences, *Journal of Business Economics* 91*:* 1263–1270. https://doi.org/10.1007/s11573-021-01070-9
4. Voinea, C. F. 2016. Politica lAttitudes. Computational and Simulation Modelling. Chichester: John Wiley&Sons, Ltd. 306 p.
5. Johnson, P. E. 1999. Simulation Modelingin Political Science, *American Behaviora lScientist* Vol. 42, Iss. 10 : 1509-1530. https://doi.org/10.1177/0002764299042010004
6. Axelrod, R. 1980. Effective choice in the prisoner's dilemma, *Journal of conflict resolution*, Vol. 24, Iss. 1, 3-25. https://doi.org/10.1177/002200278002400101
7. Schelling, T. C. 1969. Models of segregation, *The American economic review* 59(2), 488-493.
8. Bruch, E., &Atwell, J. 2015. Agent-based model sinempirical social research. Sociological methods&research,Vol. 44, Iss.2 : 186-221. https://doi.org/10.1177/0049124113506405
9. Macy, M. W.&Willer, R. 2002. From factors to actors: Computational sociology and agent-based modeling, *Annual Review of Sociology*. 28(1): 143-166.

https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141117
10. Bankes, S., Lempert, R., & Popper, S. 2002. Making computational social science effective: Epistemology, methodology, and technology, *Social Science Computer Review*, Vol. 20 Iss. 4: 377-388. https://doi.org/10.1177/089443902237317
11. Chattoe-Brown, E. 2023. Is agent-based modelling the future of prediction? *International Journal of Social Research Methodology* Vol. 26 Iss. 2: 143-155. https://doi.org/10.1080/13645579.2022.2137923
12. Gao, M., Wang, Z., Wang, K., Liu, C., & Tang, S. 2022. Forecasting elections with agent-based modeling: Two live experiments, *Plos one*, 17(6), e0270194. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0270194
13. Kononovicius, A. 2017. Empirical analysis and agent-based modeling of the Lithuanian parliamentary elections. *Complexity*, 2017.https://doi.org/10.1155/2017/7354642
14. Madsen, J. K., & Pilditch, T. D. 2018. A method for evaluating cognitively informed micro-targeted campaign strategies: An agent-based model proof of principle. *PloS one* 13(4): e0193909. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193909
15. Axelrod, R., Daymude, J. J., & Forrest, S. 2021. Preventing extreme polarization of political attitudes, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(50), e2102139118. https://doi.org/10.1073/pnas.2102139118
16. Schweighofer, S., Garcia, D., & Schweitzer, F. 2020. An agent-based model of multi-dimensional opinion dynamics and opinion alignment. Chaos: An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science, 30(9) https://doi.org/10.1063/5.0007523
17. Leifeld, P. 2014. Polarization of coalitions in an agent-based model of political discourse, *Computational Social Networks* 1(1), 1-22.https://doi.org/10.1186/s40649-014-0007-y
18. Dosi, G., Roventini, A., & Russo, E. 2021. Public policies and the art of catching up: matching the historical evidence with a multicountry agent-based model, *Industrial and Corporate Change*, Vol. 30, Iss. 4: 1011-1036. https://doi.org/10.1093/icc/dtaa057
19. Ceschi, A., Sartori, R., Dickert, S., Scalco, A., Tur, E. M., Tommasi, F., & Delfini, K. 2021. Testing a norm-based policy for waste management: An agent-based modeling simulation on nudging recycling behavior, *Journal of Environmental Management*, 294, 112938. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112938
20. Natalini, D., Bravo, G., & Jones, A. W. 2019. Global food security and food riots–an agent-based modelling approach. Food Security, 11, 1153-1173. https://doi.org/10.1007/s12571-017-0693-z
21. Cioffi-Revilla, C., & Rouleau, M. 2010. MASON RebeLand: An agent-based model of politics, environment, and insurgency. International Studies Review 12(1), 31-52 https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00911.x

Стаття надійшла до редакції 24.03.2023
Стаття рекомендована до друку 05.05.2023

Oleksandr Chornenkyi
PhD student, Department of Political Sciences, V.N. Karazin Kharkiv National University
4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
chornenkyi.o.o@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-9479-1776

THE ROLE OF AGENT-BASED MODELING AND COMPUTER SIMULATIONS IN POLITICAL SCIENCE

It considers opportunities for using computer agent-based modeling in studies related to political process analyses. Gives information about the historical context of computer simulation based on agent model implementation, and emphasizes the significance of T. Shelling and R. Axelrod models. It is noted usefulness of this method is applied to complex dynamic system analysis, wherein participants have complex interconnections, and their behavior depends on the situation.

Gives information about an agent-based model's main elements, especially space and agents, and describes what they can represent. Draws attention to the importance of the researcher's study goal understanding using this approach, which in turn affects the model parameters setting that determines model will be abstract, realistic, or mixed.

Considered opportunities applying agent-based modeling for the course of social and political processes forecasting, and showed the opinion of other researchers on this issue.

Provides examples of ten studies related to the analysis of various political processes, the authors of which applied this approach and their own agent models with different realism levels.

Shows possibilities applied of computer simulations for forecasting the results of future and reproducing the results of past elections, evaluating election campaign strategies, the emergence of ideological polarization, modeling political discourse, evaluating the effectiveness of implemented

policies, analyzing the risks of social instability in the state under the influence of external and internal factors.

It is concluded that agent-based modeling can be a helpful tool in the hands of political scientists and noted that the use of this approach significantly expands the possibilities for analyzing complex political processes.

Keywords*: agent-based modeling, simulation, agent, social sciences, political science*.

REFERENCES

1. Chornenkyi Oleksandr. 2022. Use of Information and Communication Technologies for Political Science Research. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 42: 38-44. https://doi.org/10.26565 /2220-8089-2022-42-06
2. Klein, D., Marx, J., &Fischbach, K. 2018. Agent-based modeling in social science, history, and philosophy. An introduction. Historical Social Research, *Historische Sozial for schung* 43(1): 7-27. https://doi.org/10.12759/hsr.43.2018.1.7-27
3. Fischbach, K., Marx, J. &Weitzel, T. 2021. Agent-based modeling in social sciences, *Journal of Business Economics* 91*:* 1263–1270. https://doi.org/10.1007/s11573-021-01070-9
4. Voinea, C. F. 2016. Politica lAttitudes. Computational and Simulation Modelling. Chichester: John Wiley&Sons, Ltd. 306 p.
5. Johnson, P. E. 1999. Simulation Modelingin Political Science, *American Behaviora lScientist* Vol. 42, Iss. 10 : 1509-1530. https://doi.org/10.1177/0002764299042010004
6. Axelrod, R. 1980. Effective choice in the prisoner's dilemma, *Journal of conflict resolution*, Vol. 24, Iss. 1, 3-25. https://doi.org/10.1177/002200278002400101
7. Schelling, T. C. 1969. Models of segregation, *The American economic review* 59(2), 488-493.
8. Bruch, E., &Atwell, J. 2015. Agent-based model sinempirical social research. Sociological methods&research,Vol. 44, Iss.2 : 186-221. https://doi.org/10.1177/0049124113506405
9. Macy, M. W.&Willer, R. 2002. From factors to actors: Computational sociology and agent-based modeling, *Annual Review of Sociology*, Vol. 28(1): 143-166. https://doi.org/10.1146/annurev.soc.28.110601.141117
10. Bankes, S., Lempert, R., & Popper, S. 2002. Making computational social science effective: Epistemology, methodology, and technology, *Social Science Computer Review*, Vol. 20 Iss. 4: 377-388. https://doi.org/10.1177/089443902237317
11. Chattoe-Brown, E. 2023. Is agent-based modelling the future of prediction? *International Journal of Social Research Methodology* Vol. 26 Iss. 2: 143-155. https://doi.org/10.1080/13645579.2022.2137923
12. Gao, M., Wang, Z., Wang, K., Liu, C., & Tang, S. 2022. Forecasting elections with agent-based modeling: Two live experiments, *Plos one*, 17(6), e0270194. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0270194
13. Kononovicius, A. 2017. Empirical analysis and agent-based modeling of the Lithuanian parliamentary elections. *Complexity*, 2017 .https://doi.org/10.1155/2017/7354642
14. Madsen, J. K., & Pilditch, T. D. 2018. A method for evaluating cognitively informed micro-targeted campaign strategies: An agent-based model proof of principle. *PloS one* 13(4): e0193909. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193909
15. Axelrod, R., Daymude, J. J., & Forrest, S. 2021. Preventing extreme polarization of political attitudes, *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(50), e2102139118. https://doi.org/10.1073/pnas.2102139118
16. Schweighofer, S., Garcia, D., & Schweitzer, F. 2020. An agent-based model of multi-dimensional opinion dynamics and opinion alignment. Chaos: An Interdisciplinary Journal of Nonlinear Science, 30(9) https://doi.org/10.1063/5.0007523
17. Leifeld, P. 2014. Polarization of coalitions in an agent-based model of political discourse, *Computational Social Networks* 1(1), 1-22. https://doi.org/10.1186/s40649-014-0007-y
18. Dosi, G., Roventini, A., & Russo, E. 2021. Public policies and the art of catching up: matching the historical evidence with a multicountry agent-based model, *Industrial and Corporate Change*, Vol. 30, Iss. 4: 1011-1036. https://doi.org/10.1093/icc/dtaa057
19. Ceschi, A., Sartori, R., Dickert, S., Scalco, A., Tur, E. M., Tommasi, F., & Delfini, K. 2021. Testing a norm-based policy for waste management: An agent-based modeling simulation on nudging recycling behavior, *Journal of Environmental Management*, 294, 112938. https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112938
20. Natalini, D., Bravo, G., & Jones, A. W. 2019. Global food security and food riots–an agent-based modelling approach. Food Security, 11, 1153-1173 .https://doi.org/10.1007/s12571-017-0693-z
21. Cioffi-Revilla, C., & Rouleau, M. 2010. MASON RebeLand: An agent-based model of politics, environment, and insurgency. International Studies Review 12(1), 31-52 https://doi.org/10.1111/j.1468-2486.2009.00911.x

The article was received by the editors 24.03.2023.
The article is recommended for printing 05.05.2023

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-06
УДК 323.2

Максим Миколайович Гончаренко
аспірант кафедри політології Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
m.n.gon96@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5841-0190

ПОЛІТИЧНА АГІТАЦІЯ ТА ПРОПАГАНДА НА ТЕЛЕБАЧЕННІ: ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ

Висвітлюється тема політичної агітації та пропаганди на телебаченні з акцентом на методи, ефективність та етичні аспекти впливу на громадську думку та політичні процеси. Аналізуються різноманітні методи та тактики, що застосовуються в політичній агітації на телебаченні, включаючи емоційний вплив, створення образів та риторику, а також розглядається їхній вплив на формування громадської думки та поведінки глядачів.

У роботі проводиться зіставлення практик політичної агітації у різних країнах та контекстах, що дозволяє виділити основні відмінності та подібності у підходах до використання телевізійної агітації. Цей аналіз виявляє значимість політичного контексту та культурних особливостей для формування ефективних стратегій комунікації через телебачення.

Розглядаються такі важливі етичні питання, пов'язані з використанням телевізійної агітації, як свобода інформації, маніпуляція громадською думкою та необхідність захисту суспільства від небажаного негативного впливу. Окрема увага приділяється потенціалу технологічних змін, прозорості та розвитку етичних стандартів для покращення практик використання телевізійної агітації з політичною метою.

Підсумковий висновок роботи наголошує на важливості вивчення та розуміння впливу телевізійної агітації на громадську думку та суспільно-політичні процеси, а також необхідність дотримання етичних норм у процесі підготовки та видачі матеріалу соціально-політичного характеру для забезпечення свободи інформації та захисту демократичних цінностей у суспільстві.

Ключові слова: *телебачення, медіа, пропаганда, агітація, політична реклама, ЗМІ, вибори, державна політика.*

Як цитувати: Гончаренко, М.М. 2023. Політична агітація та пропаганда на телебаченні: особливості використання. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 43: 47-50. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-06

In cites: Honcharenko, Maksym**.** 2023. Political Campaigning and Propaganda on Television: Features of Use. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43: 47-50. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-06 (in Ukrainian)

Для стабільності політичної системи суспільства завжди важливими є забезпечення зворотного зв'язку між політичним керівництвом та суспільством, підтримування ідеологічного підґрунтя (політичних настанов, цінностей, перспектив розвитку системи. Саме політична агітація (як заклик до певної дії, рішення, голосування за певного депутата) та пропаганда (як поширення певних ідей для залучення прихильників) є дієвими засобами формування суспільної думки, політичного поля, здатних утримувати політичну систему у рівновазі.

Функціонування й розвиток сучасного суспільства нерозривно пов'язані з медійним середовищем, в якому телебачення відіграє ключову роль у формуванні громадської думки та політичних уподобань. Політична агітація та пропаганда на телебаченні істотно впливають на поведінку виборців,

© Гончаренко М.М., 2023.

формування та модифікацію їх переконань, і, отже, на політичні процеси загалом.

Мета цього дослідження полягає у проведенні аналізу та вивченні ролі телевізійної агітації та пропаганди у політичній сфері, а також виявленні їхнього впливу на формування громадської думки та участь громадян у політичному житті. У роботі розглядаються як методи і техніки політичної агітації на телебаченні, так і ефективність цих методів, і навіть етичні аспекти використання телевізійної пропаганди у політичних цілях.

Вивчення цих аспектів необхідно для розуміння механізмів впливу телевізійної агітації на масову свідомість, а також для виявлення етичних проблем, пов'язаних із використанням медіа у політиці. На основі аналізу результатів сучасних досліджень та даних, представлених у цій роботі, буде здійснено спробу виробити рекомендації щодо покращення ситуації, щодо якості та достовірності телевізійних матеріалів з метою підтримки демократичних цінностей у суспільстві.

У сучасному інформаційному просторі телебачення є одним із основних каналів комунікації, здатним значно впливати на формування громадської думки у певному нвапямі. Політична агітація та пропаганда на телебаченні мають потенціал не лише у сенсі інформування громадян, а й через вплив на їхні емоції, переконання формувати їхню суспільну, політичну свідомість, а відтак на їхню мотивацію участі у політичному (в тому числі електоральному) процесі.

Метою статті є розгляд різних аспектів телевізійної агітації і пропаганди, включаючи механізми та методи їх реалізації, а також ефективність їхнього впливу на формування думок та політичних переваг, ставлення до урядових ініціатив, діяльності певних політичних партій, представників політичної еліти. Аналізуючи проведені дослідження в цій сфері, ми прагнемо виявити фактори, що сприяють успішності (чи неуспішності) телевізійної агітації та її потенційний вплив на політичні процеси та суспільний розвиток.

У рамках цієї роботи також висвітлюються етичні аспекти використання телевізійної агітації з політичною метою. Порушується питання про вплив подібних практик на свободу інформації, демократичні цінності та процеси у суспільстві. Ці етичні дилеми потребують уваги та обговорення для розробки ефективних механізмів регулювання та контролю за використанням телевізійних засобів масової інформації в політичних цілях.

Комунікація політика з глядачем має під собою декілька певних рис. Стосовно телебачення можна говорити про очікування значної емоційної реакції, для чого задіяні використання емоційно-забарвленої лексики, дій та образів, малюнки, схеми, вражаючий відеоряд з відповідним музичним оформленням або спеціально розробленим текстом, розрахованих на певну аудиторію (діти, підлітки, жінки, чоловіки, прихильники певних партій тощо). Залежно від мети агітації та пропаганди реакцією можуть бути такі емоції, як страх, гнів, радість, співчуття, бажання шукати однодумців для відповідних дій. Для цього формується певний образ: образ політичних діячів, партій і навіть ідей.

Політична пропаганда – інструмент для досягнення різних цілей і у різних сферах (когнітивні, інформаційні війни, збереження статус-кво політичною елітою, мобілізація активної меншості тощо). Нині політична пропаганда використовується Російською Федерацією як інструмент дестабілізації українського суспільства (Гурківська 2021: 150). Прикладом спроби російськими медіа маніпуляції свідомістю українців є твердження з посиланням на опитування соціологічної групи «Рейтинг», що нібито зараз українці менше дивляться телебачення через «медійну політику "київського режиму"» та українську пропаганду. Однак у дослідженні немає висновків, що нинішня ситуація є наслідком «української пропаганди» на телебаченні. Понад те за останній рік довіра до новинного контенту національних телеканалів зросла з 43% до 72%, а місцевих медіа – із 43% до 62% (Наместнік 2023).

Прив'язка образу до певного лозунгу також має місце у сучасній комунікації. Так, за конкретними гаслами може щільно закріпитися уявний образ їх прибічників. Серед побутових прикладів можна навести так звані «радянські гасла», якими називають надмірно піднесені, пафосні, або демонстративні політичні заклики.

Окремо варто виділити риторику та структуру повідомлення при плануванні комунікації. Яскравий образ – одна з частин комунікації, яка може по-різному відігравати роль для різних цільових груп. Через аналіз потреб та специфіки такої цільової групи і формується структура донесення ідеї, та риторичні прийоми, найбільш релевантні для поточних обставин. Прикладом тут є аналіз політичної реклами, яка одразу показує, на яку аудиторію вона розрахована. Більш довгі та детальні формати, як правило, розраховані на старші покоління, адже у

пріоритеті тут фактор впізнаваності та емоційної асоціації себе з політиком. Для молодших поколінь, які живуть у світі нових медіа та щільного інформаційного потоку, обирають більш короткий формат.

Також варто зазначити, що немалу роль відіграє символізм, тобто символи, знаки, логотипи, що використовуються для створення певних асоціацій у глядача. До цього пункту можна також віднести і поєднання кольорів, за якими можна одразу відрізнити представників окремої політичної сили, або ідеологічного напрямку. Якщо брати до уваги специфіку саме телебачення, як засобу комунікації, то візуальна складова набуває ще більшого значення, адже близько 69% інформації, яку сприймає глядач – візуальна. І лише 31% – вербальна, тобто риторичні прийоми, тональність та зміст (Байрачна 2023: 102).

Усі ці фактори використовують для формування повідомлення та спонукання аудиторії до певних реакцій. Одна з основних – це вплив на політичні погляди для формування певних політичних переваг. Намагання згуртувати своїх прихильників, переконати аудиторію опонентів та зробити позицію політика більш прийнятною для нейтральної аудиторії. Можна відокремити і мету формування громадської думки. Ставлення до тих, чи інших подій, створення суспільного порядку денного, підбурювання, або навпаки пригнічення певних настроїв у суспільстві. Така комунікація має на меті доносити не тільки інформаційні повідомлення, а через них і формувати суспільну поведінку. Вірно подана та модифікована під конкретні потреби аудиторії інформація може напряму впливати на політичну поведінку людини.

У зв'язку з цим постає питання етичної сторони використання та методів подання пропаганди. У прямий конфлікт вступають принципи вільного доступу до інформації та можливості маніпуляцій з боку авторів певних повідомлень. Тому відкритими залишаються питання оцінки маніпулятивної тверджень та самих наративів, що просувають ЗМІ. Навіть якщо окремі твердження, передачі, чи сюжети неможна віднести до маніпулятивних за формальними ознаками, то за сукупністю матеріалів ЗМІ може виявитися ангажованими та маніпулятивними. Це порушує питання принципової можливості довести маніпулятивну складову та політичну ангажованість ЗМІ.

Для виявлення маніпулятивної складової можна використовувати різні засоби: від контент-аналізу, до експертої оцінки. Але варто враховувати, що комунікація через телебачення – це комунікація через традиційні ЗМІ. Основна аудиторія тут – повнолітні люди, які мають право голосу. Для політиків це означає сильну реакцію на будь-які зрушення в інформаційній політиці – починаючи від зміни політичної поведінки через системний інформаційний вплив, завершуючи неприйняттям заходів, якими держава може протидіяти маніпулятивним або руйнівним джерелам інформації. Зокрема, закриття або обмеження діяльності певних телеканалів може і викликає негативну суспільну реакцію. Через це політична агітація та пропаганда через телебачення – явище стале та ефективне для політичних акторів. А політичні маніпуляції у цій сфері – фактична даність, яку можна зменшити, або збільшити, але аж ніяк не викорінити цілком.

Політична агітація та пропаганда на телебаченні є ефективними інструментами формування громадської думки, впливу на переконання та поведінку глядачів. Методи, що використовуються в телевізійній агітації, включають емоційну дію, створення образів, риторику та використання символів. Дослідження демонструють, що телевізійна агітація значно впливає на політичні переваги, громадську думку і навіть поведінку виборців, формуючи їхні погляди та реакції на політичні процеси.

Однак використання телевізійної агітації спричиняє етичні дилеми. Питання, що стосуються свободи інформації, маніпуляції громадською думкою та необхідності захисту суспільства від небажаного впливу, потребують уваги. Необхідно забезпечити баланс між свободою вираження та запобіганням маніпуляцій через телевізійні засоби.

Для покращення ситуації необхідно приділити увагу технологічним змінам, забезпеченню прозорості та розвитку етичних стандартів. Рекомендації щодо підвищення ефективності політичної комунікації через телебачення повинні ґрунтуватися на дотриманні етичних норм та надання доступу до достовірної інформації.

Загалом аналіз політичної агітації та пропаганди на телебаченні показує їх значний вплив на громадську думку та політичні процеси, а відтак і політичну вагомість і значущість внутрішньої цензури телебачення у сенсі недопущення пропаганди руйнівних та антидержавних ідей, необхідність підтримувати у суспільстві демократичні цінності, викривати діяльність тих і того, що

заважає розвиткові людини й держави. Розуміння методів, ефективності та етичних аспектів цього впливу необхідне забезпечення більш поінформованих суспільних дебатів та захисту демократичних принципів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Гурківська, А. 2021. Концептуалізація поняття «політична пропаганда». *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. Студії.* 35 :. 150-160. UR.L.: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/35_2021/35_2021.pdf

2. Наместнік, В. 2023. Українці почали рідше дивитись телебачення через «українську пропаганду». *Маніпуляція* UR.L.: https://disinfo.detector.media/post/ukraintsi-pochaly-ridshe-dyvytys-telebachennia-cherez-ukrainsku-propahandu

3. Байрачна, Л.К. 2013. Роль засобів масової інформації у формуванні політичного іміджу державної влади, *Інформація і право* 3(9) : 97-104. UR.L: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbisnbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Infpr_2013_3_11

Стаття надійшла до редакції 20.03.2023
Стаття рекомендована до друку 04.05.2023.

Maksym Honcharenko
PhD student, Department of Political Sciences
V.N. Karazin Kharkiv National University 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
m.n.gon96@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-5841-0190

POLITICAL CAMPAIGNING AND PROPAGANDA ON TELEVISION: FEATURES OF USE

The topic of political campaigning and propaganda on television is highlighted with an emphasis on methods, effectiveness and ethical aspects of influencing public opinion and political processes. Analyzes the various methods and tactics used in political campaigning on television, including emotional impact, imagery, and rhetoric, and examines their impact on shaping public opinion and audience behavior.

The work compares the practices of political campaigning in different countries and contexts, which makes it possible to highlight the main differences and similarities in approaches to the use of television campaigning. This analysis reveals the importance of political context and cultural characteristics for the formation of effective communication strategies through television. Such important ethical issues related to the use of television propaganda as freedom of information, manipulation of public opinion and the need to protect society from unwanted negative influence are considered. Particular attention is paid to the potential of technological change, transparency and the development of ethical standards to improve the practices of using television campaigning for political purposes.

The final conclusion of the work emphasizes the importance of studying and understanding the impact of television campaigning on public opinion and socio-political processes, as well as the need to observe ethical norms in the process of preparing and publishing material of a socio-political nature to ensure freedom of information and protection of democratic values in society.

Keywords: *television, media, propaganda, agitation, political advertising, mass media, elections,* state policy

REFERENCES

1. Gurkivska, A. 2021. Conceptualization of the concept of "political propaganda". Bulletin of Lviv University. *Philosopher-political scientist series. Studies.* 35 :. 150-160. UR.L.: http://www.fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/352021/35_2021.pdf

2. Namestnik, V. 2023. Ukrainians began to watch television less often due to «Ukrainian propaganda». Manipulation UR.L.: https://disinfo.detector.media/post/ukraintsi-pochaly-ridshe-dyvytys-telebachennia-cherez-ukrainsku-propahandu

3. Bayrachna, L.K. 2013. The role of mass media in shaping the political image of state power, *Information and Law* 3(9) : 97-104. UR.L: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Infpr_2013_3_11

The article was received by the editors 20.03.2023.
The article is recommended for printing 04.05.2023.

https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-07
УДК 327.5

Віра Миколаївна Пефтиц
студентка бакалаврата,
Харківський національний університет ім. В.Н.Каразіна
Майдан Свободи, 4, Харків, 61022,
vera.peftits@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-6091-0917

ІРАНО-ІРАКСЬКИЙ КОНФЛІКТ, АБО ПЕРША ВІЙНА В ПЕРСЬКІЙ ЗАТОЦІ: ПРИЧИНИ, ПЕРЕБІГ ПОДІЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ РЕГІОНАЛЬНОГО ТА СВІТОВОГО РІВНІВ

Аналізуються ключові фактори конфліктогенності в ірано-іракських довготривалих відносинах крізь призму історичного поглиблення протиріч між двома націями та державами, що знайшли свій вираз перш за все у рамках територіального конфлікту стосовно приналежності стратегічно важливої, з точки зору географічного розташування, акваторії р. Шатт-ель-Араб. Певна увага надається ролі «курдського питання» у розвитку міждержавних відносин; детально аналізується також релігійний вимір ірано-іракського конфлікту, роль якого стрімко зросла після подій Ісламської революції в Ірані 1979 року. Докладно розглянуто ідеологічно-політичні стратегії обох супротивників у боротьбі за регіональне лідерство. Відокремлюються та стисло характеризуються основні групи факторів виникнення ірано-іракського конфлікту.

Ретельно описуються військово-політичні підстави та перебіг ключових етапів безпосередньо збройного протистояння та його ролі в тогочасній близькосхідній геополітичній картині, у т.ч. об'єктивні підстави, що змусили різних арабських та інших акторів різного рівня зайняти власну позицію в контексті боротьби двох регіональних «центрів сили». Простежується зміна характеру участі основних міжнародних гравців, залучених до конфлікту залежно від тенденцій на арені військових дій.

Ключові слова: *Ірак, Іран, Перська затока, Шатт-ель-Араб, територіальні спори, регіональне лідерство, баланс сил.*

Як цитувати: Пефтиц, В.М. 2023 Ірано-іракський конфлікт, або Перша війна в Перській затоці: причини, перебіг подій та геополітичні наслідки регіонального та світового рівнів, *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»* 43: 51-62. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-07

In cites: Peftits, Vera. 2023. The Iran-Iraq conflict, or the First Persian Gulf War: causes, course of events and geopolitical consequences at the regional and global levels, *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science»* 43: 51-62. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2023-43-07 (in Ukrainian)

Ірано-іракський збройний конфлікт 1980-1988 рр. являє собою у найзагальнішому вимірі черговий, але без перебільшення, найяскравіший епізод традиційного арабо-перського протистояння, багатогранна історія якого нараховує вже не одне століття. За тривалістю, обсягами задіяних ресурсів та людських жертв восьмирічна війна між двома найвпливовішими на той час «центрами сили» регіону справедливо може вважатися одним із найбільших військових конфліктів усього минулого століття, а також наймасштабнішим в історії взаємовідносин між країнами «третього світу», у т.ч. з точки зору безпосереднього, винятково за своїм характером впливу на формування нового, надзвичайно крихкого балансу сил в рамках близькосхідного виміру

© Пефтиц В.М., 2023.

глобальної системи міжнародної безпеки; «нові заповіді» відносин між безпосередніми та, так би мовити, опосередкованими гравцями «політичних шахів» регіону у буквальному сенсі цього слова були писані великою кров'ю. Причини цього конфлікту, як і будь-якої грандіозної і жахливої події, що вершила долі цілих націй та великих соціальних груп, сформованих навколо певної специфічної ознаки, було б неможливо (навіть більше – просто абсурдно) зводити до якогось конкретно-специфічного фактора, залишаючи всі інші в його тіні ніби щось другорядне й абсолютно несамостійне. Страшенне полум'я жорстокого збройного протистояння тліло під нагромадженням цілого комплексу соціально-економічних, історико-політичних і релігійних чинників: урешті-решт, із плином часу цей шалений клубок протиріч перетворився на гордіїв вузол, підвладний (як виявилося, бо історія все ж таки не терпить умовного способу) лише гуркоту зброї. Коріння ірано-іракського конфлікту варто при цьому шукати не тільки у динаміці розвитку міждержавного суперництва протягом фактично усього XX ст., а й належним чином ураховувати тенденції міжнародних відносин на тогочасній світовій арені, особливо крізь призму конфронтаційної політики наддержав на теренах Близького Сходу.

Витоки відчуження між Іраком та Іраном походять з середньовіччя, але ж уперше ці негативні тенденції «заявили про себе вголос» дещо пізніше, у XVI ст., у період війн між Персидською та Османською імперіями за контроль над Месопотамією (територія сучасного Іраку) та басейном ріки Шатт-ель-Араб, що завершилися підписанням договору Зухабу (друга доволі поширена назва – Касрі-Ширінський мир) в 1639 році.

Після завершення Першої світової війни та розпаду Османської імперії кордон між Іраком та Іраном визначався відповідно до Константинопільського договору, укладеного ще 29 вересня 1913 року у між Болгарським царством та Османською імперією в якості остаточної розв'язки Другої Балканської війни; за цією угодою Порта залишала за собою Шатт-ель-Араб, однак відмовилася від її східного узбережжя, Іран, таким чином, отримав контроль над трьома доволі важливими портами. Після здобуття статусу незалежної держави в 1932 році Ірак, як наступник Османської імперії, висунув свої претензії на включення ріки Шатт-ель-Араб (перська назва – Арвандруд) до складу своєї території. Великобританія підтримала іракські вимоги, адресовані у т.ч. до Ліги Націй, мотивуючи це необхідністю забезпечити іракські права на доступ до моря; Іран у той самий час володів доволі значною береговою лінією та численними портами в Перській затоці. Пропозицію було прийнято й в 1937 році за активного посередництва та тиску з боку Великобританії дві близькосхідні країни досягли угоди про перехід Шатт-ель-Араб до іракської юрисдикції. Згідно з цим документом кордон між Іраком та Іраном встановлювався за східним узбережжям ріки; окремий пункт вимагав від усіх суден, що заходили до Шатт-ель-Араб, плити під іракським прапором та мати іракських лоцманів (Spencer 2000 : 142).

У тому самому році Ірак, Іран, Туреччина та Афганістан уклали регіональний пакт про оборону та безпеку (Саадабадський акт), а у 1955 році обидві держави разом із Великобританією, Пакистаном і Туреччиною підписали Багдадський пакт. Доволі рівноважний характер відносин між іракською правлячою династією Хашемитів та іранськими Пехлеві (з урахуванням внутрішньої та зовнішньої нестабільності обох країн та, як наслідок, неможливості здійснювати взаємні ворожі акти) зберігалися до перевороту в Іраку 1958 року (відомого також як Революція 14 липня), що завершився повалennям монархії, проголошенням республіканської форми правління та приходом до влади бригадного генерала Абделя Керіма Касема; перший очільник «суверенного республіканського уряду» сповідував націоналістичну ідеологію. З 1959 р. знову загострилися територіальні протиріччя стосовно, перш за все, правил навігації в Шатт-ель-Арабі.

У 1969 р. шах Ірану в односторонньому порядку денонсував договір 1937 року, і межа між двома державами була визначена за лінією тальвега. На той час і Іран, і Ірак обіймали позиції найбільших експортерів нафти, а отже, можливість вільного використання Шатт-ель-Араба відігравала неабияке значення. У 1971 р. військово-морські сили Ірану захопили три невеличкі острови, що належали арабським князівствам Шарджа й Рас-ель-Хайма задля здійснення контролю над Ормузською протокою між Шатт-ель-Араб, Перською затокою та Індійським океаном. Ймовірно, Тегеран керувався при цьому не стільки стратегічними цілями, скільки прагнення у черговий раз продемонструвати сусідові свою потужність і міць. У відповідь на це відбулася депортація 10 тисяч іранців, що мешкали на

території Іраку, та відновлення давніх посягань на іранську провінцію Хузістан (араб. Арабістан), населену етнічними арабам. Усі ці акції очікувано призвели до розриву дипломатичних відносин між Іраном та Іраком.

Ще одним фактором, який значно ускладнював відносини між Тегераном і Багдадом, була підтримка курдських сепаратистів з боку іракського шаху ще з початку 1960-х рр. Для надання максимально правильної і об'єктивної оцінки ступеня значущості цього чинника варто дещо детальніше зупинитися на курдському питанні та його винятковій ролі в міжнародних відносинах усього близькосхідного регіону.

Курдське питання можна справедливо вважати одним із найбільш больових питань в рамках ірано-іракських взаємин. Правляча влада обох країн дотримувалася непослідовної і водночас доволі простої і очевидної тактики стосовно даної проблематики: період відносного політико-дипломатичного «потепління» сприяв формуванню єдиного (незважаючи на всі наявні протиріччя, що, звісно ж, нікуди не дівалися) фронту проти курдських національних рухів; у часи погіршення ірано-іракських відносин кожна з держав намагалася максимально успішно «розіграти» курдський «козир» в рамках протистояння з супротивником, з метою його внутрішньої дестабілізації та нанесення максимальної шкоди.

Одним із важливих факторів, що сприяв на тимчасове зближення Тегерану та Багдаду та певну «розрядку» у їхніх відносинах, варто вважати нафтову кризу, або ж т.зв. «революцію ОПЕК» 1973 року.

Після трансформації системи розподілу нафтових доходів Іран й Ірак, як країни з багатомільйонним населенням і, відповідно, високим рівнем витрат та «поглиблення» нафтодоларів, виявилися надзвичайно зацікавленими у збільшенні масштабів нафтовидобутку та збільшенні цін. У такому випадку їхні інтереси були прямо протилежні інтересам їхніх партнерів з ОПЕК, невеличких держав із помітно більш низьким рівнем грошового обороту. Іран та Ірак запропонували збільшити обсяг видобутку нафти залежно від чисельності населення, ресурсів, матеріальних потреб кожної країни та відповідно до цього вимагали збільшення власної квоти видобутку нафти, визначеної ОПЕК, і зниження квот для Саудівської Аравії та малих держав Затоки. Тегеран і Багдад також виступали проти збереження цін на нафту на певному рівні, що на їхню думку, було вигідно лише кранам – найбільшим споживачам відповідного ресурсу. Таким чином, незважаючи на тривалий конфлікт, на цьому конкретному етапі Ірак та Іран виявилися пов'язаними спільними інтересами, але суто економічного характеру. У тому ж 1973 році було відновлено дипломатичні відносини між державами, а вже через два роки на конференції країн-членів ОПЕК в Алжирі були укладено спільну ірано-іракську угоду (вона отримала назву за місцем свого підписання). Шах Ірану зобов'язувався припинити надання допомоги курдським повстанцям, а Саддам Хусейн змушений був погодитися на принцип розділу ріки Шатт-ель-Араб за лінією тальвега. Умови договору, з одного боку, принизливі для Іраку, але тим не менш були необхідні для успішного придушення курдського повстання. В Іраку після підписання Алжирських угод навіть спеціально випустили своєрідний буклет для школярів із такими наративами: «Чи чули Ви колись про крадія, який намагається вкрасти річку? Саме цим займаються перси, стверджуючи, що половина Шатт-ель-Араб належить їм» (Spencer 2000 : 110). Тим не менш, відносини між дежавами значно поліпшилися: відбувся цілий ряд зустрічей на вищому рівні, що уможливило офіційне підписання в липні 1975 р. ірано-іракських домовленостей саме на базі Алжирської угоди.

Про надзвичайно нерівний характер ірано-іракських відносин свідчить те, що вже в 1976 р. розпочалося «охолодження» після прийняття міністрами інформації арабських країн Перської затоки кувейтської пропозиції про створення Інформаційного агентства *Арабської затоки.* Очікувано, це рішення викликало шквал протестів у Тегерані. Вибухнула безпрецедентна дипломатична криза: іранські посли в країнах Затоки терміново були викликані на консультації.

Ірак, у свою чергу, відмовився прийняти два послання іранського уряду через наявність у їхньому змісті «згадок про Перську затоку». Тегеран охарактеризував даний прецедент як «абсолютно неприйнятний» та висловив стурбованість «очевидним небажанням Багдаду зміцнювати відносини між країнами». Напруга дещо спала лише після візиту до Ірану голови іракської дипломатії та обміну «остаточними варіантами» домовленостей від 1975 року (Smolansky, Smolansky 1991: 189).

Протягом наступних трьох років, аж до повалення династії Пехлеві в 1979 р.,

відносини між країнами продовжували свій доволі динамічний розвиток, свідченням чого виступає значна кількість зустрічей на вищому рівні та численні двосторонні угоди як економічного, так і політичного характеру. Одразу ж після революції в Ірані 1979 р. та концентрації влади в руках ісламських фундаменталістів відбулося посилення напруги в ірано-іракських відносинах. Тегеран звинувачував баасистський іракський правлячий режим в ігноруванні ісламських принципів правління та, як наслідок, у нелегітимності його влади та вимагав відставки Саддама Хусейна. Крім того, Багдаду була нанесена, за близькосхідними мірками, страшенна, смертельна образа заявою іранського президента Абольхасана Банісадра про те, що «арабський націоналізм – бааситський чи будь-який інший – є антиісламським та еквівалентним сіонізму» (Freedman 1991*;* 87). Саме тут, мабуть, і було закорінене найглибше й найгостріше протиріччя між двома супротивниками, що, без перебільшення, стосувалося долі усього близькосхідного регіону. Ірак, претендуючи на лідерство в арабському світі, здійснив ставку саме на панарабську ідею, на перший план висуваючи на національну спільність арабів. Аятола Хомейні та його оточення на противагу взяли курс на «експорт ісламської революції» та поставили собі за мету об'єднати під «мусульманським прапором» увесь ісламський світ без прив'язки до національно-культурних відмінностей.

Ісламська революція в Ірані була вкрай негативно сприйнята усіма арабськими державами Перської затоки. З моменту усунення шахського правління Іран, який, володіючи значним військовим потенціалом, тим не менш, проводив достатньо стабільну та передбачувану зовнішньополітичну лінію, перетворився на ворожу арабському світові, політично нестабільну, країну. Кроки Тегерану, спрямовані на поширення концепції «ісламської революції», викликали доволі потужну хвилю виступів у середовищі численних шиїтських общин проти сунітського керівництва аравійських монархій. У першу чергу, це торкнулося держав із значним впливом шиїзму – Саудівської Аравії, Бахрейну та Кувейту (в останньому виступи переросли у повноцінне повстання, що ледь не призвело до повалення правителя).

У відповідь на подібну політику іранського керівництва арабські країни Затоки вжили ряд скоординованих заходів, що перш за все виявилося у репресивних діях проти шиїтських общин. Окрім того, на початку на початку 1980 року було ліквідовано інститут особистих представників Хомейні, а самих представників видворено до Ірану. Очевидно, що всі ці події ще більше загострили відносини між Іраном та його арабськими сусідами.

Але ж ключовим напрямом реалізації стратегії «експорту ісламської революції» залишався Ірак, де шиїтська община складала фактично більшість усього населення країни (у столиці, наприклад, мешкала одна з найбільших шиїтських діаспор). За різними науковими оцінками, шиїти складали від 55 до 65% від загальної кількості населення, без урахування жителів Іракського Курдистану, які являють собою окрему етноконфесійну групу і складають близько 20% населення. Більше того, саме на території Іраку були розташовані дві найголовніші святині шиїзму – Неджеф та Кербела. З цим фактом, до речі, тісно пов'язане ще одне джерело конфронтації – вимога іранського керівництва про передачу святинь цих міст до іранського Кума, де планувалося створити своєрідний центр усього світового шиїзму; її звичайно, було зустрінуто відмовою.

Незважаючи на очевидні агресивні дії з боку Хомейні, ініціатором безпосереднього збройного конфлікту став іракський лідер Саддам Хусейн. У сфері регіональних відносин вигода від використання сили проти Ірану задля завдання останньому нищівної поразки була доволі очевидною. В очах керівників аравійських монархій перемога Іраку стала би підтвердженням його могутності та здатності узяти на себе роль ключового гаранта безпеки й стабільності в зоні Перської затоки для інших арабських країн. У тому числі навіть затятих противників режиму Саддама, такий сценарій став би достатнім підґрунтям для визнання за Іраком права лідерства в арабському світі.

Сам Саддам Хусейн довго підготовлював ґрунт для подібного перебігу подій, ще де-юре не обіймаючи посади президента, але де-факто визначаючи зовнішню та внутрішню політику країни. Можливість, яка з'явилася одразу після підписання Єгиптом Кемпт-Девідських угод Ізраїлем та наступної мирної угоди, іракський лідер успішно використав, реалізувавши її під час організації Багдадських самітів 2-5 листопада 1978 р. й 17 березня 1979 р., під час яких Єгипет виключили зі складу Ліги арабських держав. Ці зустрічі на рівні міністрів закордонних справ та фінансів Арабської Ліги вперше проходили в іракській столиці та свідчили

про новий статус Багдаду в якості центра міжарабської політики та статус особисто Хусейна як ключового регіонального політика та «захисника «загальноарабської справи». На цьому етапі «сильний чоловік Багдада» потребував офіційної легітимації своєї влади задля згуртування нації під єдиним керівництвом. 16 липня 1979 р. Саддам Хусейн обійняв посаду президента Іраку й саме з цього часу бере відлік різко активізована зовнішня політика Багдада, наділена виразними центрсиловими параметрами.

Розрахунки іракського керівника будувалися навколо того, що Іран – країна, буквально розідрана внутрішніми дестабілізаційними процесами, була б нездатна протистояти численній іракській армії, оснащеній сучасним озброєнням і технікою; іранські збройні сили, у цілому вірні шаху, перебували у деморалізованому стані через повалення та вигнання останнього. Окрім того, у результаті революційних «чисток» вищий командний склад іранської армії було заміщено на представників нижчої армійської ланки та безпосередньо сподвижників Хомейні, що, як вважав Хусейн, значно погіршило рівень боєздатності Ірану. Саддам розраховував також на підтримку арабського населення вищезгаданої провінції Хузістан. Важливим фактором було й те, що після нападу на американське посольство в Тегерані, де в заручники було захоплено 40 громадян США, Іран фактично опинився у становищі країни-вигнанця, яка тепер не могла навіть розраховувати на якусь підтримку західних держав і, головне, США, що до недавнього часу займали позицію головного союзника та постачальника зброї Ірану.

Таким чином, резюмуючи усе вищесказане, можна чітко виокремити основні групи факторів, які призвели до розв'язання іранo-іракського конфлікту:

1) сукупність історично сформованих етнічних, релігійних і міждержавних протиріч;

2) територіальні суперечки;

3) внутрішньополітичні, соціально-економічні й ідеологічні трансформації в обох державах;

4) ескалація боротьби за зовнішньополітичний статус держав у регіоні;

5) вплив регіональних та міжнародних акторів (про це детально дещо пізніше).

17 вересня 1980 р. С. Хусейн у односторонньому порядку денонсував Алжирські домовленості та в ультимативній формі висунув Ірану ряд умов, у разі виконання яких будь-які військові дії мали б бути призупинені. Вони полягали в закріпленні за Іраком права володіння усією рікою Шатт-ель-Араб; у повазі Іраном територіальної цілісності та незалежності Іраку, а також звільненні трьох островів у Перській затоці, зайнятих Іраном. У відповідь на ці вимоги Іран оголосив Шатт-ель-Араб «зоною військових дій» та закрив Ормузьку протоку для ввозу «стратегічних товарів» до іракських портів. 22 вересня 1980 р. іракські війська перетнули кордон з Іраном, здійснивши повномасштабне вторгнення на територію свого сусіда, але ініціативу вони змогли утримувати лише протягом перших шести тижнів війни. За цей період іракські війська захопили частину провінції Хузістан із розташованими на її території багатими нафтовими родовищами, однак арабське населення цієї території, всупереч прогнозам і очікуванням, не виступили на боці іракської армії. «Ймовірно, араби Хузістану вважали більш вигідним для себе доволі необтяжливий контроль далекого Тегерану, ніж жорстку руку БААС» (Spencer 2000: 112).

Не виправдалися й інші розрахунки Хусейна. Передбачуване послаблення іранської армії в результаті антишахського перевороту та повної заміни її командного складу на «стражів ісламської революції» виявилося недостатнім, особливо після оголошення аятолою Хомейні «джихаду» (священної війни) проти зрадника та ворога ісламу Саддама Хусейна, коли до лав армії почали вливатися тисячі високо мотивованих добровольців. Крім того, упевненість іракського президента в низькій боєздатності іранських збройних сил базувалися в основному на агентурних даних, наданих біженцями з Ірану (напряму або ж через США), які часто носили доволі суб'єктивний характер. Деякі дослідники роблять припущення, що вашингтонська адміністрація допускала умисну дезінформацію з метою переконати Хусейна в перевазі іракських збройних сил (Teicher, Teicher 1993: 103), тим самим фактично спровокувавши його на розв'язування військового конфлікту з найбільш вороже налаштованим по відношенню до Сполучених Штатів режимом Близького Сходу.

СРСР також не надав очікуваної військової чи матеріально-технічної допомоги Іраку. Причиною цього стала розв'язана Хусейном війна в Затоці, яка була вкрай невигідною для радянської політики в регіоні – після перемоги ісламської революції Іран та Ірак являли собою провідні антизахідні сили в зоні Перської затоки й,

запекло борючись один із одним, вони втрачали можливість протистояти Заходу.

У міру того, як стало остаточно зрозуміло, що план «блискавичної війни» зазнав невдачі, змінювалося і ставлення до війни з боку арабських країн. До листопада 1980 року Хусейн усвідомив, що арабський світ фактично розділився на три табори; окрім країн, що безумовно встали на бік Іраку, оформився своєрідний «блок нейтралів» (хоча чаша ваг їхньої зовнішньої політики все ж таки схилялася на багдадський бік), а також союзників Ірану. При цьому до першої категорії, по суті, можна сміливо віднести лише Йорданію, традиційного союзника Іраку: другий табір складали монархії Перської затоки, які, частково приймаючи панарабську риторику Хусейна, частково піклуючись про власну безпеку перед обличчям «іранської загрози», надавали фінансову, технічну та логістичну підтримку Багдаду; третю групу сформували Сирія, Лівія, НДРЄ (Народно-Демократична Республіка Ємен) і, на початковому етапі військових дій, Алжир, які проголосили офіційно про підтримку Ірану (Chubin 1988*:* 140.)

Сирія серед усіх арабських держав зайняла безпрецедентно ворожу позицію по відношенню до Багдаду. Дамаск заборонив використання сирійських портів для постачання Іраку товарів подвійного призначення; перекрито було також прокладені через сирійську територію найкоротші транзитні автомобільні й залізничні магістралі, що поєднували Ірак із Середземномор'ям. У один із найкритичніших періодів ірано-іракського конфлікту, а саме в березні 1982 р., Сирія перекрила нафтопровід на Баніяс, який слугував «сполучною ланкою» між Іраком та Середземним морем, таким чином наполовину зменшивши і без того значно скорочений експорт іракської нафти (Chubin 1988*:* 148).

У зв'язку з цим особливого стратегічного значення для Іраку набули тісні двосторонні контакти з Туреччиною. Базуючись на спільності інтересів у вирішенні «курдського питання», ірако-турецькі відносини розвивалися також і в економічній сфері. Першорядну важливість для Багдаду після перекриття сирійського нафтопроводу являв тепер нафтопровід, що вів з північних родовищ до турецького Середземного узбережжя, оскільки до проведення нафтопроводу через територію Саудівської Аравії він залишався єдиною можливістю здійснювати експорт іракської нафти. Враховуючи традиційну недовіру Туреччини до всіх попередніх правлячих режимів Іраку (зумовлену певними історичними протиріччями, претензії Туреччини на північно-західні іракські провінції, членство в НАТО), зближення Саддама Хусейна з Анкарою зайвий раз свідчило про його готовність у критичній ситуації певною мірою поступитися власними політичними та ідеологічними міркування заради досягнення військових цілей. Напевно, те саме можна сказати і про співробітництво іракського президента з монархіями Перської затоки, особливо з Саудівською Аравією – головним суперником Іраку в рамках ОПЕК.

Держави – члени Ради Співробітництва Арабських Держав Перської Затоки у цілому змогли виробити єдиний підхід до ірано-іракського конфлікту, формально зайнявши позицію нейтралітету та проголошуючи необхідність його розв'язання виключно з використанням політичних засобів. Однак мотиви, якими керувалися члени арабської «шестірки» під час прийняття відповідних рішень та характер їхньої подальшої участі були зумовлені перш за все специфікою двосторонніх зносин членів Ради з Тегераном та Багдадом.

Саудівська Аравія та Кувейт надали безумовну підтримку Іраку. Політика Ер-Ріяда зумовлювалася численними протиріччями, що буквально пронизали ірано-саудівські відносини, а також побоюваннями стосовно збереження безпеки власних режимів від наслідків успішної реалізації проголошеного Хомейні курсу на «експорт ісламських революцій». У випадку Кувейта допомога іракському режиму здебільшого була пов'язана із загрозою відновлення традиційних територіальних домагань Іраку на його територію. У зв'язку з цими факторами у період війни Кувейт надавав Іраку значну фінансову допомогу, забезпечував через власні порти постачання Іраку необхідними товарами та військовим спорядженням і навіть надав право іракським військовим літакам на безперешкодний проліт кувейтським повітряним простором.

У набагато складнішому становищі опинилися ОАЕ, Оман і Бахрейн, які традиційно підтримували тісні зв'язки з Іраном, а вступ у конфлікт на боці Багдаду був чреватий серйозною внутрішньою дестабілізацією через численну кількість іранських та шиїтських общин у складі цих князівств, очевидно налаштованих на користь Ірану.

Парадоксальним чином вплинуло на становище Іраку руйнування ізраїльським

бомбардувальником іракського ядерного реактора «Осірак» в червні 1981 р. Дана ворожа акція викликала потужну хвилю обурення в усьому Близькому Сході, оскільки, по-перше позбавляла арабські країни ядерного обладнання, що вважалося на той час найдосконалішим в усьому регіоні, а, по-друге, доводила військову перевагу Ізраїлю, чиїм військово-повітряним силам вдалося двічі абсолютно вільно перетнути військовий простір Йорданії та Саудівської Аравії. Руйнування реактора було сприйнято як своєрідне підтвердження заяв Саддама Хусейна про те, що «війна проти Ірану є проміжним ступенем на шляху до звільнення Палестини» (Chubin 1988: 144). Подібна панарабська риторика надала Іраку підтримку ОЗП (Організації Звільнення Палестини) і вплинула на зміцнення зв'язків Багаду з Радою Співробітництва Арабських Держав Перської Затоки, які вбачали у необхідності звільнення усіх зайнятих Ізраїлем арабських територій (у першу чергу – «священного Єрусалиму») одну із своїх ключових задач.

Крім того, ця ізраїльська акція (до речі, найбільш відома під кодовою назвою «Опера») помітно вплинула на укріплення радянсько-іракських відносин. 18 липня 1981 р. перший заступник прем'єр-міністра Іраку Таха Ясін Рамадан прибув за запрошенням до Москви, де в результаті перемовин було підписано двосторонню угоду про довгострокове економічне, торгівельне й технічне співробітництво. Більш того, відповідно до досягнутих домовленостей було знято ембарго на постачання радянського озброєння до Іраку. Уже у 1982 р. СРСР знову підтвердив свій статус головного «постачальника» Іраку, забезпечуючи близько 70% військового імпорту цієї близькосхідної країни (Smolansky, Smolansky 1991: 242). Відбулося зближення Москви й Багдаду також і в політичній площині, що яскраво символізувало прибуття офіційної радянської делегації до Іраку на святкування дня незалежності у середині липня того ж самого 1981 року. Кардинальна зміна політики Москви пояснюється також кризою радянсько-іранських відносин. Переслідування Комуністичної Народної Партії Праці Ірану (Туде) з боку аятоли (незважаючи на її підтримку політики уряду після ісламської революції), різка критика Тегераном радянських дій в Афганістані, а також відмова від економічного співробітництва не залишали радянському керівництву іншого вибору, окрім як, відмовившись від політики нейтралітету, відкрито встати на бік Іраку. Без сумніву, подальший остаточний крах партії Туде й висилка із Тегерану радянських дипломатів у травні 1983 р. стали прямим наслідком проіракської політики радянського уряду.

Влітку 1982 року іранські війська витіснили іракську армію з більшою частини окупованої нею на ранніх етапах війни територій й перетнули іракський кордон. Ці події справедливо вважаються переломним моментом ірано-іракської війни, після якого основні військові дії практично до самої розв'язки конфлікту проводилися на іракській території. Військові невдачі змусили Саддама Хусейна виступити з ініціативою про припинення військових дій та проведення мирних перемовин. Однак аятола Хомейні жорстко відкинув цю пропозицію, заявивши, «що бачить своєю метою усунення антиісламського режиму Саддама» (Spencer 2000: 112).

У сфері внутрішньої політики оборонна боротьба, якої Ірак був змушений дотримуватися вже з середини 1982 року, певною мірою допомогла Саддаму Хусейну досягнути того ступеня національної єдності, що була неможливою у мирні часи. Особливої уваги заслуговує роль шиїтського населення Іраку в ході ірано-іракської війни.

Незважаючи на численні заклики іранського духовного лідера до повстання проти баасистського режиму, шиїти зберігали вірність по відношенню до уряду протягом усього періоду конфронтації, що пояснювалося цілою низкою причин. По-перше, розділені на величезну кількість племен і кланів, шиїти просто не мали змоги виступати єдиним фронтом як потужна опозиційна сила; по-друге, можна сказати про превалювання національної ідентичності над релігійним розколом у контексті даної конфронтації; по-третє, шиїти Іраку, ймовірно, розділяли побоювання своїх співвітчизників-сунітів стосовно свого майбутнього у випадку перемоги Ірану. Як тільки стала очевидною перевага останнього у збройному конфлікті, значно зросла економічна та військова допомога Іраку з боку не лише СРСР, а й західних країн. Якщо на першому етапі ірано-іракської війни «адміністрація Рейгана дозволяла Ізраїлю постачання американської зброї до Ірану, аби не допустити легкої і швидкої перемоги Іраку» (Phythian 1997: 20), то після переходу в наступ іранських військ, США почали реалізовувати відверто

проіракську політику. У цілому логіку таких, на перший погляд, непослідовних дій США стосовно ірано-іракської конфронтації можна було б яскраво охарактеризувати такою арабською приказкою: «Нехай отрута скорпіону вб'є змію». Справа полягає в тому, що для Вашингтону швидка перемога будь-якого з цих великих акторів регіону Перської затоки являлася вкрай невигідною: максимально затяжне протистояння, по-перше, значно послабило б два регіональних «центра сили», а по-друге, дало б можливість посилити свою військову присутність під приводом стабілізації ситуації у басейні Перської затоки. Г. Кісінджер жалкував, що в ході ірано-іракської війни обидві країни не можуть зазнати поразки.

Американське керівництво не було дуже зацікавлене в установленні тісних політичних чи економічних зв'язків з іракським урядом. Скоріше навіть навпаки, Багдад, будучи тривалий час ледь не союзником СРСР у повному розумінні цього слова та ворогом Ізраїлю, підтримував найвпливовіших палестинських екстремістів, через що викликав неабияку недовіру з боку США. Не сприяла взаємному зближенню й риторика Саддама Хусейна, який заявив перед початком збройного конфлікту: «у нас немає дипломатичних відносин з американцями – ми розглядаємо їх як ворогів арабської нації та ворогів Іраку; протягом останніх двадцяти років ми діяли виходячи з цього» (Mattar 1981: 108). Однак ще більш вороже Вашингтон був налаштований проти ІРІ (Ісламської республіки Іран), розуміючи, що її перемога у війні не просто похитне, а зруйнує наявний баланс у регіоні на користь Тегерану, а, відповідно, проти західних країн. Таким чином, поки театр військових дій не перейшов на територію Іраку й перевага Тегерану не стала очевидною, Вашингтон надав перевагу формальному нейтралітету в конфлікті. Але в 1982 році Вашингтон корінним чином змінив свою позицію, оголосивши, що поразка Іраку в конфлікті суперечить американським інтересам у Близькому Сході: «Використовуючи комбінацію дипломатії і спільних інтересів, політичних і економічних, адміністрація Рейгана вважала, що зможе досягнути стану речей, за якого б Хусейн став певною подобою Хафеза аль-Асада – квазітоталітарного лідера в межах власних кордонів, який зміг би діяти помірковано та передбачувано у сфері зовнішньої політики» (Karabell 1995: 31–32) .Подібний підхід дещо пізніше використовував і Дж.Буш.

У лютому 1982 р. Ірак офіційно виключили зі списку країн-спонсорів міжнародного тероризму, що зробило можливою активізацію американо-іракських контактів. Американська адміністрація виділила Іраку 460 млн доларів для закупівлі продовольчих товарів у США, що, у свою чергу, переконало європейські уряди та банки у платіжездатності режиму Хусейна, і вони відновили надання кредитів Іраку. Крім того, у 1984 р. було укладено спеціальну угоду стосовно обміну інформацією між ЦРУ та іракськими спеціальними службами, який здебільшого здійснювався через знову відкрите 22 листопада 1984 р. американське посольство в Багдаді. Пізніше, однак, стало відомо, що ця угода фактично діяла на той час уже протягом двох років через американське посольство в Аммані, де король Йорданії Хусейн особисто курирував процес передання інформації обом сторонам (Ніго 1992: 47).

Серед інших західних країн найбільш плідно Ірак співпрацював із Францією. Співробітництво у військовій сфері між Іраком та Францією розпочалося вже в середині 1970-х рр, і Франція посідала друге місце після СРСР за обсягами експорту озброєння у цю арабську країну; до речі, вищезгаданий реактор «Осірак», знищений ізраїльською авіацією, був також посталений Францією в рамках іракської програми ядерних досліджень. «За перші два роки війни Франція поставила Іраку зброї на 5,6 млрд доларів. Таку щедрість легко зрозуміти. Оскільки борг Іраку Франції збільшився з 15 млрд франків у 1981 р. до 5 млрд доларів у 1984 р., збереження Саддама Хусейна було не тільки питанням певного стримування ісламського фундаменталізму, але й нагальною економічною необхідністю».

Інші європейські країни, такі як ФРН, Швейцарія, Іспанія, Португалія також розвивали військово-технічні контакти з Багдадом, але не так інтенсивно, порівняно з США і Францією.

З моменту переходу в наступ іранських військ у ірано-іракській війні можна досить умовно виділити декілька етапів: «перша війна міст» (лютий 1984 р.), «друга війна міст» (березень і квітень 1985 р.) та так звана «танкерна війна» (кінець 1986 р.).

Перші два періоди, під час яких обидві сторони за об'єкти атак обрали міста, характеризувалися величезною кількістю жертв серед цивільного населення та руйнуванням інфраструктури обох держав. Відповідно до статистичних даних втрати

Іраку та Ірану серед цивільних тільки під час «другої війни міст» нараховують 20 та 10 тис осіб відповідно (Iraq In Transition 1986 : 5). Незважаючи на поширену думку, застосування Іраком хімічної зброї на цьому конкретному етапі було скоріше винятком, аніж правилом. Пояснювалося це, перш за все умовами Угоди про припинення вогню по цивільних об'єктах, підписаної у червні 1984 року Хусейном і Хомейні при посередництві ООН, якого відносно строго дотримувалися обидві сторони конфлікту, а, по-друге, небажанням іракського лідера загострювати відносини зі своїми арабськими союзниками, Саудівською Аравією та Кувейтом, що побоювалися можливого розширення зони військових дій іранських сил, спровокованого хімічними атаками Іраку. Окрім того, використання, у порушення норм міжнародного права, хімічної зброї здатне було викликати хвилю протестів з боку міжнародних громадських організацій, що неминуче позначилося б на рівні іноземної підтримки Багдаду у війні.

На даному етапі ірано-іракської війни активізувалися дипломатичні зусилля, спрямовані на найскоріше розв'язання кризи з боку держав та регіональних організацій, пов'язаних спільними інтересами з учасниками конфлікту: Кувейту, Саудівської Аравії, Єгипту, Алжиру, ОАЕ, Японії, а також Ради арабських держав Перської затоки, Ліги арабських держав, Руху неприєднання та Організації ісламської конференції. Але все ж таки найбільші надії покладалися на дипломатичну кампанію, започатковану Генеральним секретарем ООН Пересом де Куельяром у квітні 1985 року, у розпал «війни міст». Він прибув з офіційним візитом до зони Перської затоки з тим, щоби закласти основу мирних перемовин для зниження рівня напруженості між Багдадом та Тегераном. «Дана ініціатива мала шанси на успіх у силу того, що Генеральна асамблея ООН та її лідер, на відміну від Ради безпеки ООН, користувалися великою повагою іракського та іранського режимів» (Iraq In Transition 1986:7). Але ж візити де Куельяра до столиць конфліктуючих держав не принесла якихось помітних результатів. Іранське керівництво навідріз відмовлялося проводити перемовини про мир, але висловлювало свою готовність обмежити військові дії у районах із цивільним населенням. Ірак, навпаки, погоджувався обговорювати виключно умови припинення вогню.

Після катастрофічної поразки іракських військ на півострові Фао в лютому 1986 р. та захоплення стратегічно важливого міста Мехрана в червні 1986 р. війна набула більш запеклого характеру. Іракський президент відкинув будь-які обмеження, яких дотримувався з метою збереження власної влади, іноземної фінансової та військової підтримки і потенційної можливості відновлення відносин з Іраном у майбутньому. Саддам Хусейн знову виступив з мирною ініціативою, висуваючи єдиною умовою збереження існуючої форми правління в Іраку та власного режиму. Іран відповів відмовою.

У такій ситуації Саддам Хусейн знову вдався до тактики «танкерної війни», яку намагався розв'язати ще в 1984 році, нападаючи на цивільні та торгівельні судна Ірану, сподіваючись на те, що він закриє Ормузьку протоку для судноплавства й таким чином змусить західних споживачів нафти втрутитися до конфлікту й домогтися мирної угоди. Згідно з цим планом здійснювалися повітряні нальоти на стратегічні цілі Ірану та його нафтові термінали, а також напади на іранські танкери й цивільні кораблі. Усього за цей період було реалізовано 49 нападів на нафтові танкери, 2/3 яких здійснили іракські сили.

Після аналогічної відповіді з боку Ірану, кувейтське керівництво, побоюючись нападу на власний флот, звернулося до СРСР і США з проханням надати їхнім нафтовим танкерам військово-морські ескорти. У результаті в Перській затоці було дислоковано численний американський військовий контингент, радянська ж військова присутність була, скоріше, лише зазначеною (три тральщики та одне охоронне судно) (Smolansky, Smolansky 1991: 258). Таким чином, була досягнута вкрай необхідна для Багдада інтернаціоналізація збройного конфлікту в Затоці.

У міру ескалації напруги в регіоні Вашингтон виступив в РБ ООН з проєктом резолюції, що закликав Іран та Ірак припинити військові дії. У випадку недотримання цих вимог пропонувалося накласти ембарго на постачання озброєнь. Але радянське керівництво, стурбоване посиленням американського впливу у регіоні, не підтримало ініціативи США та виступило з власною заявою, у якій зазначалося, що у результаті збільшення іноземної військово-морської присутності в Затоці ірано-іракська війна може перерости у міжнародну кризу. СРСР пропонував усім іноземним державам вивести свої бойові кораблі, а безпосередньо

конфліктуючим сторонам – Ірану та Іраку – не перешкоджати вільній навігації у Перській затоці. Заклик до припинення морських і повітряних нападів на судна нейтральних країн був доволі неочікуваним. Не підлягало сумнівам, що на цьому етапі Ірак мав перевагу в цьому роді військових дій та змушений був продовжувати тиск на Тегеран, поки іранське керівництво не погодиться на припинення вогню. ІРІ, ж, навпаки, була надзвичайно зацікавлена в припиненні «танкерної війни», яка разом із серйозними технічними проблемами створювали перешкоди для експорту іранської нафти.

20 липня 1987 р. Рада Безпеки ООН одностайно прийняла резолюцію №598, яка вимагала негайного припинення бойових дій з боку Ірану та Іраку, виведення військ за міжнародно визнані кордони, обміну військовополоненими та формування структури для визначення сторони, відповідальної за розв'язування війни. Цей документ не передбачав жодних примусових заходів для учасників конфлікту, але був витриманий у набагато більш жорсткому тоні порівняно з іншими резолюціями ООН часів ірано-іракської війни.

Багдад висловив готовність підпорядкуватися вимогам резолюції №598 за умови відповідної згоди Тегерану. Декілька раундів прямих ірано-іракських перемовин під егідою ООН завершилися безрезультатно у зв'язку, згідно із заявами міністра закордонних справ Ірану Алі Акбара Велаяті, з «тривалою окупацією значної частини іранської території» (Smolansky, Smolansky 1991: 265). Відмова іранського уряду припинити військові дії призвів до посилення «танкерної війни» Іраком та масованих бомбардувань великих іранських міст. У той самий період Хусейн почав широко застосовувати хімічну зброю, таким чином різко загострivши відносини з усією світовою спільнотою. Із початком ракетних ударів по містах, де Тегеран очікувано виступав у ролі основного об'єкту, ще більше ускладнилися радянсько-іранські відносини, оскільки ракети, що використовувалися іракськими військами були не модифікованими версіями радянських «Скад-Б», і іранське керівництво на цій підставі звинувачувало Москву в підтримці варварських акцій Багдаду, хоча радянські офіційні особи заперечували поставки цього типу ракет Іраку (Smolansky, Smolansky 1991:270).

У результаті атак іракських військ 25 травня 1988 р. в районі Шаламче на південному кордоні Іраку під час яких широко застосовувалася хімічна зброя, іранські війська були витиснуті з території Іраку. Місяцем пізніше успішно для Багдаду завершилися бої на острові Меджнун, де також застосувалися отруйні гази. 12 липня іранські війська покинули район Халабжи в Іракському Курдистані.

Такий перебіг подій підготував ґрунт для безумовно прийняття урядом ІРІ 12 липня 1989 р. резолюції № 598 РБ ООН. Багдад вимагав, щоб після припинення військових дій були врегульовані всі спірні питання між Іраком та Іраном, для чого було запропоновано провести прямі перемовини за участі спостерігачів ООН. Ця вимога уявляється своєрідним «маневром для відволікання», що мав би переконати іракців уїхній військовій перевазі над Іраном. Після заяв Багдаду інтенсифікувалися масовані атаки в центральних районах та на півдні Ірану. Таким чином, фактична поразка у війні мала б «трансформуватися» в блискучу перемогу. РБ ООН відхилила вимоги Багдаду, і 20 серпня 1988 року угода про зупинення військових дій на ірано-іракському фронті набула своєї чинності.

Наслідки війни для обох сторін, без перебільшення, були просто катастрофічними. Вона призвела до загибелі близько мільйона осіб, руйнування інфраструктури обох держав – за оцінками експертів; шкода, завдана цим збройним конфліктом, оцінювалася приблизно в 188 млрд доларів для Іраку та 369 млрд для Ірану (The Gulf War: 1989: 187) (за іншими даними, збитки склали близько 1 трлн. доларів для обох сторін (Mofid 1990: 140). Особливо постраждали в результаті військових дій нафтодобувна та нафтопереробна промисловість, за рахунок яких і забезпечувалося надходження до країн іноземного капіталу. Так, якщо протягом останнього передвоєнного 1979 року Ірак видобув 175 млн. т «чорного золота», то десятиліття опісля – лише 139 млн т.

Ірак опинився у відносно більш вигідному становищі порівняно з Іраном. Позика у 40 млрд доларів, наданий арабськими монархіями Перської затоки, можливість отримувати озброєння з низки західних країн і СРСР, а також фактична підтримка у війні з боку Єгипту, Йорданії, Судану, Марокко, Тунісу, Ємeнської Арабської Республіки та аравійських монархій певним чином нівелювало складне економічне положення Багдаду. Крім того, світова спільнота в цілому, як це вже

зазначалося, також, скоріше, підтримувала Ірак у військовому конфлікті.

Завершення ірано-іракської війни на усьому Близькому Сході було сприйняте як перемога Саддама Хусейна над Іраном та, зокрема, доктриною «революційного ісламу» аятоли Хомейні. Незважаючи на надзвичайно складні наслідки війни для іракської економіки, політичні вигоди режиму Хусейна у сфері регіональних відносин не піддавалися сумнівам.

Результати ірано-іракського конфлікту дозволила Іраку прете-дувати на роль нового лідера арабського світу, якому вдалося «відстояти» держави Близького Сходу перед обличчям іранської загрози. Однак одночасно з цим ірано-іракська війна виявила й численні проти-річчя в рамках самого арабського світу, що знайшли своє відбиття під час ірако-кувейтського конфлікту 1990-1991 рр, що багато в чому справедливо можна назвати наслідком першої війни в Затоці. Окрім того, неоднозначний характер політики ключових світових акторів під час ірано-іракського протистояння, який багато в чому загострив масштаби конфлікту, свідчив про готовність будь-якими засобами відстоювати свої стратегічні та економічні інтереси в геополітично найважливішому близькосхідному регіоні.

Стаття надійшла до редакції 14.03.2023
Стаття рекомендована до друку 30.04.2023

REFERENCES

1. Spencer, W. 2000. *Iraq: Old Land, New Nation in Conflict*. Brookfield: Millbrook Press.
2. Smolansky, O., Smolansky, B. 1991. *The USSR and Iraq. The Soviet Quest for Influence*. London: Duke University Press.
3. Freedman, R. 1991. *Moscow and the Middle East: Soviet Policy since the Invasion of Afghanistan*. New York: Cambridge University Press.
4. Teicher, H., Teicher, G. R. 1993. *Twin Pillars to Desert Storm: America's Flawed Vision in the Middle East from Nixon to Bush*. New York: William Morrow.
5. Chubin, S., Tripp C. 1988. *Iran and Iraq at War*. London: I.B. Tauris.
6. Smolansky, O., Smolansky, B. 1991. *The USSR and Iraq. The Soviet Quest for Influence*. London: Duke University Press.
7. Phythian, M. 1997. *Arming Iraq. How the U.S. and Britain Secretly Built Saddam's War Machine*. Boston: Northeastern University Press.
8. Mattar, F. 1981. *Saddam Hussein: the Man, the Cause and the Future*. Lebanon: Express International Printing Company.
9. Karabell, Z. 1995. Backfire: US Policy Toward Iraq 1988 – 2 august 1990. *Middle East Journal*.
10. Hiro, D. 1992. *Desert Shield to Desert Storm. The Second Gulf War*. New York: Routledge.
11. *Iraq In Transition: A Political, Economic, and Strategic Perspective* / ed. by Axelgard F. Boulder. 1986. CO: Westview Press,
12. *The Gulf War: Regional and International Dimensions* / ed. by Maull H.W., Pick O. 1989. New York:St. Martin's Press.
13. Mofid, K. 1990. *The Economic Consequences of the Gulf Wars*. London: Routledge.

Vera Peftits
undergraduate student, V.N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svoboda Sq., Kharkiv, 61022, Ukraine
vera.peftits@gmail.com, https://orcid.org/0009-0001-6091-0917

THE IRAN-IRAQ CONFLICT, OR THE FIRST PERSIAN GULF WAR: CAUSES, COURSE OF EVENTS AND GEOPOLITICAL CONSEQUENCES AT THE REGIONAL AND GLOBAL LEVELS

The article analyses key factors of conflict in Iran-Iraq long-term relations through the prism of the historical deepening of contradictions between the two nations and states, which found their expression, first of all, in the framework of the territorial conflict regarding the ownership of the water area of the Shatt-el-Arab river, which is strategically important regarding to its geographical location.
Some attention is paid to the role of the «Kurdish question» in the development of interstate relations; the religious dimension of the Iran-Iraq conflict is also analyzed in detail, the role of which increased rapidly after the events of the Islamic Revolution in Iran in 1979. The ideological and political strategies of both opponents in the struggle for regional leadership are considered in detail. The main groups of factors causing the Iran-Iraq conflict are separated and briefly characterized.

Also, the article carefully describes the military-political grounds and the course of the key stages of the direct armed confrontation and its role in the contemporary Middle Eastern geopolitical picture, including objective reasons that forced various Arab and other actors of different levels to take their own position in the context of the struggle between the two regional "power centers". A change in the nature of the participation of the main international players involved in the conflict is observed, depending on the trends in the arena of military operations.

Keywords: *Iraq, Iran, Persian Gulf, Shatt al-Arab, territorial disputes, regional leadership, balance of power*.

The article was received by the editors 14.03.2023.
The article is recommended for printing 30.04.2023.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРІВ

Послідовність розміщення матеріалу. Анотації, текст – 14 pt, список літератури – 12 pt **через півтора інтервали**.

Індекс УДК міститься у верхньому лівому куті сторінки – великими літерами жирним шрифтом 12 pt. **Ім'я та по батькові, прізвище** автора малими жирними літерами через кому – у лівому куті - 12 pt., на рядок нижче – посада, місце роботи, ел.пошта, та посилання на реєстрацію на сайті **orcid.org** – 10 pt через 1 інтервал. Потім після пропуску одного рядка розміщується **НАЗВА СТАТТІ** (жирним шрифтом 14 pt., великим літерами, вирівнювання по центру). На рядок нижче – анотація (не менше 1800 знаків без пробілів) українською (або англійською, якщо стаття написана англійською). Потім : **Як цитувати**: **Як цитувати**: Петренко, М.С. 2021. Назва статті. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, серія «Питання політології»*: 43: __-__. https://doi.org/10.26565__

In cites: Petrenko, Mykyta**.** 2021.The title of the article. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University.Series «Issues of Political Science»*: 43: __-__. https://doi.org/10.26565_____ (in Ukrainian)

Після пропуску одного рядка друкується текст статті. Абзаци починаються з червоного рядка (1 см). Використані в статті літературні джерела подаються згідно з гарвардським стилем (замість [1, с.26] буде (автор + рік: сторінка). Приклади: (Гелд 2005: 160); (Моделі демократії 2005). Список літератури складається в порядку цитування згідно також за гарвардським стилем.

– після СПИСКУ ЛІТЕРАТУРИ пишемо :

Стаття надійшла до редакції 25.03.2023

Стаття рекомендована до друку 30.04.2023

Потім у верхньому лівому куті сторінки 12 pt. ті самі дані про автора англійською Нижче назва та анотація статті англійською (якщо сама стаття написана англійською, то назва і анотація – українською) з ключовими словами, далі REFERENCES, де література перекладається англійською. Нижче –

The article was received by the editors 25.03.2023.

The article is recommended for printing 30.04.2023.

Відповідно, якщо стаття написана англійською, то подається СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ (література мовою оригілану)

Переклад англійською має бути професійним. Перед англійською та російською анотаціями також друкується прізвище, ім'я та по батькові, нижче – назва статті відповідними мовами) з ключовими словами (не менше 1800 знаків без пробілів) 14 pt. *курсивом*.

Приклад: СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

Приклади оформлення журнальних статей:

Sartori, Giovanni. 2004. Where is Political Science Going. *PS: Political Science and Politics* 37(4): 785-787.

Massicotte, Louis and Blais, André.1999. Mixed Electoral Systems: A Conceptual and Empirical Survey, *Electoral Studies* 18(2): 341-366.

Баклан, І. В., Селін, Ю. М. 2013. Електронний парламент: методологія прийняття рішень у процесі нормотворення, *Юридична наука* 1: 13-20.

Чукут, С. 2016. Впровадження електронного парламенту в Україні в контексті сучасних світових тенденцій, *Держава та регіони*. *Серія Державне управління* 1 (53): 133-137.

Приклади оформлення розділів у книгах:

Norris, Pippa. 1996. Candidate Recruitment. In: Lawrence LeDuc, Richard Niemi and Pippa Norris (Eds.), *Comparing Democracies.* London: Sage: 289-302.

Buonanno, Laurie. 2017. The European Migration Crisis. In: D. Dinan, N. Nugent, & W. E. Patterson (Eds.), *The European Union in Crisis*. London: Palgrave Macmillan: 100-130.

Гелд, Девід. 2005. Моделі демократії. В: *Демократія: антологія* / упоряд. О. Проценко. К.: Смолоскип: 155-175.

Кузьо, Тарас. 2004. Пострадянські перетворення в Україні: теоретико–порівняльний аспект. В: *Українське суспільство на шляху перетворень: західна інтерпретація* / під ред. В. Ісаїва. К.: КМ Академія: 45-63.

Приклади оформлення книг:

Anderson, Perry. 1976. *Considerations on Western Marxism*. London: New Left Books.

Бжезінський, Збігнєв. 2018. *Велика шахівниця*. Харків: Фабула.

Рудич, Ф.М. (ред.). 2006. *Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку*. К.: Парламентське видавництво.

Evans, Peter B., & Dietrich Rueschemeyer, Theda Skocpol (Eds.). 1985. *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.

Електронне видання:

План дій ЄС з ґендерних питань на 2016–2020 роки. URL*:* https://europa.eu/capacity4dev/public-gender/minisite-gender-action-plan-2016-2020

Увага! якщо стаття має індекс doi, використовуємо саме його, а не інтернет-посилання URL

Після цього слід додати список літератури (References) англійською. Якщо вся література англомовна, то нічого вже роботи не треба. Якщо література складається з українських джерел, ім'я та ініціали, назву статті, місто видання, а також найменування видання пишемо англійською. Якщо журнал має англомовну версію, даємо офіційну його англомовну назву. Статті, написані будь-якою мовою європейських країн перекладати англійською не потрібно. Наприклад: Gendźwiłł, Adam & Raciborski, Jacek. 2014. Jak głosują wyborcy w warunkach preferencyjnych list wyborczych: przypadek Polski, *Decyzje* 22: 47-69 (in Polish).

Зміст статті має точно відповідати вимогам ВАК України до такого роду публікацій (Бюлетень ВАК.-2003. №1): 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікації, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Але самі рубрики («постановка проблеми», «аналіз останніх досліджень...») у статті писати не треба.

Застосовується редактор MS Word, шрифт Times New Roman розміром 14, вирівнювання тексту по ширині в один стовпчик. **Поля**: зліва – 2,5, справа – 2, знизу – 2 см, зверху – 3. Графіки та таблиці, формули вводяться до тексту статті за допомогою комп'ютерної техніки. Ілюстрації, графіки та таблиці, що супроводжують текст, слід нумерувати арабськими цифрами наскрізною нумерацією.

Зберігати статтю просимо або у DOC (1997-2003), або у RTF форматі.

Статті, оформлені не відповідно до наведених правил, прийматися не будуть.

Авторську довідку подати у кінці статті. Автори на момент подачі статті мають бути зареєстровані на порталі orcid.org та обов'язково вказати свій номер у авторській довідці.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА (українською, англійською та російською мовами)

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Наукова ступінь.
3. Вчене звання.
4. Місце роботи, посада.
5. Контактний телефон, адреса, e-mail
6. Номер orcid ID
7. Назва статті.

З повагою, редакційна колегія видання.

Наукове видання

В І С Н И К
ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «Питання політології»
Випуск 43

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Українською та англійською мовами
Комп'ютерне верстання – Н.І. Безугла

Підписано до друку 27.06.2023. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк цифровий. Ум. друк. арк. 6,8 Обл.-вид. арк. 8,6
№ зам. 14/23
Наклад 50 пр.
Ціна договірна.
61022, м. Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Видавець і виготовлювач ХНУ імені В.Н. Каразіна
61022, Харків, майдан Свободи, 4, тел. 705-24-32
Свідоцтво суб'єкта видавничої діяльності ДК № 3367 від 13.01.09